

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУБЕНКО ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.985:504.6:[502.211:582]

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І. В. Губенко**

Науковий керівник **Юсупов Володимир Васильович**,
доктор юридичних наук, професор

Київ–2026

АНОТАЦІЯ

Губенко І. В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

У дисертаційному дослідженні розглянуто теоретико-праксеологічні основи використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. На підставі комплексного аналізу кримінальних проваджень про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу обґрунтовано методологічні засади використання конкретних видів спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 245 Кримінального кодексу України, досліджено форми і зміст участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях у цій категорії проваджень, а також розроблено рекомендації для залучення судового експерта до проведення експертиз.

Встановлено, що професійні знання слідчого, який розслідує кримінальні правопорушення, передбачені ст. 245 Кримінального кодексу України, передбачають знання нормативно-правових актів таких видів (рівнів): *законодавчих актів* (міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Україною, кодекси і закони України); *підзаконних нормативних актів* (постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, нормативних документів міністерств, відомств, інших органів державної влади); *правозастосовних документів* (узагальнень, листів, оглядів, постанов судів різних інстанцій з узагальненням правозастосовної практики за кримінальними провадженнями проти довкілля).

З'ясовано, що українські наукові дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля розвивалися в напрямках: кримінальної процесуальної діяльності слідчого, прокурора в цих провадженнях;

форм і видів спеціальних знань; використання екологічних знань і проведення екологічної експертизи; взаємодії з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища; видів судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля.

Запропоновано класифікацію спеціальних знань, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: власне спеціальні знання (спеціальні знання у вузькому значенні), спеціальні криміналістичні знання та спеціальні правові знання.

Доведено, що залучені до огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій у разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціалісти-криміналісти, екологи, пожежні й інші фахівці забезпечують якісне документування вчиненого кримінального правопорушення; виявляють, фіксують, попередньо досліджують, вилучають та упаковують сліди злочину, зразки та проби; здійснюють довідково-консультаційний супровід вилучених об'єктів з метою належного зберігання, транспортування і доставлення їх для проведення експертиз.

Встановлено коло спеціалістів, які можуть брати участь в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, підстави та порядок їх залучення. Такими фахівцями є спеціаліст-криміналіст, який виїжджає на місце кримінального правопорушення в складі слідчо-оперативної групи; працівник Державної служби з надзвичайних ситуацій, який прибуває на місце пожежі, що виникла на ділянці рослинності, або спеціаліст-вибухотехнік, що оглядає ділянку рослинності, знищену або пошкоджену внаслідок вибуху; спеціаліст Державної екологічної інспекції України, який у порядку виконання своїх функціональних обов'язків або в разі залучення його слідчим оглядає місце заподіяння збитків об'єктам рослинного світу. Окреслено напрями та зміст роботи спеціалістів, залучених до огляду місця події в разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, а також

документи, які вони складають і надають слідчому, що розслідує знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Додатково обґрунтовано, що залучений до допиту спеціаліст сприяє слідчому в точному й повному роз'ясненні показань допитуваного, який застосовує спеціальну природоохоронну термінологію; допомагає проаналізувати чинні спеціальні правила, інструкції та інші документи у сфері захисту довкілля; надає допомогу, пов'язану з екологічними, пожежно-технічними й іншими спеціальними знаннями, щодо уточнення деталей вчиненого, способу кримінального правопорушення; сприяє у виявленні неправдивих показань про обставини знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Визначено коло спеціалістів, яких залучають до вилучення порівняльних зразків для експертизи, зокрема це: спеціалісти-криміналісти, екологи, ботаніки, геохіміки, біохіміки, мінерологи, біологи. Висвітлено підстави залучення спеціаліста з метою отримання зразків для експертизи, акцентовано на тривалості процедури, визначеній нормативними документами, щодо залучення спеціаліста-еколога до цієї процесуальної дії, а також практичні випадки пришвидшення відповідного процесу.

Обґрунтовано пріоритетність й ефективність використання спеціальних знань у виді призначення та проведення конкретних видів судових експертиз у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу для формування системи доказів. Аргументовано, що якість проведення судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу забезпечують чітко встановлені, виявлені, зафіксовані та правильно вилучені й упаковані сліди кримінального правопорушення під час огляду місця події, результати попередніх досліджень, проведених різними спеціалістами на місці події або під час подальшого вивчення зразків рослинності, порівняльного матеріалу тощо.

Проаналізовано основні види судових експертиз, які проводять під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:

інженерно-технічні (пожежно-технічна, інженерно-екологічна); криміналістичні; біологічні; економічні та деякі інші. Обґрунтовано пріоритетність проведення комплексних судових експертиз у цих кримінальних провадженнях.

Доведено, що в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 Кримінального кодексу України, пожежно-технічну експертизу проводять з метою обґрунтування явищ пожеж і виявлення фактичних даних, що мають значення для встановлення причин, які їх обумовили. Рекомендовано обирати момент призначення експертизи з огляду на необхідність дослідити місце пожежі судовому експерту. Завдяки участі в огляді місця події судового експерта-пожежотехніка як спеціаліста підвищується результативність пожежно-технічної експертизи, яку він буде проводити в кримінальному провадженні згодом. Виокремлено групи питань, вирішуваних пожежно-технічною експертизою під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу щодо встановлення (діагностики): осередку пожежі; горючого середовища й динаміки горіння; взаємодії джерел запалювання з горючим середовищем; причинового зв'язку між вибухом і пожежею; причин виникнення пожеж з ознаками підпалу; причинового зв'язку виникнення пожежі з протипожежним станом на певній ділянці; механізму виникнення та розвитку пожеж, установлення їх технічних причин.

Інженерно-екологічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 Кримінального кодексу України, проводять для оцінювання наслідків негативного впливу техногенних факторів (пожежа, вибух) на об'єкти рослинного світу; визначення розміру спричинених збитків від знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; встановлення розмірів відшкодування матеріальних збитків, завданих навколишньому природному середовищу внаслідок знищення або пошкодження рослинності. Важливим результатом для кримінального провадження є встановлення істотності шкоди для довкілля, завданої злочином. Питання, які вирішує інженерно-екологічна експертиза в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження

об'єктів рослинного світу, класифіковано на групи: встановлення факту й масштабів знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; ідентифікація видів рослин та їхнього природоохоронного статусу; з'ясування причиново-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного та злочинним результатом; оцінювання впливу на довкілля та розрахунок шкоди, завданої довкіллю.

Серед криміналістичних експертиз, які проводять у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 Кримінального кодексу України, виокремлено експертизу слідів рук людини; експертизу слідів ніг людини, її взуття, слідів одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертизу слідів транспортних засобів. Доведено, що криміналістичне значення трасологічних досліджень слідів зумовлено наявністю причинового зв'язку з подією кримінального правопорушення, фактом і механізмом підпалу рослинності.

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 Кримінального кодексу України, залежно від обставин вчиненого правопорушення, доцільним є проведення комплексних експертиз. Комплексна пожежно-технічна й інженерно-екологічна експертиза встановлює можливість несприятливого впливу на рослинність техногенних факторів пожежі, унаслідок чого порушується пристосування об'єктів рослинного світу до звичних умов існування (визначають ступінь їх пошкодження) або вони припиняють своє існування (повне знищення). Еколого-економічні експертизи спрямовані на: встановлення факту погіршення стану об'єктів рослинного світу (знищення, пошкодження, зміна стану) і наслідків унаслідок протиправних дій; визначення характеру й обсягу змін у довкіллі; встановлення причиново-наслідкового зв'язку між злочинним діянням і погіршенням стану довкілля; вартісну (економічну) оцінку заподіяних збитків.

Запропоновані в дисертації криміналістичні рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу сприятимуть доказуванню в цих кримінальних провадженнях і встановленню істини у судочинстві.

Ключові слова: спеціальні знання, розслідування, екологія, навколишнє природне середовище, об'єкти рослинного світу, знищення або пошкодження рослинності, спеціаліст, судовий експерт, еколог, фахівець з пожежної безпеки, спеціаліст-криміналіст, воєнний стан.

SUMMARY

Hubenko Iv. Using specialized knowledge when investigating the destruction or damage of flora objects. – Qualification research paper in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The dissertation study examines the theoretical and practical foundations of the use of special knowledge during the investigation of the destruction or damage of objects of the plant world. Based on a comprehensive analysis of criminal proceedings on the destruction or damage of objects of the plant world, the methodological principles of using specific types of special knowledge during the investigation of criminal offenses provided for in Article 245 of the Criminal Code of Ukraine are substantiated, the forms and content of the specialist's participation in the main investigative (search) actions in this category of cases are studied, and recommendations are developed for involving a forensic expert in conducting examinations. It has been established that the professional knowledge of an investigator investigating criminal offenses provided for in Article 245 of the Criminal Code of Ukraine involves knowledge of regulatory legal acts of the following types (levels): legislative acts (international regulatory legal acts ratified by Ukraine, codes and laws of Ukraine); subordinate normative acts (resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, regulatory documents of ministries, departments, other state authorities); law enforcement documents (summaries, letters, reviews, rulings of courts of various instances summarizing law enforcement practice in criminal proceedings against the environment).

It was found that Ukrainian scientific research into the problems of investigating criminal offenses against the environment developed in the following areas: criminal procedural activities of the investigator and prosecutor in these proceedings; forms and types of special knowledge; use of environmental knowledge and conducting environmental expertise; interaction with state supervision (control) bodies and state specialized institutions in the field of environmental protection; types of forensic expertise in criminal proceedings regarding criminal offenses against the environment.

A classification of special knowledge used during the investigation of the destruction or damage of flora objects is proposed: special knowledge itself (special knowledge in a narrow sense), special forensic knowledge and special legal knowledge.

It is proven that forensic specialists, ecologists, firefighters and other specialists involved in the inspection of the scene of the incident and other investigative (search) actions in the event of the destruction or damage of flora objects ensure high-quality documentation of the committed criminal offense; detect, record, preliminarily examine, seize and package traces of crime, samples and tests; provide reference and consulting support for seized objects for the purpose of their proper storage, transportation and delivery for examination.

The range of specialists who may participate in the inspection of the scene of an incident during the investigation of the destruction or damage of flora objects, the grounds and procedure for their involvement are established. Such specialists are a forensic specialist who travels to the scene of a criminal offense as part of an investigative and operational group; an employee of the State Emergency Service who arrives at the scene of a fire that occurred in a vegetation area, or an explosives specialist who inspects a vegetation area destroyed or damaged by an explosion; a specialist of the State Ecological Inspectorate of Ukraine who, in the course of performing his functional duties or in the event of his involvement by an investigator, inspects the site of damage to flora objects. The directions and content of the work of specialists involved in the inspection of the scene of an incident in the event of the destruction or damage of flora objects, as well as the documents that they draw up and

provide to the investigator investigating the destruction or damage of flora objects, are outlined.

Additionally, it is substantiated that the specialist involved in the interrogation assists the investigator in accurately and fully explaining the testimony of the interrogated person, who uses special environmental terminology; helps to analyze the current special rules, instructions and other documents in the field of environmental protection; provides assistance related to environmental, fire-technical and other special knowledge in clarifying the details of the committed crime, the method of the criminal offense; assists in identifying false testimony about the circumstances of the destruction or damage to objects of the plant world.

The range of specialists involved in the extraction of comparative samples for examination is determined, in particular: forensic specialists, ecologists, botanists, geochemists, biochemists, mineralogists, biologists. The reasons for involving a specialist in order to obtain samples for examination are highlighted, the duration of the procedure determined by regulatory documents for involving a specialist in this procedural action is emphasized, as well as practical cases of accelerating the relevant process.

The priority and effectiveness of using special knowledge in the form of appointing and conducting forensic examinations in criminal proceedings on the destruction or damage to objects of the plant world for the formation of a system of evidence in the case are substantiated. It is argued that the quality of forensic examinations during the investigation of the destruction or damage of flora objects is ensured by clearly established, identified, recorded and correctly removed and packaged traces of a criminal offense during the inspection of the scene, the results of preliminary studies conducted by various specialists at the scene or during further study of vegetation samples, comparative material, etc. The main types of forensic examinations conducted during the investigation of the destruction or damage of flora objects are analyzed: engineering and technical (fire and technical, engineering and environmental); forensic; biological; economic and some others. The priority of

conducting comprehensive forensic examinations in these criminal proceedings is substantiated.

It is proven that in criminal proceedings initiated under Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine, a fire-technical examination is carried out in order to substantiate the phenomena of fires and identify factual data that are important for establishing the causes that caused them. It is recommended to choose the moment of appointment of the examination taking into account the need to examine the fire scene by a forensic expert. Thanks to the participation in the inspection of the scene of the incident of a forensic fire expert as a specialist, the effectiveness of the fire-technical examination, which he will conduct in criminal proceedings later, increases. Groups of issues are identified that are resolved by a fire-technical examination during the investigation of the destruction or damage to objects of the plant world regarding the establishment (diagnosis): the source of the fire; the combustible medium and the dynamics of combustion; the interaction of ignition sources with the combustible medium; the causal relationship between the explosion and the fire; the causes of fires with signs of arson; the causal relationship of the fire with the fire-fighting condition in a certain area; mechanism of occurrence and development of fires, establishing their technical causes.

Engineering and environmental expertise in criminal proceedings initiated under Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine is carried out to assess the consequences of the negative impact of man-made factors (fire, explosion) on objects of the plant world; determine the amount of damage caused by the destruction or damage of objects of the plant world; establish the amount of compensation for material damage caused to the environment as a result of the destruction or damage of vegetation. An important result for criminal proceedings is the establishment of the significance of the harm to the environment caused by the crime. The issues that are resolved by engineering and environmental expertise in criminal proceedings on the destruction or damage of objects of the plant world are classified into groups: establishing the fact and scale of the destruction or damage of objects of the plant world; identification of plant species and their environmental protection status; clarification of the cause-and-effect

relationship between the actions of the suspect and the criminal result; environmental impact assessment and calculation of environmental damage.

Among the forensic examinations conducted in criminal proceedings initiated under Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine, the following are distinguished: examination of human handprints; examination of human footprints, human footwear, traces of human clothing, traces of damage to objects, traces of layering on objects; examination of vehicle traces. It has been proven that the forensic significance of traceological studies of traces is due to the presence of a causal connection with the event of a criminal offense, the fact and mechanism of arson of vegetation.

In criminal proceedings initiated under Art. 245 of the Criminal Code of Ukraine, depending on the circumstances of the offense committed, it is advisable to conduct comprehensive examinations. A comprehensive fire-technical and engineering-ecological examination establishes the possibility of adverse effects on vegetation of man-made fire factors, as a result of which the adaptation of flora objects to the usual conditions of existence is disrupted (the degree of their damage is determined) or they cease to exist (complete destruction). Ecological and economic examinations are aimed at: establishing the fact of deterioration of flora objects (destruction, damage, change of condition) and the consequences resulting from illegal actions; determining the nature and scope of changes in the environment; establishing a cause-and-effect relationship between a criminal act and deterioration of the environment; cost (economic) assessment of the damage caused.

The forensic recommendations proposed in the dissertation on the use of specialized knowledge during the investigation of the destruction or damage to flora objects will contribute to the provision of evidence in these criminal proceedings and the establishment of the truth in legal proceedings.

Key words: special knowledge, investigation, ecology, natural environment, flora objects, destruction or damage to vegetation, specialist, forensic expert, environmentalist, fire safety specialist, forensic specialist, martial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Губенко І. В. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин: нормативно-правове забезпечення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. № 17. С. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.10-16>

2. Губенко І. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 236–241. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.35>

3. Губенко І. В. Залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 267–272. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.37>

4. Губенко І. В., Юсупов В. В. Тактичні аспекти участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. Вип. 1. С. 240–243. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-1/52>

5. Yusupov V., Hubenko I., Kisil N., Yusupova K., Cherniavska O. Forensic Expertise in Determining Damage to Plant Life Caused During Armed Conflicts: Legal Brief on the Case of the Russian-Ukrainian War. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2025. Vol. 8(2), P. 127–149. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080207>

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Губенко І. В. Сорти рослин як об'єкти судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 груд. 2023 р.). Київ, 2023. С. 156–160.

2. Губенко І. В. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сорту рослин у кримінальних провадженнях. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали Круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 218–221.

3. Губенко І. В. Судові експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 446–451.

4. Губенко І. В. Окремі питання інженерно-екологічної експертизи у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали XIV Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 345–348.

5. Губенко І. В. Судова експертиза в розмежуванні адміністративної і кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання експертного забезпечення правосуддя у справах адміністративної юрисдикції: сучасний стан та перспективи розвитку* (Харків–Київ, 25 лют. 2026 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2026. С. 127–129.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ	27
1.1. Правова основа використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та стан наукових досліджень проблематики.....	27
1.2. Види і зміст спеціальних знань, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.....	46
1.3. Організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	63
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ	78
2.1. Участь спеціаліста в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	78
2.2. Участь спеціаліста в допиті під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	96
2.3. Участь спеціаліста в отриманні зразків для експертизи й інших слідчих (розшукових) діях під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	108
Висновки до розділу 2	122

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ	126
3.1. Інженерно-технічні експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	126
3.2. Криміналістичні експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	143
3.3. Інші види судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	155
Висновки до розділу 3	160
ВИСНОВКИ	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БпЛА – безпілотний літальний апарат

ГЕС – гідроелектростанція

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ГУНП – Головне управління Національної поліції

ДСНС – Державна служба з надзвичайних ситуацій

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

ККС – Касаційний кримінальний суд

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НПУ – Національна поліція України

ОМП – огляд місця події

СБУ – Служба безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

СРД – слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Унаслідок повномасштабного воєнного вторгнення на територію України російської армії екологічна ситуація в державі значно погіршилася. Зокрема, через постійні ракетно-бомбові й артилерійські обстріли знищуються біогеоценози, токсичні речовини потрапляють в атмосферне повітря, ґрунт і воду. З початком російсько-української війни наша держава втратила понад 3 тис. га лісу, ще 35 тис. га пошкоджено [1]. Нинішня складна екологічна ситуація зумовлена насамперед збільшенням кількості злочинів проти довкілля та їх тривалим інкубаційним періодом. Пріоритетним напрямом у сфері охорони довкілля є вдосконалення діяльності правоохоронних органів і забезпечення практичних працівників криміналістичними засобами, прийомами й методами, спеціально призначеними для виконання завдань з виявлення, розслідування екологічних злочинів і запобігання їм. Кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля передбачено в розділі VIII КК України, одним з яких є знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Аналіз статистичних даних про результати досудового розслідування кримінальних правопорушень за ст. 245 КК України за період 2019–2025 років засвідчує середній показник – близько 30 % вручення особам повідомлень про підозру. Інші кримінальні провадження закривають на досудовому розслідуванні, переважно на підставі ч. 1 ст. 284 КПК України [2]. Опитані слідчі зазначили про наявність складнощів під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, серед яких: проблеми організаційного характеру (відсутність належної взаємодії між слідчими й інспекторами екоінспекцій, спеціалістами, експертами) – (50,0 %), щодо призначення та проведення судових експертиз (42,7 %), отримання інформаційно-довідкових даних (32,4 %), а також брак окремої криміналістичної методики (25,0 %). Ці чинники зумовлюють необхідність й окреслюють конкретні напрями вдосконалення слідчої діяльності з розслідування знищення або пошкодження

об'єктів рослинного світу. Тому розроблення теоретико-методологічних засад використання спеціальних знань під час розслідування злочину, передбаченого ст. 245 КК України, доцільно поширити на інші кримінальні правопорушення, унаслідок яких спричиняють шкоду довкіллю, включно з бойовими діями на території нашої держави.

Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень розглядали такі українські науковці: Ю. П. Алєнін, В. В. Арешонков, В. М. Атаманчук, В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. Ю. Гресь, А. В. Іщенко, В. В. Коваленко, О. Н. Колесніченко, В. А. Колесник, Н. І. Клименко, Ю. Б. Комаринська, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, О. І. Мотлях, М. В. Салтєвський, М. Я. Сєгай, Д. Б. Сергєєва, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Р. Л. Степанюк, І. В. Пиріг, І. А. Петрова, М. А. Погорецький, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, В. Г. Хахановський, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щєрбаковський, В. В. Юсупов та ін.

Протидію кримінальним правопорушенням проти довкілля, зокрема за допомогою залучення спеціальних знань різних фахівців, безпосередньо досліджували Л. М. Бабайлова, А. І. Виноградова, Б. Б. Індиченко, С. О. Книженко, Л. Ю. Крігер, С. І. Марко, О. В. Одерій, С. В. Татаренко, О. С. Тарасенко, Я. М. Толочко, Ю. М. Туровець та ін.

Переважає більшість дисертаційних досліджень стосувалися розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, здійснення прокурором процесуального керівництва на досудовому розслідуванні. Серед захищених дисертацій питання використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля або окремих їх видів розглянуто крізь призму застосованих форм (процесуальних і непроцесуальних), видів спеціальних знань – у галузях техніки й екології; акцентовано на використанні екологічних знань і проведенні екологічної

експертизи (для встановлення розміру заподіяної шкоди навколишньому природному середовищу); взаємодії слідчих підрозділів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища (з них у кримінальне провадження можуть залучати спеціалістів), створення спеціалізованих СОГ для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля; видів судових експертиз: екологічної, хімічної, технічної, біологічної, ґрунтознавчої, криміналістичної тощо. Водночас в Україні не виконано жодної монографічної роботи з комплексним розглядом питань використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Специфіка знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу потребує окремого розгляду питань використання спеціальних знань у цій категорії кримінальних проваджень. Зокрема, у кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, проводять низку судових експертиз, які належать до різних класів (криміналістичні, інженерно-технічні, економічні тощо), у слідчих постає потреба у класифікації цих досліджень із пропонуванням груп питань, які вони вирішують, а також роз'ясненні підстав, умов і порядку призначення комплексних судових експертиз. Зазначені вище чинники обумовлюють актуальність, теоретичну і практичну значущість теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженої Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2025–2029 роки, затверджених наказом МВС України від 21 травня 2024 року № 326,

і Пріоритетним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23), 2025–2029 роки (рішення Вченої ради від 30 грудня 2024 року, протокол № 25). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 жовтня 2022 року (протокол № 14) й уточнено 24 червня 2025 року (протокол № 16), внесено до переліку тем дисертаційних досліджень з юридичних наук, розглянутих і схвалених координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1123, 2022 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає в розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Поставлена мета зумовила необхідність реалізації таких *завдань*:

окреслити стан наукових досліджень питань використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

встановити теоретико-правові засади нормативного забезпечення використання слідчим спеціальних і професійних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

визначити види та зміст спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України;

розглянути організаційно-процесуальні аспекти використання слідчим різних видів спеціальних знань у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України;

дослідити процедуру залучення спеціалістів до слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

з'ясувати зміст діяльності спеціаліста під час його участі під час проведення огляду, допиту, отримання зразків для експертизи, слідчого

експерименту, пред'явлення для впізнання, обшуку, освідування в межах розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

виокремити типові судові експертизи, які проводять у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України;

проаналізувати процес призначення та проведення судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, запропонувати рекомендації з удосконалення судово-експертного забезпечення розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також правовідносини, які виникають у кримінальному провадженні щодо знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Предметом дослідження є використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Методи дослідження обрано відповідно до поставленої мети й завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Методологічною основою є діалектичний метод пізнання соціальних явищ і процесів. Під час дослідження використано: *історико-правовий метод*, який надав можливість дослідити генезу нормативно-правової регламентації (підрозділ 1.1); *формально-юридичний* – під час вивчення положень законодавства (розділ 1); *формально-логічний* та *логіко-семантичний* – для уточнення та поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату (розділи 1–3); *логіко-нормативний* – для формулювання та обґрунтування змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства за напрямом дослідження (розділи 1–3). За допомогою *порівняльно-правового методу* здійснено аналіз норм законодавства України щодо залучення спеціаліста й судового експерта до розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (підрозділи 1.3, 2.1, розділ 3). Метод *системно-структурного аналізу* дав змогу визначити типові види судових експертиз, що проводять у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України (підрозділ 1.2, розділ 3). Використано також *соціологічний*

метод (анкетування) – для з'ясування думки практичних працівників щодо проблем дисертаційного дослідження (розділи 1–3) і *статистичний* – для підкріплення певних тверджень статистичними даними (розділи 1–3).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять статистичні матеріали про рівень кримінальної протиправності проти довкілля, узагальнені результати вивчення 120 архівних кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 245 КК України за період 2019–2025 років; зведені дані анкетування 104 слідчих Національної поліції, 160 спеціалістів і 95 судових експертів з Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької областей та м. Києва; статистичні й аналітичні матеріали Національної поліції України, Експертної служби МВС України, Офісу Генерального прокурора, Державної екологічної інспекції України, Державної судової адміністрації України за 2019–2025 роки.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень, у якому розроблено наукові засади й удосконалено криміналістичні рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. У дослідженні сформульовано й обґрунтовано низку нових положень і висновків, зокрема:

вперше:

здійснено комплексний підхід до визначення видів спеціальних знань, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, з огляду на поєднання здобутої освіти й отриманої експертної спеціальності фахівцями: екологічні, пожежно-технічні, вибухотехнічні, біологічні, криміналістичні (слідознавчі), ґрунтознавчі, економічні;

запропоновано перелік спеціалістів, яких необхідно залучати до огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, встановлено підстави й

особливості їх виклику (залучення) до розслідування, зміст діяльності в процесуальній дії та документи, які вони складають за результатами участі в слідчому заході;

згруповано питання, вирішувані пожежно-технічною та інженерно-екологічною експертизами під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу залежно від: ідентифікаційного, класифікаційного або діагностичного завдань; встановлення причинового зв'язку між діями, особами та шкодою, завданою об'єктам рослинного світу; встановленням, оцінюванням і розрахунком розміру матеріальних збитків, спричинених довкіллю;

окреслено переваги й можливості призначення та проведення в кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, комплексних судових експертиз: еколого-біологічної, еколого-економічної, пожежно-технічної і вибухотехнічної, вибухотехнічної та матеріалознавчої, пожежно-технічної та екологічної, трасолого-грунтознавчої, біолого-грунтознавчої експертиз, що надає можливість оптимально поєднати спеціальні знання судових експертів різних спеціальностей для реалізації завдань дослідження, забезпечити дотримання розумних строків кримінального провадження, економію задіяних процесуальних ресурсів;

удосконалено:

положення про підготовку спеціалістами письмових довідок, висновків й інших документів за результатами попереднього дослідження слідів знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу на місці події залежно від сфери їх спеціальних знань: спеціаліст-пожежотехнік викладає в довідці й акті дані про причини виникнення пожежі на ділянці рослинності; спеціаліст-еколог у висновку визначає розмір заподіяної екологічної шкоди довкіллю;

процес пропозиції щодо конкретних спеціалістів (екологів, пожежотехніків, біологів), яких залучають до отримання порівняльних зразків для експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів

рослинного світу, шляхом формування підстав для їх залучення та визначення змісту діяльності спеціалістів-криміналістів, екологів, ботаніків, біологів;

організаційні засади призначення криміналістичних експертиз у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, за допомогою окреслення предмета експертизи, об'єктів дослідження, експертного завдання, переліку вирішуваних питань щодо встановлення різних обставин знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

дістало подальший розвиток:

аналіз і визначення напрямів наукових досліджень питань використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;

класифікація нормативно-правових актів і документів правозастосовної практики, що є основою професійних знань слідчого, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;

пропозиції з удосконалення порядку залучення спеціаліста-еколога до участі в огляді місця події, отриманні зразків для експертизи та в інших слідчих (розшукових) діях шляхом можливості прокурора, слідчого за належної взаємодії отримувати в порядку ст. 93 КПК України зразки проб або інші об'єкти рослинного світу, самостійно вилучені інспекторами екологічних інспекцій у межах заходів державного нагляду (контролю);

перелік типових видів судових експертиз, які проводять під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: інженерно-технічні (пожежно-технічна, інженерно-екологічна); криміналістичні; біологічні; ґрунтознавчі; економічні, а також їх комплексне поєднання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у:

– *науково-дослідній сфері* – під час підготовки монографій, наукових статей і тез доповідей на конференціях, планування наукових досліджень за

напрямом судово-експертного та криміналістичного забезпечення кримінального провадження, методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля (акт Національної академії внутрішніх справ від 02.01.2026 № 6-нд);

– *практичній діяльності* – під час проведення занять у системі службової підготовки, а також проведення нарад, семінарів; викладені пропозиції можуть бути корисними під час розслідування кримінальних правопорушень (акт Головного слідчого управління НПУ від 24 грудня 2025 року № 124562-2025; акт Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 6 січня 2025 року);

– *освітньому процесі* – для підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», а також під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти (акт Національної академії внутрішніх справ від 2 січня 2026 року № 5-оп).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень здобувача. У науковій статті «Тактичні аспекти участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», опублікованій у співавторстві, частка дисертанта становить 50 %. У науковій статті «Forensic Expertise in Determining Damage to Plant Life Caused During Armed Conflicts: Legal Brief on the Case of the Russian-Ukrainian War», опублікованій у співавторстві, частка дисертанта становить 40 %. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій, у дисертації не використано.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, обговорено на міжнародних, всеукраїнських і міжвідомчих науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів: «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу» (Київ, 21 грудня 2023 року); «Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України» (Київ, 27 жовтня

2023 року); «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану» (Київ, 3 липня 2024 року); «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану» (Київ, 28 листопада 2025 року); «Актуальні питання експертного забезпечення правосуддя у справах адміністративної юрисдикції: сучасний стан та перспективи розвитку» (Харків–Київ, 25 лютого 2026 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у десяти наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – в іноземному журналі, а також п'ять тез виступів у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та круглого столу.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота містить анотацію, вступ, три розділи, що мають дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел (214 найменувань на 25 сторінках) і чотири додатки на 36 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки, з яких обсяг основного тексту – 155 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ

1.1. Правова основа використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та стан наукових досліджень проблематики

Відповідно до Конституції України забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16). Водночас кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (ст. 66) [3].

Війна Російської Федерації проти України спричинила масштабні екологічні злочини, наслідки яких будуть відчутними протягом десятиліть. Зафіксовані злочини проти довкілля – лише частина реальних порушень природного балансу, адже через активні бойові дії неможливо провести повний аудит заподіяної шкоди. Зруйновані природоохоронні території, забруднення водних ресурсів, підриг інфраструктури та пожежі створюють екологічну загрозу не лише для України, а й для європейського регіону загалом [4, с. 30]. У зв'язку з цими викликами воєнного стану сектор безпеки й оборони має: посилений режим роботи, зокрема особливий режим чергування та підвищену готовність; спеціальні повноваження та розширені права для оперативного реагування; активну взаємодію з військовими формуваннями, екологічними службами та цивільним захистом для ефективної ліквідації загроз [5, с. 161].

Нинішня складна екологічна ситуація зумовлена насамперед збільшення кількості злочинів проти довкілля та їх тривалим інкубаційним періодом.

Пріоритетним напрямом у сфері охорони довкілля є вдосконалення діяльності правоохоронних органів і забезпечення практичних працівників криміналістичними засобами, прийомами й методами, спеціально призначеними для виконання завдань виявлення, розслідування та запобігання екологічним злочинам [6, с. 160–161]. Кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля передбачена в розділі VIII КК України, одним з яких є знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

В Україні в різні історичні періоди держава опікувалася захистом природи, зокрема встановлюючи відповідальність за спричинення збитків природним ресурсам. Зокрема, вже у Київській Русі з'явилися перші природоохоронні норми, що встановлювали правові обмеження на використання окремих природних ресурсів, найчастіше дикої фауни, лісу, води та землі [7, с. 98]. У ст. 71–73 та 75 «Руської Правди» йшлося про заборону вирубування дерев, що знаходяться в природному стані (не виділених із природи), і призначали штраф розміром три гривні [8, с. 125]. За часів Давньої Русі така міра відповідальності за порушення правил поведінки щодо природокористування була суворою [9, с. 27].

1567 року було прийнято один із перших в Європі законів щодо охорони лісів – Лісовий статут, у якому визначено адміністративний поділ лісів на лісництва, порядок охорони лісів і проведення в них рубок, питання рибальства та полювання, а також порядок здійснення контролю за проведенням рубок, рибальством, полюванням. Закон дозволяв здійснювати спалювання лісу на виробництво поташу лише з особистого дозволу Великого князя та з дотриманням заходів щодо захисту лісів від пожеж [10, с. 127–131].

У Литовському статуті 1588 року питанням охорони лісів присвячено розділ X «Про пущі, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті» [11, с. 156].

Найактивнішого розвитку сфера охорони навколишнього природного середовища набула у XVIII ст., коли не тільки створено спеціалізовані державні структури, відповідальні за управління надрами та лісами, а й прийнято низку

законодавчих актів у сфері екології, раціонального природокористування та захисту довкілля кримінально-правовими заходами. Зокрема, Петро I протягом періоду правління прийняв близько 60 указів у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема укази про збереження ґрунтового покриву під час рубки лісів, заборону пошкоджувати зелені насадження міст, охорону водойм і рік, порядок вилову риби, заборону викидати сміття у водні об'єкти, охорону лісів та інші, за порушення яких було передбачено доволі суворі покарання [12, с. 30].

1842 року прийнято Звід законів кримінальних, згідно з яким здійснювали кримінально-правову охорону надр, лісів, лісових угідь і лісових рослин, зелених насаджень, а також худоби від пожеж [8].

На території українських земель, що належали до Австро-Угорської імперії (1772–1918), було прийнято низку природоохоронних законів, які регламентували правовий режим природних об'єктів, порядок використання природних ресурсів, а також відповідальність за порушення вимог охорони та використання природних об'єктів: Лісовий закон 1852 року, Гірничий закон 1854 року, Водний закон 1869 року [13, с. 343].

У період національно-визвольних змагань в Україні (1917–1920) з метою охорони та використання природних ресурсів було прийнято декрети, положення, інші акти про надра, землі й водні ресурси; строки полювання та права на мисливську зброю; охорону пам'яток природи, садів і парків; створення перших державних заповідників; створення комітетів та комісій з охорони природи й раціонального використання природних ресурсів тощо [14, с. 202; 15, с. 19–23].

З 1917-го до 1960 року радянська влада приймала поодинокі нормативно-правові акти у сфері довкілля, зокрема: Декрет «Про землю» від 26 жовтня 1917 року, відповідно до якого всі ліси, води, надра підлягали націоналізації, переходили у виключне користування держави та знаходилися під її захистом; декрети: «Про ліси» (1918), «Про надра землі» (1920), «Про пам'ятки природи, сади та парки» (1921); «Про охорону зелених насаджень у містах, населених

пунктах» (1922) [16]. У ст. 99 глави «Державні злочини» підрозділу «Злочини проти порядку управління» КК УРСР 1927 року було передбачено відповідальність за порушення законів й обов'язкових постанов, встановлених в інтересах охорони лісів від хижацької експлуатації та знищення, а також за ведення лісового господарства з порушенням плану; за полювання, риболовлю в недозволеній час, у недозволених місцях і недозволеними способами та прийомами, вибирання каміння, піску тощо без дозволу влади й розроблення надр землі з порушенням установлених правил [17].

1960 року прийнято Закон УРСР «Про охорону природи Української РСР» [18], який визначив основні тенденції розвитку і вплинув на подальше формування самостійної науки й комплексної галузі природоохоронного права, його основних інститутів та підгалузей, сприяв активізації природоохоронної діяльності, удосконаленню державного управління в цій сфері [19, с. 47]. Відповідно до цього Закону, в УРСР уперше було створено спеціальний державний орган – Державний комітет Ради міністрів Української РСР з охорони природи [20, с. 24].

Також 1960 року прийнято КК УРСР, де було закріплено дванадцять складів злочинів проти довкілля, розміщених у різних главах. Зокрема це: знищення та пошкодження лісових масивів шляхом підпалу, забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або іншими відходами й матеріалами; порушення законодавства про континентальний шельф України; забруднення атмосферного повітря; приховування або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки або захворюваності населення [21]. Перелік цих злочинів законодавець поступово доповнював упродовж 1962–1990 років.

Вагомим внеском у посилення екологізації українського законодавства, зазначають В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С. В. Єлькін, стали прийняті в подальші роки Земельний, Водний і Лісовий кодекси, Кодекс про надра, закони «Про охорону атмосферного повітря», «Про рослинний світ», у яких охорону

окремого природного ресурсу розглядали у взаємозв'язку з іншими природними ресурсами, навколишнім природним середовищем загалом [22, с. 24–25].

Розвивалася й державна природоохоронна структура, зокрема створено спеціалізовані органи у сфері охорони довкілля та сформовано систему кримінально-правових заходів захисту довкілля, проте ця система ще не була орієнтована на забезпечення права кожного на безпечне для життя і здоров'я людей довкілля.

У незалежній Україні прийнято значну кількість законів у сфері охорони довкілля, зокрема: «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991), «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про плату за землю» (1992), «Про природно-заповідний фонд» (1992), «Про тваринний світ» (1993), Кодекс України про надра (1994), Лісовий кодекс України (1994), Водний кодекс України (1995), «Про екологічну експертизу» (1995) (втратив чинність), «Про виключну (морську) економічну зону» (1995), «Про захист рослин» (1998), «Про відходи» (1998) тощо, а злочини проти довкілля нарешті структуровано в окремому розділі прийнятого 5 квітня 2001 року КК України.

Протидію кримінальним правопорушенням у природоохоронній сфері здійснюють також на підставі ратифікованих Україною міжнародних нормативних актів (Декларація щодо програми дій із навколишнього середовища [23]; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату [24]; Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 року [23]; Міжнародна конвенція про водно-болотні угіддя [25]; Міжнародна конвенція про біологічне різноманіття [26]; Конвенція про охорону дикої флори, фауни та природних середовищ існування в Європі [27]; Конвенція про захист Чорного моря від забруднення [28]; Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [29], тощо.

Для всебічного висвітлення предмета нашого дослідження розглянемо окремі імплементовані в національне законодавство міжнародно-правові акти. *Міжнародна конвенція про захист рослин* від 6 грудня 1951 року [30] (набрала чинності для України 29 травня 2006 року). Міжнародний документ присвячено фітосанітарним заходам, які впроваджені договірними сторонами на основі міжнародних стандартів. У ній акцентовано на ролі Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) (англ. Food and Agriculture Organization, FAO), яка знаходиться під патронатом ООН. Зокрема, відповідно до ст. II Міжнародної конвенції, поняття «рослини» розуміють як живі рослини й частину рослин, зокрема насіння і зародкову плазму [30]. Також слід зазначити про Міжнародну конвенцію про охорону нових сортів рослин від 2 грудня 1961 року. Україна приєдналася до цієї конвенції 2 червня 1995 року [31]. Зауважимо, якщо міжнародними документами встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені в законах України у сфері охорони сортів рослин і прав на них, то застосовують правила міжнародного акта [32].

Отже, у правозастосовній діяльності щодо захисту довкілля, зокрема під час притягнення до відповідальності осіб за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, має значення певна групофікація відповідної нормативно-правової бази. Здійснене нами дослідження засвідчило, що слідчі у своїй професійній діяльності під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, використовують такі нормативно-правові документи: національні законодавчі акти в природоохоронній сфері (кодекси і закони) – 88,2 % респондентів, підзаконні нормативно-правові акти – 50,0 %, міжнародні нормативні документи, ратифіковані Україною, у сфері захисту довкілля – 11,5 %, а також узагальнені документи судової практики у справах про злочини проти довкілля (постанови судових інстанцій, огляди судової практики тощо) – 14,7 % (додаток А). Проаналізуємо їх.

По-перше, це міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Україною (*рівень законодавчих актів*): Міжнародна конвенція про захист рослин (1951), Декларація щодо програми дій з навколишнього середовища (1972),

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992), Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (1992), Конвенція про охорону дикої флори, фауни та природних середовищ існування в Європі (1996) тощо.

По-друге, акти національного законодавства в природоохоронній сфері (рівень законодавчих актів) – кодекси України:

Кримінальний; про адміністративні правопорушення; Цивільний; цивільного захисту; Господарський; про надра; Водний; Лісовий; Земельний; Митний;

закони України: «Про рослинний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічний аудит», «Про охорону атмосферного повітря», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про мисливське господарство та полювання», «Про Червону книгу України», «Про пожежну безпеку»;

По-третє, підзаконні нормативно-правові акти (*рівень підзаконних нормативних документів*):

постанови Верховної Ради України: «Про Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [33] тощо;

укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України: «Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» [34], «Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку» [35, с. 60–64]; постанова КМУ «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних земельних лісових ділянок» від 16 травня 2007 року № 733; Санітарні правила в лісах України, затвержені постановою КМУ від 27 липня 1995 року № 555 [36]; «Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення» [37]; відповідні інструкції, накази тощо.

накази міністерств, відомств, інших державних органів (рівень підзаконних нормативних документів): Правила пожежної безпеки в Україні,

затверджені наказом Міністерства України з надзвичайних ситуацій від 19 жовтня 2004 року № 126; Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами (наказ МВС України від 24 липня 2017 року № 621) [38] тощо.

По-четверте, узагальнення, листи, огляди, постанови суду з узагальненням правозастосовної практики за кримінальними провадженнями проти довілля (*рівень правозастосовних документів*):

постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля» від 10 грудня 2004 року № 17; Огляди судової практики [39] та ін.

Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу передбачена у ст. 245 КК України. Цю норму застосовують у разі знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць, а також стерні, сухих дикорослих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 1). За ч. 2 ст. 245 КК України кваліфікують ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки [40].

Водночас до адміністративної відповідальності притягують осіб за вчинення дій, що призвели до знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі, а також самовільне випалювання рослинності або її залишків (ч. 2 ст. 77 і ст. 77-1 КУпАП) [41]. За ст. 77-1 КУпАП «Самовільне випалювання рослинності або її залишків» кваліфікують випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків та опалого листя на землях сільськогосподарського призначення, у

смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах без дотримання порядку, встановленого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (ч. 1); ті самі дії, вчинені в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2) [42].

Відповідно до ст. 253 КУпАП, якщо під час розгляду справи про адміністративне правопорушення орган (посадова особа) дійде висновку, що в діянні є ознаки кримінального правопорушення, він передає матеріали прокурору або органу досудового розслідування [39, с. 18–19].

Водночас саме використання спеціальних знань, за допомогою яких встановлюють розмір шкоди, заподіяної довкіллю, є підґрунтям для розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Адже розмір заподіяної шкоди довкіллю, зокрема її істотність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, визначатимуть під час проведення судових експертиз [43, с. 129].

Знищення або пошкодження лісових масивів та інших об'єктів рослинного світу, що вчиняють російські військові в Україні, правоохоронні органи кваліфікують як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» та підлягають кваліфікації за ст. 438 КК України, проте лише в разі, якщо доведено, що вони вчинені в контексті та у зв'язку з веденням бойових дій, а також спричинили широку, довгочасну й серйозну шкоду навколишньому природному середовищу [44, с. 161]. Нині це воєнні злочини (ст. 438 КК України) [45, с. 237]. Крім того, зазначає С. І. Марко [46, с. 29], в умовах збройної агресії проблеми в галузі лісового господарства України набули таких масштабів, що спонукали до видання Указу Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022 про введення в дію рішення Ради національної

безпеки і оборони України «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період».

Стаття 245 КК України є бланкетною нормою, тому слідчий у кримінальному провадженні повинен встановити, які саме нормативно-правові акти порушено суспільно небезпечними діями підозрюваної особи. Наприклад, для здійснення правильної правової кваліфікації дій зі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу має значення визначення таких понять: рослинний покрив – це сукупність рослинних угруповань на певній території; суха рослинність – сукупність рослинних організмів з відмерлою надземною частиною на певній площі їх природного зростання, зокрема після покосів; випалювання сухої рослинності – це контрольоване спалювання рослинного покриву на земельних ділянках, що призводить до його знищення; випалюванням залишків сухої рослинності є спалювання спеціально зібраного рослинного матеріалу у відведених для цього місцях [47].

Слід зауважити, що за наявності загальної норми в КПК України, яка міститься в п. 6 ч. 2 ст. 242, про те, що слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо визначення розміру шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням, законодавство України про кримінальну відповідальність для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 245 КК України, не передбачає необхідність встановлення завданої шкоди. Водночас на практиці виникають складнощі у кваліфікації відповідних протиправних діянь, їх документуванням, фіксацією та визначенням розміру шкоди [48, с. 151].

Так само в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17 не йдеться про ст. 245 КК України під час визначення шкоди за злочини проти довкілля, зокрема врахування не тільки кількісних і вартісних критеріїв, а й інших обставин, що мають значення для вирішення цього питання [49]. Більшість опитаних нами слідчих (79,4 %) вважають доцільним доповнити ст. 245 КК України положенням про істотну шкоду наслідків знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (додаток А). Серед інших

відповідей (3 особи) зазначено: «вважаємо за доцільне таке доповнення, оскільки не має чіткого розмежування зі статтею ст. 77-1 КУпАП, яка також встановлює відповідальність за цей вид правопорушення»; «так, це дасть змогу розмежовувати відповідальність у разі вчинення діянь з малозначними наслідками»; «так, можна доповнити, у примітці визначити поняття істотної шкоди, оскільки це оцінне поняття, що може ускладнити розслідування таких кримінальних правопорушень».

На підставі цього вважаємо, що в ч. 1 ст. 245 КК України слід передбачити формалізований характер негативних наслідків цього злочину у *виді істотної шкоди*. Отже, пропонуємо ч. 1 ст. 245 КК України викласти в такій редакції: «Знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць, а також стерні, сухих дикорослих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, *що заподіяли істотну шкоду*, – ...». Необхідність встановлення істотної шкоди, інших тяжких наслідків, розміру шкоди передбачено в інших кримінальних правопорушеннях проти довкілля: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2); порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240); незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249); порушення ветеринарних правил (ст. 251); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253) [40].

Частина 2 ст. 245 КК України встановлює відповідальність за загибель людей, масову загибель тварин, тяжкі наслідки від учинених відповідних протиправних дій. Зокрема, тяжкими наслідками слід вважати: загибель чи

масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в певному регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного й рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу певні природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення певних природних об'єктів тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, мають досліджувати відомості про чисельність тварин, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці [49].

Під час кваліфікації знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу *основний безпосередній об'єкт* злочину – це встановлений порядок охорони та відтворення лісу як важливого екологічного й економічного багатства, тобто порядок використання з господарською, рекреаційною захисною, санітарно-гігієнічною метою лісів і зелених насаджень та їх охорони. Безпосереднім предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж залізниць, а також стерня, сухі дикорослі трави, рослинність або її залишки на землях сільськогосподарського призначення. Факультативним предметом є атмосферне повітря та родючий шар ґрунтів [50]. Додатковими факультативними об'єктами можуть бути життя і здоров'я особи, громадська безпека, власність, інші блага [51]. Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, порушених за ст. 245 КК України, ми встановили, що предмет цього кримінального правопорушення були: рослинність на землях сільськогосподарського призначення (стерня, післяжнивні залишки на полях тощо) – 46,7 %; ліс – 34,2 %; захисні лісові насадження – 15,0 %; зелені насадження вздовж залізниць – 4,2 % (додаток Б).

У диспозиції ст. 245 КК України зазначено, що предметом злочину є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інші такі насадження. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням і розташуванням виконують здебільшого водоохоронні, захисні,

санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, і незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і знаходяться під охороною держави [52, с. 42]. Ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від виконуваних функцій поділяють на такі категорії: 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні функції); 2) рекреаційно-оздоровчі (рекреаційні, санітарні, гігієнічні й оздоровчі функції); 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; 4) експлуатаційні ліси. Під час поділу лісів на відповідні категорії встановлюють межі лісових ділянок кожної категорії [53, с. 34]. Лісовими масивами вважають порівняно значні за площами ділянки землі, які належать до земель лісогосподарського призначення та щільно вкриті лісовою рослинністю – деревами та чагарниками [54].

Предмет цього злочину становлять також полезахисні лісосмуги й захисні лісонасадження. Полезахисні лісосмуги та захисні лісонасадження ст. 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» відносить до природних об'єктів, що підлягають особливій охороні. До захисних лісових смуг належать спеціально створені насадження лінійного типу для виконання кліматорегуляційних, ґрунтозахисних і водоохоронних функцій. До полезахисних лісових смуг належать штучно створені насадження лінійного типу для захисту сільськогосподарських угідь. До захисних смуг лісів уздовж залізниць належать ліси, що прилягають до наявних і тих, які будують, залізниць, завширшки 500 м з кожного боку. До захисних смуг лісів уздовж автомобільних доріг державного значення належать ліси, що прилягають до наявних і тих, які будують, автомобільних доріг, завширшки 250 м з кожного боку дороги. До захисних лісових насаджень на смугах відводу каналів належать усі ліси, розташовані в смугах відводу каналів. Захисні лісові насадження – це штучно створені ліси, лісові смуги для захисту ґрунту, доріг, населених пунктів тощо.

Ці дані слідчий ураховує під час обчислення шкоди довкіллю, заподіяної знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу, використанні спеціальних знань, призначенні судових експертиз.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, становлять дії зі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. *Знищенням* вважають повну втрату такими об'єктами екологічного, господарського та культурно-естетичного значення, через що вони перестають бути часткою природи, а *пошкодженням* – заподіяння їм такої шкоди, яка значно погіршує їх якість, зменшує цінність, наприклад, коли припиняється ріст дерев і чагарників, вони засихають, трухлявіють або хворіють, коли ліс стає непридатним для проживання в ньому диких тварин тощо. Поняття знищення та пошкодження використовують для позначення одночасно й суспільно небезпечного діяння, і шкідливих наслідків. Знищення або пошкодження лісових насаджень *вогнем* охоплює: підпал, тобто свідоме спричинення пожежі шляхом застосування джерел вогню щодо лісу, якщо існувала загроза життю або здоров'ю людей чи заподіяння значних матеріальних збитків; необережне поводження з вогнем, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки в лісах (розведення багаття в невстановлених місцях, заправка в лісах транспортних засобів паливом тощо). Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, порушених за ст. 245 КК України, ми встановили, що способами вчинення кримінального правопорушення були: умисний підпал сухої рослинності – 64,2 %; спалення рослинних решток (гілля, іншого сміття, що призвело до неконтрольованого поширення полум'я) – 35,8 %; умисний підпал стихійного сміттєзвалища у лісі – 22,5 %; недотримання правил пожежної безпеки (кинутий недопалок цигарки в суху рослинність) – 19,2 %; необережне поводження з вогнем – 11,7 % (додаток Б). Встановлена інформація є важливою для організації розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу на початковому етапі, адже розуміння тривалості та періодизації кримінально

протиправних дій надає можливість слідчому визначити місця розміщення слідової інформації та коло осіб, які мають стосунок до таких дій [55, с. 363].

Інший загальнонебезпечний спосіб – це такий спосіб знищення або пошкодження лісових насаджень, який за силою руйнівного впливу на флору та негативними для неї наслідками можна прирівняти до пожежі (наприклад, вибух, затоплення, обвал). Знищення або пошкодження лісових масивів в інший, ніж зазначені, спосіб, утворює склад відповідного адміністративного проступку (ст. 65, 65-1, 66, 72 КУпАП). Під час відмежування злочину, передбаченого ст. 245 КК (у разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем), від знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, а також порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі (ч. 2 ст. 77 КпАП), слід керуватися тим, що суспільну небезпечність розглядуваного злочину визначають не тільки способом його вчинення, а й кількісними, якісними та вартісними параметрами шкоди, заподіяної лісовим ресурсам [51]. Тому доцільно під час розмежування кримінального правопорушення й адміністративного делікту використовувати розмір заподіяних наслідків, а саме істотність спричиненої шкоди.

Злочин визнають *закінченим* з моменту, коли настали зазначені в ст. 245 КК суспільно небезпечні наслідки [50].

У разі кримінально караного знищення або пошкодження лісових насаджень вогнем є два способи злочинних дій: 1) підпал – свідоме спричинення пожежі шляхом застосування джерел вогню до лісу, якщо існувала загроза життю або здоров'ю людей, заподіяння значних збитків; 2) необережне поводження з вогнем, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (розведення багаття в пожежонебезпечний період, випалювання залишків сухої рослинності тощо) [50].

Отже, під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий має бути обізнаний з низкою нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища.

Питання розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу досліджували в правничій науці в загальній концепції протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Зокрема, 2006 року С. О. Книженко в кандидатській дисертації дослідила криміналістичну характеристику й основні положення розслідування екологічних злочинів. У роботі визначено чотири групи екологічних злочинів: 1) учинені шляхом незаконного корисливого вилучення природних ресурсів; 2) учинені шляхом забруднення об'єктів природи; 3) учинені шляхом знищення, пошкодження природних об'єктів; 4) учинені шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки. Вивчено й узагальнено способи вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин; способи забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель; способи знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, узятих під охорону держави; способи порушення встановлених правил екологічної безпеки [56].

Наступного року Я. М. Толочко здійснила дисертаційне дослідження за темою «Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні злочинів проти довкілля». Дисертацію присвячено дослідженню проблем прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство у справах про злочини проти довкілля. Висвітлено правову природу, об'єкт, предмет і правові основи прокурорського нагляду на досудовому слідстві, завдання та повноваження прокурора. Розроблено тактику й методику прокурорсько-наглядової діяльності у справах про злочини проти довкілля; запропоновано шляхи оптимізації та критерії оцінювання ефективності прокурорського нагляду на досудовому провадженні [57].

Ю. М. Туровець 2012 року підготував кандидатську дисертацію на тему «Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля». Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних і методологічних проблем, пов'язаних із початковим етапом розслідування злочинів проти довкілля. За результатами узагальнення слідчої практики, анкетування слідчих органів внутрішніх справ і

прокуратури та літературних джерел розроблено рекомендації та пропозиції, що сприяють ефективній організації і тактиці проведення окремих слідчих дій, а також виявлення типових слідчих ситуацій та версій на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля [58].

2013 року А. І. Виноградова захистила дисертацію на тему «Розслідування порушень законодавства про захист рослин». У роботі сформульовано особливості методики розслідування порушень законодавства про захист рослин; надано криміналістичну характеристику цим кримінальним правопорушенням, визначено її елементний склад. Сформульовано типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування, запропоновано відповідні їм типові плани розслідування. Виокремлено найпоширеніші слідчі (розшукові) дії, які проводять під час розслідування цього виду злочинів, а також визначено особливості використання спеціальних знань під час розслідування та криміналістичні засоби профілактики. Зокрема зазначено, що використання спеціальних знань обумовлено специфікою предмета злочинного посягання, різноманітністю способів учинення порушень законодавства про захист рослин. Розглянуто процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань. Сформульовано висновок, що під час розслідування порушень законодавства про захист рослин слідчий постає перед необхідністю використання спеціальних знань щонайменше у двох галузях – техніки й екології, екологічні знання допомагають встановлювати обсяг негативних наслідків учиненого злочину для навколишнього середовища, а також виявити можливі причини, які призвели до таких наслідків [59].

2015 року О. В. Одерій захистив докторську дисертацію «Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля». У роботі в криміналістичному контексті визначено поняття екологічної безпеки та злочинів проти довкілля. Досліджено питання методико-криміналістичного забезпечення організації розслідування окремих груп і видів злочинів проти довкілля, окреслено перспективи формування відповідних родових (міжвидових), комплексних, видових і підвидових криміналістичних методик. Розглянуто

особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Висвітлено особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, акцентовано на сучасному стані та перспективах судово-екологічної експертизи. Автор зосереджує увагу на участі спеціаліста в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій і залученні експерта та проведенні судових експертиз. Зазначено, які завдання спроможний виконувати залучений спеціаліст, виокремлено причини, які впливають на обґрунтований вибір (визначення виду та кваліфікації) і своєчасний виклик спеціалістів для участі в певній слідчій (розшуковій) дії, наведено перелік спеціалістів, які можуть бути залучені до процесу розслідування [60].

2019 року Л. Ю. Крігер підготувала дисертаційне дослідження «Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля». У роботі комплексно досліджено сутність і схарактеризовано специфіку здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля. Проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та роль у ньому прокурора. Сформульовано рекомендації щодо діяльності прокурора на початку досудового розслідування, під час проведення слідчих (розшукових) дій, повідомлення особі про підозру й на етапі закінчення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Визначено процесуальний порядок реалізації прокурором повноважень щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями проти довкілля. З'ясовано особливості пред'явлення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні цієї категорії [12].

На сучасному етапі методику розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля дослідила С. В. Татаренко [61]. У її дисертації визначено поняття криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики цих кримінальних правопорушень, змісту початкового й подальшого етапів розслідування, типових слідчих ситуацій та версій, а також тактики проведення

слідчих (розшукових) дій. Розглянуто типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, а також способи їх підготовки та припинення. Окреслено ефективні форми взаємодії в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, до яких віднесено: 1) взаємодію правоохоронних органів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища; 2) взаємодію правоохоронних органів з органами прокуратури та Служби безпеки України; 3) взаємодію органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції, органами дізнання та іншими підрозділами Національної поліції; 4) створення слідчо-оперативних груп для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Увагу спрямовано на проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз. За результатами аналізу судової та слідчої практики встановлено, що в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є проведення огляду місця події, огляду документів, допиту свідків і підозрюваного, призначення та проведення судових експертиз. Визначено об'єкти, що підлягають огляду в межах слідчих (розшукових) дій у кримінальних правопорушеннях щодо знищення або пошкодження природних об'єктів: лісові масиви, зелені насадження, територія природно-заповідного фонду, заказники, рибогосподарські водойма та берегова зона, ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій. Встановлено, що в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є призначення та проведення таких судових експертиз: екологічної, хімічної, ветеринарної, технічної, інженерно-екологічної, біологічної, ґрунтознавчої, криміналістичної, медичної [61].

У юридичних джерелах є окремі публікації з питань розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України. Наприклад, Р. Олійничук аналізує кримінально-правову характеристику злочинів, передбачених ст. 245 КК України, і надає рекомендації щодо фіксації доказів і проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях про незаконне

вирубування чи знищення зелених насаджень [62]; О. С. Тарасенко, С. В. Татаренко розглядають особливості проведення огляду місця події під час розслідування злочинів проти довкілля. Автори аналізують тактичні прийоми фіксації та вилучення речових доказів екологічного характеру [63]; Л. М. Бабайлова аналізує питання кримінальної відповідальності в Україні за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, доходить висновку, що недоліки законодавчого і правозастосовного характеру містять ризики значного погіршення стану навколишнього середовища як на території, що підконтрольна Україні, так і на непідконтрольних територіях, а також констатує, що незадовільним залишається і взаємодія органів державної влади з громадськими природоохоронними та правозахисними організаціями в питаннях оцінки екологічної шкоди, моніторингу стану довкілля тощо [64].

Отже, у жодній із захищених дисертаційних робіт в Україні не досліджено комплексно використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Окремі питання залучення спеціаліста до участі в розслідуванні екологічних злочинів і призначення судових експертиз розглядали в монографічних роботах, наукових статтях, є поодинокі згадки в періодичних наукових виданнях щодо питань проведення СРД у кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

1.2. Види і зміст спеціальних знань, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

У законодавстві України визначення спеціальних знань не закріплено, водночас відповідний термін використано в низці нормативно-правових актів [65, с. 434–437].

У Законі України «Про судову експертизу» йдеться про те, що судова експертиза – це дослідження *на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки,*

мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [66]. У ч. 2 ст. 16 цього Закону зазначено: «Метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є *оцінка рівня їх спеціальних знань*» [66]. Серед суб'єктів судово-експертної діяльності, крім судових експертів, є інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»). У Законі зазначено види спеціальних знань: у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Термін «спеціальні знання» використовують разом з їх носієм – судовим експертом, іншим працівником судово-експертної установи, іншим фахівцем (експертом) з відповідних галузей знань.

У кримінальних процесуальних нормах, що регламентують діяльність експерта та спеціаліста (ст. 69, 71 КПК України), також використано термін «спеціальні знання». У ч. 1 ст. 69 КПК України, яка містить визначення експерта, йдеться про спеціальні знання. Зокрема, експертом у кримінальному провадженні є *особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями*, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [67]. Тут до видів спеціальних знань віднесено наукові, технічні або інші знання, які потрібні під час проведення експертизи в процесі розслідування кримінального правопорушення. У ст. 71 КПК України йдеться про спеціаліста в кримінальному провадженні як про особу, яка володіє *спеціальними знаннями та навичками* і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки й інші документи під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [67].

Отже, до спеціальних знань законодавець відносить знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла й інші спеціальні знання. У низці нормативних документів цей термін використано під час регламентації умов проведення певного експертного дослідження у випадках, які потребують вузькопрофесійних знань певних фахівців. У деяких випадках спеціальні знання перелічено разом з відповідними галузями науки, яких вони стосуються, – техніки, мистецтва, ремесла, медицини [68].

Слушно зазначає В. Ю. Шепітько, що спеціальними знаннями володіє обмежене коло спеціалістів – обізнаних осіб. Спеціальні знання виходять за межі професійних знань слідчого, прокурора, захисника, судді [69, с. 491–492]. Вбачається правильним у будь-яких роботах з криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи й оперативно-розшукової діяльності спеціальними вважати знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла осіб, що залучені до розкриття, розслідування або запобігання злочинам, їх судового розгляду, та які отримали (або мають) статус спеціаліста чи експерта [70, с. 112].

Спеціальні знання експерта формуються на стадії отримання ним другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальної освіти за певними експертними спеціальностями, самоосвіти та професійного досвіду. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій [71] і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності [72]. Зокрема, кожна складова інноваційного процесу спеціальних знань судового експерта передбачає відповідний ланцюг: 1) освіта: фундаментальні знання (теорія держави і права, кримінальне право, конституційне право тощо), знання професійного спрямування (криміналістика, судова експертиза тощо), випробування знань (тренінги, рольові ігри, практика); 2) наука: фундаментальні та прикладні

дослідження проблем судово-експертної діяльності, апробація отриманих знань; 3) трансфер знань у практичну діяльність: розроблення пропозицій щодо створення системи державних і недержавних судово-експертних установ; визначення місця судово-експертної діяльності в кримінальному, адміністративному, господарському, цивільному процесах; визначення функцій-завдань уповноважених судово-експертних установ; створення інноваційних технологій щодо дослідження окремих об'єктів і розроблення науково обґрунтованих методик експертних досліджень; 4) практична діяльність: реалізація знань у практичній судово-експертній діяльності [73, с. 170].

У зв'язку з необхідністю професійної підготовки експертів, зміни правового статусу й науково-технічних можливостей судової експертизи, зазначає О. В. Соловей, необхідно забезпечити реалізацію принципу рівного співвідношення технічних, природничо-наукових і гуманітарних дисциплін під час навчання. Курси повинні бути інтегрованими й складатися з базової та спеціальної професійної підготовки. Необхідно опрацювати питання про направлення працівників, які стажуються, на навчання за спеціальністю «Судова експертиза» на рівні магістратури. За результатами навчання співробітники, які мають вищу освіту не експертної спеціальності, отримають освітній рівень магістра за спеціальністю «Судова експертиза» [74, с. 235]. Фахівці, які мають намір отримати кваліфікацію судового експерта, проходять підготовку, а фахівці, які мають намір підтвердити кваліфікацію судового експерта, проходять стажування [75, с. 153]. Водночас нині фахівці для підтвердження своєї кваліфікації не проходять стажування. Судовий експерт повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію та щотри роки проходити атестацію з метою підтвердження підвищення кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю [76].

Спеціальні знання потрібні для надання суб'єктом – носієм цих знань відповіді на поставлені йому в передбаченому законодавством порядку питання під час проведення експертизи, підготовки висновку експерта [77]. Адже судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для

надання висновку з досліджуваних питань, а судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче ніж спеціаліста, пройшли відповідну підготовку й отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [77]. У будь-якому разі важливим є врахування спеціальності, набутої обізнаною особою, яку слідчий планує залучити до розслідування відповідно до її фахових знань. В. М. Бараняк цілком слушно зауважив, що судово-експертні спеціальності мають подвійну природу, де основну роль відіграють базові науки, допоміжну – юридичні [78, с. 232].

Водночас у нормативних актах нині не унормовано, яку освіту вважають відповідною для отримання кваліфікації судового експерта за певною експертною спеціальністю. Під час вирішення цього питання в судово-експертних установах системи юстиції враховують найменування спеціальності згідно з Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, що затверджений постановою КМУ від 29 квітня 2015 року № 266 [79], і навчальний час із відповідних дисциплін, зазначений у додатку до диплома про вищу освіту. Проте періодично до цього Переліку вносять зміни, змінюються й освітні програми підготовки здобувачів вищої освіти. Вирішення таких ситуацій, слушно зазначає Н. В. Кісіль, ускладнено тим, що нині немає затверджених Переліків відповідності галузей знань і спеціальностей вищої освіти видам судової експертизи та експертним спеціальностям, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта [80, с. 55–56]. Наприклад, обґрунтовано (додаток А), що в кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, мають значення спеціальності, набуті в таких галузях, як право, біологія, екологія, біоінженерія, аграрні науки, лісове господарство, прикладна фізика, хімія, матеріалознавство тощо [79].

Проведене нами анкетування дає підстави стверджувати, що в кримінальному провадженні за ст. 245 КК України для вирішення питань у межах кваліфікації судового експерта доцільно використовувати види спеціальних знань відповідно до таких експертиз:

а) інженерно-екологічна (експертна спеціальність 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля») – 89,7 %;

б) пожежно-технічна (експертна спеціальність 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки») – 57,4 %;

в) вибухотехнічна (експертна спеціальність 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху»; 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів») – 27,4 %;

г) біологічна з дослідження об'єктів рослинного походження (експертна спеціальність 9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження») – 35,3 %;

д) трасологічна з дослідження слідів взуття, шин, цілого за частинами (експертні спеціальності 4.1 «Дослідження слідів людини та слідів тварини» (13,2 %); 4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами») – 8,8 %;

е) дактилоскопічна (експертна спеціальність 4.6 «Дактилоскопічні дослідження») – 13,2 %;

ж) інші: ґрунтознавча (експертна спеціальність 8.8 «Дослідження ґрунтів») – 39,7 %, економічна – 20,6 % (додаток А).

Видам судових експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 245 КК України відповідають види застосовуваних спеціальних знань: екологічні, пожежно-технічні, вибухотехнічні, біологічні, криміналістичні (слідознавчі), ґрунтознавчі, економічні.

Не вдаючись до дискусії щодо видів (підвидів, рівнів) спеціальних знань, зазначимо, що в наукових джерелах [81; 82; 83; 84; 85; 86] найпоширенішою є така класифікація спеціальних знань: 1) власне спеціальні, які стосуються науки, техніки, мистецтва; 2) правові складні знання – із цивільного, трудового, господарського, адміністративного, міжнародного й інших галузей права, крім кримінального, кримінального процесуального права, криміналістики; 3) техніко-криміналістичні (правові) – це адаптовані до кримінального

судочинства знання науки і техніки, які є загальнофаховими професійними криміналістичними для уповноважених на розслідування осіб.

Поряд із цими видами є й спеціальні криміналістичні знання [77; 81; 87; 88; 89; 90; 91].

На підставі здійсненого аналізу вважаємо, що до видів спеціальних знань, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу належать: спеціальні знання (у вузькому значенні); спеціальні криміналістичні знання; спеціальні правові знання. Розглянемо ці групи спеціальних знань.

Спеціальні знання, якими володіють атестовані судові експерти, спеціалісти, становлять групу спеціальних знань у вузькому значенні (власне спеціальні знання) – стосовно їх використання в конкретному кримінальному провадженні. Ці знання є позапрофесійними для слідчого. Власне спеціальні знання використовують у більшості випадків під час проведення судових експертиз або вузькопрофільним спеціалістом під час залучення його до СРД. Такі знання в переважній більшості випадків розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу використовують під час залучення слідчим судових експертів.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче за спеціаліста, пройшли відповідну підготовку, атестовані й отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [66]. Проходження підготовки фахівцями відбувається за прийнятими відповідними центральними органами виконавчої влади (Міністерством юстиції, МВС, СБУ) програмами навчання. Розглянемо програми навчання за експертними спеціальностями судових експертів, яких найчастіше залучають до розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Підготовка за цими програмами становить зміст формування спеціальних знань відповідних обізнаних осіб.

По-перше, під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, використовують спеціальні біологічні знання у сфері рослинності. З цією метою до процесуальних дій у кримінальному провадженні залучають фахівця-біолога, який атестований за експертною спеціальністю 9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження». Програма підготовки експертів-біологів за цією експертною спеціальністю охоплює 16 тем, серед яких: «Судово-біологічне дослідження деревини та кори», «Судово-біологічне дослідження листя рослин та його фрагментів», «Судово-біологічне дослідження рослинних компонентів штучних та природних комплексів», «Комплексне дослідження об'єктів рослинного походження» тощо [92].

Важливим є питання про вид і зміст вищої освіти судових експертів, яких залучають для дослідження обставин знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Зокрема, експертній спеціальності 9.1 відповідають певні галузі знань, за якими здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 [79], а саме: біологія, природничі науки, екологія, хімія, біоінженерія, хімічні технології та інженерія, аграрні науки та продовольство, лісове господарство, садово-паркове господарство, агроінженерія [93].

По-друге, у кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу використовують спеціальні пожежно-технічні знання. Пожежно-технічну експертизу проводить фахівець, який атестований за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки». Програма підготовки судових експертів за цією експертною спеціальністю передбачає вивчення загальних понять і питань проведення судової пожежно-технічної експертизи, а також підготовки проєктів висновків експерта та їх рецензування. У навчальному блоці «Теоретичні основи судової пожежно-технічної експертизи» міститься така тематика занять: «Загальні теоретичні та методологічні положення судової пожежно-технічної експертизи. Об'єкт, предмет, завдання, методи експертизи», «Особливості призначення та проведення судової пожежно-технічної

експертизи»; у блоці «Методологічні основи проведення судової пожежно-технічної експертизи» – «Фізико-хімічні основи процесів виникнення, поширення та припинення горіння», «Загальні підходи до проведення пожежно-технічної експертизи. Проведення дослідження місця пожежі», «Джерела запалювання, їх класифікація та особливості», «Розрахункові методи в проведенні пожежно-технічних досліджень» тощо [94].

Експертній спеціальності 10.8 відповідають фахівці з вищою освітою за такими галузями знань: право, хімія, прикладна фізика та наноматеріали, прикладна механіка, матеріалознавство, авіаційна та ракетно-космічна техніка, аграрні науки та продовольство, лісове господарство, дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, а також біологія, хімічні технології та інженерія, нафтогазова інженерія, технології [93].

По-третє, під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу використовують спеціальні екологічні знання. Судовий експерт-еколог у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу визначає вид і розмір шкоди, заподіяної довкіллю кримінальним правопорушенням. Програма підготовки експерта-еколога за експертною спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля» передбачає опанування як загальних понять судової інженерно-екологічної експертизи, так і методики її проведення. Зокрема, важливими для формування спеціальних знань судового експерта є такі теми: «Загальні поняття про основні “екологічні” положення та норми міжнародного та національного законодавства», «Методи проведення судових інженерно-екологічних експертиз за фактами воєнних злочинів проти довкілля», «Методи оцінки достовірності та правильності вибору вихідних даних і методики розрахунку збитків від негативного впливу на довкілля при проведенні судових інженерно-екологічних експертиз» тощо [95]. Претендувати на атестацію за експертною спеціальністю 10.19 можуть особи, які мають вищу освіту за такими галузями знань: право, біологія, природничі науки, екологія, хімія, виробництво й технології, технології

захисту навколишнього середовища, нафтогазова інженерія та технології, цивільна безпека [93].

По-четверте, якщо об'єкти рослинного світу були знищені або пошкоджені внаслідок вибуху, дією вибухових матеріалів, то в кримінальному провадженні використовують спеціальні вибухотехнічні знання. У кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, вибухово-технічну експертизу проводить фахівець, який атестований за експертними спеціальностями 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху» і 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів». Програма підготовки судових експертів за цими експертними спеціальностями передбачає вивчення таких тем: «Поняття “вибуховий процес”, його види (горіння, вибух, детонація) і відмінні риси»; «Основні методи криміналістичного дослідження вибухових речовин та їх залишків після вибуху»; «Вибухові пристрої промислового виготовлення військового і цивільного призначення»; «Саморобні вибухові пристрої, їх складові частини та основні способи виготовлення»; «Уражаюча дія вибухових пристроїв»; «Особливості огляду місця події за фактом вибуху»; «Правила техніки безпеки при проведенні огляду місця події і вибухотехнічних досліджень» [96; 97]. Вища освіта судових експертів-вибухотехніків має стосуватися таких галузей знань: природничі науки, хімія, фізика й астрономія, хімія та біоінженерія, хімічні технології та інженерія, виробництво та технології, нафтогазова інженерія та технології тощо [93].

Для проведення поширених у кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу трасологічних і дактилоскопічних експертиз сукупність спеціальних знань експерта, його вища освіта повинна передбачати опанування освітніх компонентів з права, біології, механічної інженерії, прикладної механіки, матеріалознавства, аграрних наук і продовольства, лісового господарства, хімічних технологій та інженерії тощо [93]. Зокрема, майбутній експерт навчається за напрямками: проведення трасологічних експертиз за експертними спеціальностями 4.1 «Дослідження слідів людини та слідів тварини», 4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів,

інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами», 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків», або проведення трасологічних експертиз за експертною спеціальністю 4.6 «Дактилоскопичні дослідження». Причому в програмі навчання в обов'язковому порядку має бути включено курс «Тактика огляду місця події» з вивченням тактики огляду місць учинення різних видів кримінальних правопорушень і відповідними практичними заняттями [98, с. 239].

Інша група спеціальних знань, що використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, – це спеціальні криміналістичні знання. Ідеться про *спеціальні неправові знання*, тобто техніко-криміналістичні знання. Неправовими ці знання вважають умовно, оскільки їхнє застосування також має правову основу. Цю частину спеціальних знань В. Г. Гончаренко називає спеціальними криміналістичними знаннями, суб'єктами використання яких, на думку науковців, можуть бути не лише експерти-криміналісти, а й особи, які здійснюють провадження в кримінальних справах для пізнання різноманітних об'єктів з їхніх природничо-наукового й технічного аспектів [81, с. 118]. І. В. Рогатюк, розглядаючи процесуальну діяльність прокурора, зазначає, що він використовує під час кримінального провадження знання спеціальних юридичних наук і в галузі криміналістичної техніки як розділу криміналістики, що містить загальні положення криміналістичної техніки, а також такі підрозділи, як криміналістична фотографія і відеозапис, трасологія, судове почеркознавство, зброєзнавство, документознавство, габітологія, фоноскопія, одорологія, криміналістична реєстрація тощо [99, с. 723]. Тут ідеться про використання прокурором спеціальних криміналістичних знань.

Кожний розділ криміналістичної техніки (а отже, і кожен окремий вид експертизи, що ґрунтується на знаннях галузей криміналістичної техніки) є фактично окремою галуззю знань [100, с. 161]. Наприклад, такі галузі криміналістичної техніки, як судова фотографія та відеозйомка, ґрунтуються на знаннях фізики, оптики та комп'ютерних технологій; дактилоскопія і габітологія

– на знаннях анатомії, антропології та фізіології людини; вибухотехніка – фізики та хімії тощо.

Ці знання найкраще відображаються через досвід роботи спеціаліста-криміналіста. До видів спеціальних криміналістичних знань, що використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, належать: спеціальні криміналістичні знання в галузі криміналістичної фотографії та відеозйомки; у галузі криміналістичного слідознавства і трасології; у галузі матеріалів, речовин та виробів; у галузі пожежотехніки й вибухознавства.

Щодо *спеціальних знань у галузі судової фотографії та відеозйомки* слід зазначити, що судова (криміналістична) фотографія та відеозйомка є системою наукових положень, а також криміналістичних рекомендацій щодо застосування технічних засобів і методів фото- та відеозйомки з метою розслідування кримінальних правопорушень. У підручниках з криміналістики цей розділ називають «судова фотографія» [101, с. 235]. Уміння і навички володіння спеціальними знаннями в галузі судової фотографії та відеозйомки під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, необхідні передусім для фіксації перебігу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій – огляду, допиту, обшуку, слідчого експерименту, освідування, пред'явлення для впізнання, фіксації проведення негласних слідчих (розшукових) дій [102, с. 7–10; 103].

27,9 % з-поміж опитаних слідчих відповіли, що в процесі розслідування більшості випадків знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу використовували спеціальні знання в галузі судової фотографії та відеозйомки (додаток А).

Спеціальні криміналістичні знання в галузі криміналістичного слідознавства та трасології. Під час проведення слідчих (розшукових) дій у межах розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий має справу з різноманітними матеріальними об'єктами – предметами, слідами-відображеннями людини, транспортних засобів, процесами, які можуть

мати відношення до протиправного діяння. З метою їх виявлення, фіксації, вилучення та подальшого дослідження слідчому необхідна допомога спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями та практичними навичками в галузі криміналістичного слідознавства і трасології.

Під час слідчих (розшукових) дій можуть виявляти сліди взуття, злому, протекторів шин транспортних засобів, мікрооб'єкти тощо [104]. Їх виявлення, вилучення та подальше дослідження потребує спеціальних знань спеціалістів-трасологів й експертів, що проводять трасологічні експертизи з відповідних видів експертних спеціальностей.

41,2 % з числа опитаних слідчих відповіли, що під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, використовували спеціальні знання в галузі криміналістичного слідознавства і трасології (додаток А).

Спеціальні знання в галузі матеріалів, речовин та виробів. Під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, спеціальні знання в галузі матеріалів, речовин та виробів використовують для виявлення, вилучення та дослідження різних легкозаймистих і горючих речовин. За допомогою цих знань на місці події виявляють мікрочастинки та мікросліди різних пально-мастильних, легкозаймистих і горючих матеріалів. Спеціальні знання в галузі матеріалів, речовин та виробів також можуть використовувати під час виявлення, вилучення та дослідження вибухових речовин. Під час призначення відповідних експертиз слідчого можуть цікавити питання, пов'язані з приналежністю вилучених речовин до вибухових [105]. Особа, застосовуючи свої спеціальні знання в межах дослідження, може реалізувати інші завдання, зокрема щодо віднесення речовин, виявлених на місці події або в підозрюваного, до певного роду (порох, тротил, тетрил, гексоген, октоген, тетранітропентаеритрит), встановити принцип їх дії (ініціююча, бризантна чи метальна).

З-поміж опитаних слідчих 60,3 % відповіли, що під час розслідування окремих кримінальних правопорушень використовували спеціальні знання в галузі матеріалів, речовин та виробів (додаток А).

Спеціальні криміналістичні знання в галузі пожежотехніки і вибухотехніки. Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 245 КК України, можуть використовувати спеціальні криміналістичні знання в галузі криміналістичних пожежотехніки й вибухотехніки. Для виявлення, фіксації, вилучення та правильного й безпечного пакування легкозаймистих, горючих і вибухонебезпечних об'єктів слідчий використовує допомогу спеціалістів у галузях пожежотехніки й вибухотехніки.

З опитаних слідчих 27,9 % відповіли, що під час розслідування кримінальних правопорушень щодо знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу використовували спеціальні знання в галузі пожежотехніки й вибухотехніки (додаток А).

В окремих випадках розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть використовувати *спеціальні знання в галузі радіоактивних матеріалів.* Спеціальні знання відповідного фахівця використовують у разі виявлення радіоактивних матеріалів або наявності підстав вважати, що об'єкти рослинного світу були знищені або пошкоджені радіоактивними матеріалами. У межах їх дослідження найпоширенішим завданням є встановлення приналежності речовин до радіоактивних, їх родової приналежності. З-поміж опитаних слідчих 19,1 % відповіли, що в процесі розслідування окремих кримінальних правопорушень використовували спеціальні знання в галузі радіоактивних матеріалів (додаток А).

Крім спеціальних і спеціальних криміналістичних знань, під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу застосовують і спеціальні правові знання.

З одного боку, *правові знання слідчого*, дізнавача або іншого суб'єкта доказування не є спеціальними. Справді, правові (юридичні) знання – це знання осіб, відповідальних за здійснення кримінального судочинства, зокрема і

передусім – для здійснення повноважень щодо кваліфікації протиправних діянь, реалізації процесуальних норм, а також для застосування тактики провадження слідчих дій та усієї методики розслідування (судового розгляду) злочинів. Цей перелік знань слугує загальною кваліфікаційною характеристикою особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора та судді [106, с. 6–7]. Водночас, зазначає І. І. Когутич, частину правових знань особливого рівня складності (тобто поза межами так званих професійних знань слідчого, прокурора, судді) виправдано також вважати спеціальними знаннями. Для використання цієї частини (особливо складних) правових знань уже як спеціальних необхідно скористатися допомогою спеціалістів-правників з інших галузей національного права [85, с. 39]. Умовно назвемо цю категорію «спеціальними правовими знаннями».

У таких юридичних процесах, як адміністративний, цивільний, господарський, є особи з процесуальним статусом «експерт з питань права». Наприклад, ст. 73 ЦПК України визначає повноваження експерта з питань права. Як експерта з питань права можуть залучати особу, яка має науковий ступінь і є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі у справі експерта з питань права й долучення його висновку до матеріалів справи ухвалює суд [107]. Про експерта з питань права йдеться в ст. 69 КАС [108] і ст. 70 ГПК [109]. У цих нормах міститься аналогічне визначення цього процесуального учасника, як і в ЦПК України. Водночас частина 1 ст. 242 КПК України містить припис, який забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права [67].

Ми поділяємо наукову думку І. І. Когутича, який зазначає, що останніми роками законодавство суттєво ускладнилося і розширилося, охоплюючи майже всі сфери діяльності. Дізнавачу, слідчому, прокурору, судді складно самотійно вивчити та зорієнтуватися в питаннях окремих галузей права, наприклад, у фінансово-кредитних, цивільно-правових, адміністративних відносинах. Крім того, ці питання становлять предмет доказування в кримінальному провадженні, і встановлення їх вимагає не тільки аналізу фактичних обставин та наукового обґрунтування висновків, а й аналізу нормативно-правової бази, що регламентує ці питання. Саме тому, зауважує далі І. І. Когутич, виправдано частину правових

знань особливого рівня складності (тобто поза межами так званих професійних знань слідчого, прокурора, судді) також вважати спеціальними знаннями [85, с. 38–39]. Ця думка привертає увагу, зокрема під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Розглянемо детальніше *спеціальні правові знання*, які застосовують у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

До таких спеціальних правових знань доречно віднести знання спеціального природоохоронного законодавства у сфері рослинності, а саме положення: Лісового кодексу України, законів «Про захист рослин», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд», «Про екологічний аудит»; постанови КМУ «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних земельних лісових ділянок» від 16 травня 2007 року № 733; Санітарних правил в лісах України, затверджених постановою КМУ «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» від 27 липня 1995 року № 555 [36]; постанова КМУ «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23 липня 2008 року № 665 тощо.

Інший вид спеціальних правових знань у цій категорії кримінальних проваджень – це знання з техніки пожежної безпеки. Ідеться про обізнаність із Кодексом цивільного захисту України; Законом України «Про пожежну безпеку»; Правилами пожежної безпеки в Україні, затвердженими наказом Міністерством України з надзвичайних ситуацій від 19 жовтня 2004 року № 126; Порядком випалювання сухої рослинності або її залишків [47].

Водночас серед спеціальних правових знань є і *професійні знання*. Професійні знання слідчого, прокурора, судді (у контексті здійснення кримінального судочинства) – це частина правових знань, утворених сукупністю передусім знань кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, а також певна частина знань інших галузей права, набутих ними під час фахової підготовки в закладі вищої освіти тощо, використання яких не

потребує сторонньої допомоги. Наприклад, професійні знання слідчий застосовує під час здійснення кваліфікації події знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, відмежування їх від інших кримінальних правопорушень й адміністративних деліктів, внесення відомостей до ЄРДР щодо вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, планування проведення СРД, висунення версій, процесуального оформлення залучення спеціаліста до СРД, залучення експерта тощо. Крім цього, важливим у професійних знаннях слідчого є практична складова їх застосування, адже формування компетентностей фахівця з розслідування кримінальних правопорушень не відбувається водночас, а є логічним послідовним причиново-наслідковим процесом набуття теоретичних знань, на базі яких формуються практичні навички, що реалізуються та удосконалюються в професійній діяльності суб'єкта розслідування [110, с. 6].

До професійних знань слідчого, які він застосовує під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, належить також його поінформованість про ратифіковані Україною міжнародні нормативні акти у сфері захисту навколишнього природного середовища: Міжнародна конвенція про захист рослин від 6 грудня 1951 року; Декларація щодо програми дій з навколишнього середовища від 16 червня 1972 року; Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 року; Конвенція про охорону дикої флори, фауни та природних середовищ існування в Європі 19 вересня 1979 року тощо.

Цей перелік видів спеціальних знань, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, не є вичерпним. Залежно від виду, предмета посягання та способів вчинення кримінального правопорушення до них належать й інші спеціальні знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла.

1.3. Організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу за необхідності використання спеціальних знань слідчий залучає спеціалістів або судових експертів. Залучення цих обізнаних осіб є процесуальною дією, якій загалом притаманні такі складники: прийняття рішення про необхідність використання спеціальних знань, визначення щодо їх виду й конкретних фахівців, яких слід залучити до кримінального провадження, попереднє погодження можливості участі обізнаних осіб у конкретному заході, процесуальне оформлення процесу залучення фахівця (здійснення його виклику), планування спільних дій та безпосередня участь у заході, оформлення результатів участі спеціаліста або судового експерта в процесуальному заході, довідково-консультаційне супроводження подальших СРД у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України. З цього приводу В. О. Яремчук зазначає, що в межах організації залучення спеціаліста до проведення процесуальної дії слідчий має визначити: 1) які види спеціальних знань необхідні; 2) яку допомогу потрібно отримати від спеціаліста; 3) чи необхідно залучити групу або бригаду спеціалістів; 4) з якої установи, підприємства чи організації доцільно залучати спеціаліста; 5) якою має бути форма виклику спеціаліста; 6) як буде забезпечено його прибуття; 7) з якими матеріалами слід ознайомити спеціаліста [111, с. 236].

Залучення спеціалістів до проведення СРД є однією з найпоширеніших процесуальних форм використання спеціальних знань [112, с. 149]. Спеціаліст (у широкому значенні) не перебуває в службовому підпорядкуванні слідчого, його запрошують до участі в СРД і має свої процесуальні права й обов'язки [113, с. 16]. Основна мета залучення спеціаліста – це розширення практичних можливостей слідчого, прокурора щодо одержання доказової інформації [114, с. 126].

Залучення спеціаліста в кримінальне провадження, розпочате за ст. 245 КК України, має організаційно-правові особливості. Попри відносну простоту питання про залучення спеціаліста в СРД під час розслідування кримінального правопорушення, у практичній діяльності постають певні складнощі. Зокрема, про проблематику неврегульованості механізму залучення спеціаліста та оформлення результатів його участі в кримінальному провадженні, а саме шляхом необхідності доповнення ч. 2 ст. 71 КПК механізмом залучення спеціаліста сторонами провадження, зазначає Є. М. Компанець [115, с. 320]; крім цього, зазначають І. В. Гора, В. А. Колесник, шляхом організації роботи оперативного працівника, слідчого, прокурора, судового експерта, спеціаліста, їх взаємодії в процесі розслідування конкретних кримінальних проваджень. Це рівень повсякденної практики виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. На ньому фактично реалізують розроблені криміналістикою методи, засоби й рекомендації, зокрема з організації їх застосування в розслідуванні фактів екоциду як найтяжчих випадків вчинення злочинів проти довкілля [116].

Залучення спеціаліста для участі в певному процесуальному заході здійснює слідчий у межах повноважень, що встановлені главою 11 «Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід» КПК України (ст. 133–143). Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 133 КПК України, слідчий, прокурор під час досудового розслідування *має право викликати* підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження (до категорії яких входить і спеціаліст) у встановлених КПК випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Загальний порядок здійснення виклику особи до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду здійснюють шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою [67]. Залежно від того, якого саме спеціаліста слідчий планує викликати до участі в СРД під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, відрізняється й спосіб його виклику для залучення до конкретного процесуального заходу. Крім цього,

п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК України зобов'язує спеціаліста *прибути за викликом* до слідчого, дізнавача, прокурора, суду [67].

У підрозділі 1.2 з'ясовано, що під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу у переважній більшості випадків використовують спеціальні знання екологів, пожежних, а також спеціалістів-криміналістів та деяких інших.

Розглянемо особливості залучення спеціалістів, які володіють цими спеціальними знаннями, до відповідного кримінального провадження. Загальні організаційні засади залучення окремих категорій спеціалістів до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні визначено в окремих підзаконних нормативно-правових актах [117].

Здійснений нами аналіз кримінального процесуального законодавства й вивчення слідчої практики дають підстави стверджувати, що в переважній більшості випадків спеціалісти-криміналісти залучаються до процесуальних дій у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, у межах внутрішньовідомчої взаємодії між органами та підрозділами НПУ на підставі графіків чергування СОГ, листів керівників слідчих підрозділів. Загалом основними завданнями СОГ у контексті дослідження питання взаємодії органів і підрозділів під час розслідування є: виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків і потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного й неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили [118, с. 449].

Зокрема, у разі надходження до органу поліції інформації про факт знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу на місце події направляють СОГ, у складі якої на чергуванні перебуває спеціаліст-криміналіст, а за необхідності до місця події можуть бути доставлені спеціалісти інших органів. Ю. Б. Комаринська, Л. Л. Патик і С. О. Павлюк зазначають, що використання спеціальних знань під час проведення невідкладних

процесуальних дій, а саме залучення спеціаліста до їх проведення, дає змогу надати сприятливого характеру слідчій ситуації [55, с. 366].

Першочергові заходи й невідкладні СРД спрямовують на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Також на цьому етапі проводять процесуальні дії із залученням спеціаліста: огляд місця події; переслідування і затримання правопорушників за слідами, зокрема з використанням службового собаки; виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого діяння, інших предметів; перевірку осіб за базами (банками) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, зокрема за інформаційно-пошуковою підсистемою НПУ «СЛІД». До складу СОГ включають слідчого (дознавача), працівника оперативного підрозділу, спеціаліста-криміналіста, а також (за необхідності) кінолога зі службовим собакою. Склад цих груп формують з числа працівників поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого керівником органу, підрозділу поліції та погодженого з керівником органу досудового розслідування (дознавання) [119].

Отже, спеціалісти-криміналісти залучаються до проведення СРД у робочому порядку під час несення служби шляхом безпосередньої взаємодії керівників органів досудового розслідування та підрозділів криміналістичного забезпечення НПУ. Ефективності й оперативності залучення таких фахівців сприяє також постійне чергування відповідних спеціалістів у складі СОГ [117]. Робота СОГ на місці вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, передбачає використання слідчим спеціальних знань спеціаліста-криміналіста, за необхідності – спеціаліста-кінолога або іншого залученого до ОМП спеціаліста.

З метою якісного використання спеціальних знань слідчий на місці події керує діями залучених спеціалістів під час проведення ОМП; спільно з ними фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення; вилучає речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, і речі, вилучені з обігу, зокрема матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування

обставин, що підлягають доказуванню, забезпечує в установленому порядку їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення судової експертизи [119]. Спеціаліст-криміналіст на місці події: надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; з використанням спеціальних знань і навичок, науково-технічних засобів та спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів, привертає увагу слідчого до фактичних даних, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення; відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього [120].

В окремих випадках знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу для ОМП можуть залучати спеціалізовану пересувну лабораторію та судових експертів Експертної служби МВС (наприклад, якщо внаслідок пожежі лісової ділянки загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятьох і більше осіб; або пожежа виникла через вибух). У таких випадках спеціалізована пересувна лабораторія залучається до участі в проведенні ОМП за письмовим (як виняток – за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки [121]. Водночас встановлений порядок залучення таких лабораторій, який передбачає письмове обґрунтоване клопотання керівника органу досудового розслідування, часто призводить до втрати часу, що негативно позначається на збереженні слідів злочину й ефективності розслідування [122, с. 256].

З огляду на те, що знищення або пошкодження об'єктів рослинності здійснюють здебільшого вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, спеціальні пожежно-технічні знання є часто затребуваними в кримінальних

провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України. Залучення до СРД працівників ДСНС, які мають спеціальні пожежно-технічні знання, відбувається на підставі встановленого порядку взаємодії між органами поліції та ДСНС відповідно до складених уповноваженими особами ДСНС графіків чергувань, які подають до чергових частин підрозділів ГУНП. Крім цього, нормативними актами України на підрозділи ДСНС покладено обов'язок організації забезпечення дослідно-випробувальних лабораторій територіальних органів ДСНС й Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту необхідними технічними засобами, витратними матеріалами й обладнанням для дослідження пожеж із застосуванням фізико-хімічних методів досліджень [38].

У разі виявлення знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу внаслідок пожежі, унаслідок якого завдано збитків у розмірі однієї тисячі та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та/або загинуло дві й більше, постраждало три й більше осіб, для організації проведення якісних оглядів місць подій і СРД, спільних дій із фіксації обстановки на місці пожежі, установлення причин пожеж та виявлення винних у їх учиненні осіб орган поліції залучає спеціалістів із дослідження пожеж територіальних органів ДСНС. За цими підставами до ОМП можуть бути залучені працівники вибухотехнічних підрозділів НПУ як спеціалісти [38].

Розглянемо детальніше механізм залучення спеціалістів ДСНС до СРД у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України. Унаслідок отримання заяви чи повідомлення про пожежу на певній ділянці місцевості, полі, присадибній ділянці, лісосмузі, лісі тощо черговий диспетчер територіального органу ДСНС: інформує відповідального по територіальному органу ДСНС про пожежу, а також чергову службу органу поліції, надавши всю наявну оперативну інформацію для направлення СОГ на місце події. Після цього відбувається негайне інформування посадових осіб дослідно-випробувальних лабораторій й Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту щодо необхідності залучення до складу СОГ спеціалістів із дослідження пожеж з метою встановлення причин виникнення загорання та про їх виїзд на місце

події. Якщо відомо, що в пожежі загинуло дві й більше осіб, постраждало три й більше осіб; площа пожежі становить одну тисячу та більше метрів квадратних, інформують Експертну службу МВС для виїзду на місце пожежі судового експерта-пожежотехніка. Крім цього, у разі отримання інформації про пожежу, пов'язану з використанням вибухових матеріалів або таких, що їх нагадують, негайно інформують вибухотехнічний підрозділ для направлення на місце події спеціалістів-вибухотехніків НПУ [38]. Під час залучення до ОМП в разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу судових експертів – пожежотехніків і вибухотехніків, саме їх доцільно залучати до проведення відповідних експертиз.

За рішенням слідчого (керівника СОГ) до складу СОГ можуть залучати оператора наземних засобів керування БпЛА як НПУ, так і ДСНС. Зокрема, за потреби застосування БпЛА із засобами фото- та відеозапису для огляду місця пожежі залучають працівників підрозділу авіації поліції або підрозділу БпЛА територіального органу ДСНС [38]. Для залучення операторів БпЛА слідчий запрошує відповідних спеціалістів НПУ або звертається до територіального органу ДСНС. У структурі НПУ здійснювати фото-, відеозапис місця події за допомогою дронів можуть працівники Управління авіації та поліції на воді, спеціалісти-криміналісти й інші поліцейські, які успішно пройшли відповідне навчання. У наукових джерелах зазначено, що під час розслідування окремих кримінальних правопорушень проти екології доцільним є використання БпЛА, які під час польоту збирають значні обсяги розвідувальної інформації, яку повинні переглядати й аналізувати відповідні підрозділи правоохоронних органів [123, с. 37–38].

Крім спеціаліста-криміналіста, слідчий уповноважений залучати до огляду місця події в разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу пожежею, й інших осіб, які володіють спеціальними знаннями (посадових осіб ДСНС, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, вибухотехнічного підрозділу, інженера-електрика, хіміка, інженера-будівельника, інспектора з безпеки праці), за допомогою яких докладно,

використовуючи зрозумілі та коректні терміни, викладає в протоколі огляду місця події: відомості про обсяг пожежного навантаження в зоні пожежі, наявність речовин і матеріалів, здатних впливати на утворення теплових конвективних потоків та масопереносу під час пожежі, фіксує спрямованість поширення вогню, наявність речовин і матеріалів, здатних до взаємодії з виділенням значної кількості тепла внаслідок хімічної реакції з киснем повітря або внаслідок взаємодії між ними [38].

На місці знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем залучений спеціаліст із дослідження пожеж надає допомогу щодо складання процесуальних документів ОМП (довідки, плани, схеми); вилучення речей зі слідовою інформацією, а також інших предметів, придатних для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Спеціаліст-криміналіст упаковує ці об'єкти й опечатує їх, за необхідності підписує на них бирки.

На бирках пакувального матеріалу, спецпакетів спеціаліст зазначає характерні ознаки об'єкта, фізичні властивості й індивідуальні ознаки, а також місце, де його було виявлено та вилучено. Увагу зосереджують на частках ґрунту, пожежному смітті, недопалках, сірниках, запальничках, місткості й інших предметах зі слідами легкозаймистої, горючої рідини, слідам пальців рук (з метою їх виявлення, фіксування та вилучення відповідні предмети попередньо оглядають).

До СРД під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий залучає спеціаліста-еколога. Така необхідність зумовлена передусім вимогою КПК України щодо обов'язкового проведення експертизи для визначення розміру шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України). Для запрошення спеціалістів-екологів слідчий звертається до уповноважених органів державного нагляду (контролю) у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, зокрема лісових і водних ресурсів, тваринного й рослинного світу, рибного господарства, геологічного вивчення і раціонального використання надр (далі –

органи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища); або судово-експертних установ, де працюють судові експерти, атестовані за експертною спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля».

Водночас слідчий може залучити спеціаліста-еколога з органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища до певної СРД лише завчасно (не пізніше ніж за десять днів до необхідної дати залучення), письмово звернувшись до цього органу для визначення інформації про конкретного працівника, якого буде залучено як спеціаліста. Після отримання інформації про можливість виділення конкретних осіб дізнавач, слідчий чи прокурор приймає рішення про залучення відповідної особи як спеціаліста, про що виносить постанову, копію якої направляє до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації або вручає спеціалісту [124]. Такий порядок залучення спеціаліста-еколога є довготривалим і може бути неприйнятним у разі необхідності використання спеціальних екологічних знань, у проведенні першочергових і невідкладних СРД під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Залучення спеціаліста-еколога з органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища до певних процесуальних дій відбувається з огляду на типові ситуації виявлення діяння проти довкілля, що містить ознаки кримінального правопорушення.

Типовою є ситуація виявлення органом державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища правопорушення законодавства, які містять ознаки кримінального правопорушення, й інформуванні правоохоронного органу.

У цій ситуації орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його службова (посадова) особа

зобов'язані невідкладно, але не пізніше ніж за три робочі дні з часу оформлення матеріалів надіслати територіальному органу поліції повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Письмове повідомлення містить: *відомості про завдання шкоди (збитків) навколишньому природному середовищу; суму (розмір) заподіяної шкоди (збитків); у разі неможливості визначити розмір матеріальної шкоди (збитків) орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища інформує про це орган поліції.* До повідомлення можуть долучати: *розрахунок заподіяної навколишньому природному середовищу шкоди (збитків); матеріали фотозйомки, звуко-, відеозапису та інші носії інформації, зокрема електронні; акти інструментально-лабораторних досліджень, експертиз (у разі їх проведення).* Якщо в межах заходу державного нагляду (контролю) вилучено зразки (проби або інші об'єкти), про них зазначають у повідомленні окремо. За необхідності ці зразки (проби або інші об'єкти) можуть бути отримані прокурором, слідчим або дізнавачем за письмовим запитом у порядку ст. 93 КПК України або в інший спосіб, визначений кримінальним процесуальним законодавством [124].

У ситуації самостійної участі спеціаліста-еколога в огляді й дослідженні місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу здійснюють: невідкладне інформування органу поліції; складання та надсилання письмового повідомлення, у якому містяться результати самостійного застосування спеціалістом-екологом своїх спеціальних знань (додатково долучають письмові документи спеціаліста – розрахунки завданої шкоди; матеріали фотозйомки, звуко-, відеозапису; акти досліджень й експертиз), в окремих випадках спеціаліст-еколог вилучає проби й інші об'єкти, що може у встановленому КПК України порядку витребувати слідчий і які він надсилає для проведення судових експертиз.

У разі виїзду СОГ за викликом службові (посадові) особи органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, які виявили правопорушення та/або здійснили виклик, можуть бути залучені слідчим (дізнавачем) для надання консультації з питань, що потребують

спеціальних знань і вмінь, зокрема під час огляду місця події, про що зазначають у протоколі огляду місця події [124]. Консультації спеціаліста можуть бути використані слідчим для висунення версій, виявлення, перевірки й оцінювання певних обставин, що мають значення для кримінального провадження, мотивування рішень у ній, наприклад, про призначення додаткової чи повторної експертизи, а також для правильного використання технічних засобів [11, с. 149].

В іншій типовій ситуації здійснює інформування органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища орган поліції про самостійно виявлені правопорушення проти екології – знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

У цій типовій ситуації спеціалістів-екологів залучають для огляду місця події, з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення тощо за ініціативою уповноважених осіб органів поліції. Залучений у кримінальному провадженні спеціаліст використовує свої спеціальні екологічні знання і в межах компетенції надає консультації та відповіді на питання, фіксує факти порушення законодавства, визначає розмір матеріальної шкоди (збитків) унаслідок вчиненого злочину.

З метою залучення спеціаліста-еколога відповідна посадова особа органу поліції завчасно (не пізніше ніж за десять днів до бажаної дати залучення) письмово звертається до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціалізованої державної установи, підприємства, установи, організації для визначення інформації про конкретного працівника, якого буде залучено як спеціаліста. У листі зазначають: для яких потреб і з якою метою необхідне залучення спеціаліста (зазначити галузь знань і навички, якими він має володіти, орієнтовний перелік питань, які будуть поставлені перед ним); дату й орієнтовний час, на які необхідне його залучення; орієнтовне місце проведення слідчої чи процесуальної дії, якщо залучення спеціаліста пов'язано з виїздом до місця події; інші відомості, потрібні для прийняття рішення для направлення спеціаліста. Зазначену інформацію надають у тій частині, яка не може зашкодити досудовому розслідуванню на відповідній

його стадії [124]. Такий порядок унеможливило швидке залучення спеціаліста до невідкладних і першочергових СРД, однією з яких є огляд місця події. Водночас відомчий наказ передбачає окремий механізм, за якого в разі необхідності невідкладного залучення спеціаліста відповідні посадові особи органу поліції телекомунікаційними засобами або в інший спосіб звертаються до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його територіального (регіонального, міжрегіонального) органу. Невідкладно, але не пізніше ніж у день залучення спеціаліста, постанову про залучення як спеціаліста направляють до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його територіального (регіонального, міжрегіонального) органу чи спеціалізованій державній установі або її копію надають відповідному спеціалісту. Постанова слідчого, дільничного, прокурора про залучення як спеціаліста є обов'язковою для виконання [124].

З огляду на зазначене вище, вважаємо, що за необхідності використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий, урахувавши положення відомчих наказів, залучає спеціалістів: спеціаліста-криміналіста, спеціаліста-пожежника, спеціаліста-еколога, оператора БпЛА, в окремих випадках – спеціаліста-вибухотехніка, спеціаліста-кінолога або іншого спеціаліста (відповідно до конкретних обставин вчиненого правопорушення). У разі спричинення значних збитків довкіллю, наявності людських жертв і потерпілих, як спеціалістів до СРД залучають спеціалізовані пересувні лабораторії із судовими експертами-пожежотехніками та судовими експертами-екологами.

Висновки до розділу 1

1. Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, використання різних видів спеціальних знань слідчий має бути обізнаний з низкою нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища. На підставі здійсненого дослідження відповідні нормативні документи згруповано за такими видами (рівнями): 1) рівень законодавчих актів: міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Україною, кодекси й закони України; 2) рівень підзаконних нормативно-правових актів: постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні документи міністерств, відомств, інших органів державної влади; 3) рівень правозастосовних документів: узагальнення, листи, огляди, постанови суду з узагальненням правозастосовної практики за кримінальними провадженнями проти довкілля.

2. Переважна більшість дисертаційних досліджень, що виконані в Україні, стосувалися розслідування злочинів проти довкілля, здійснення прокурором процесуального керівництва на досудовому розслідуванні. Серед захищених дисертацій питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля або окремих їх видів розглянуто крізь призму застосованих форм (процесуальних і непроцесуальних), видів спеціальних знань – у галузях техніки й екології; акцентовано на використанні екологічних знань і проведенні екологічної експертизи (для встановлення розміру заподіяної шкоди навколишньому природному середовищу); у межах взаємодії увагу зосереджено на співпраці з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища (з них у кримінальне провадження можуть залучати спеціалістів), створення спеціалізованих СОГ для розслідування злочинів проти довкілля; видів судових експертиз: екологічної, хімічної, технічної, біологічної, ґрунтознавчої, криміналістичної тощо.

Встановлено, що в жодній із захищених дисертаційних робіт в Україні не досліджено в комплексі використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Окремі питання залучення спеціаліста до участі в розслідуванні екологічних злочинів і призначення судових експертиз розглядали в монографічних роботах і наукових статтях, а також є поодинокі згадки в періодичних наукових виданнях щодо питань проведення СРД в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Водночас доведено, що специфіка знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу потребує окремого розгляду питань використання спеціальних знань у цій категорії кримінальних проваджень.

3. Спеціальні знання, що використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, доцільно розглядати, класифікувавши їх на певні групи: власне спеціальні знання (спеціальні знання у вузькому значенні), спеціальні криміналістичні знання і спеціальні правові знання. Обґрунтовано, що використання спеціальних знань, за допомогою яких встановлюють розмір шкоди, заподіяної довкіллю, є підґрунтям для розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

4. Нормативні акти України забезпечують залучення та участь спеціаліста-криміналіста, спеціаліста-кінолога, спеціаліста з дослідження пожеж (працівника ДСНС), спеціаліста-еколога для їх участі в ОМП та інших СРД. Як спеціалістів в окремих випадках знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, що спричинило загибель людей, госпіталізацію п'ятьох і більше осіб, значну площу загорання рослинності, до СРД залучають судових експертів: екологів, пожежотехніків, вибухотехніків та ін.

Залучені до ОМП або інших СРД під час знищення або пошкодження об'єктів рослинного походження спеціалісти забезпечують якісне документування вчиненого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України (проводять вимірювання, фотографування, відеозапис);

виявляють, фіксують, попередньо досліджують, вилучають й упаковують сліди злочину, зразки та проби з місця події; здійснюють довідково-консультаційний супровід вилучених об'єктів з метою належного зберігання, транспортування та доставлення для проведення експертиз.

Залучення до проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу здійснюють за порядком виклику слідчим (відповідно до ст. 133, 134 та інших КПК України); під час чергування спеціалістів у СОГ; листом; постановою про залучення спеціаліста.

РОЗДІЛ 2

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ

2.1. Участь спеціаліста в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Участь спеціаліста в огляді передбачено в ст. 214, 237, 361 та інших КПК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Під час огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі, документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 7 ст. 237 КПК України) [67]. У ст. 237 КПК України передбачено такі види огляду: огляд місцевості, приміщення, речей, документів і комп'ютерних даних. Водночас у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведено огляд місця події (відомості вносять невідкладно після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста) (ч. 3 ст. 214 КПК України) [67]. Огляд місця події є одним з видів огляду, до якого залучають спеціаліста.

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля однією з основних першочергових процесуальних дій є огляд місця події, під час якої відбувається фіксування матеріальних слідів, що залишаються внаслідок взаємодії різних об'єктів, а також слідів у вигляді суб'єктивних образів і наслідків пригоди тощо [125, с. 179]. Більшість опитаних спеціалістів (88,7 %)

брали участь в огляді місця події в процесі розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (додаток А).

Повноваження спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, передбачено в ст. 71 КПК України. Зокрема, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками й може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок. У разі необхідності та за наявності підстав може бути залучено з іноземної держави, міжнародної організації як спеціаліста фахівця в галузі хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної чи іншої зброї [67]. Це положення кримінального процесуального законодавства є новим [126] і важливим для доказування екологічних злочинів, що вчиняє Російська Федерація на території України під час повномасштабного воєнного вторгнення. У Римському статуті, зазначають І. В. Гора й В. А. Колесник, ідеться про таке кримінально каране діяння, як масове знищення рослинного і тваринного світу й завдання значної та довготривалої шкоди навколишньому середовищу. Ця стаття визначає воєнні злочини як широкомасштабну, довготривалу й серйозну шкоду природному середовищу, потребує доведеності навмисних дій, з одного боку, й «надмірності» дій стосовно очікуваної воєнної переваги – з іншого. Натомість КК України в ст. 245 встановлює відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, до обтяжуючих обставин відносить спричинення загибелі людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, а кримінально-правова норма ст. 441 КК України «Екоцид» має детальніше формулювання та визначає екоцид як масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [127, с. 225]. Крім цього, нині науковці наводять аргументи щодо включення злочину екоциду до Римського статуту Міжнародного кримінального

суду, а також створення спеціального міжнародного трибуналу з прав людини, який потенційно може розглядати справи, пов'язані з екоцидом [128].

Спеціаліст зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду, давати пояснення з поставлених запитань; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювали) під час нього і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; заявити самовідвід за наявності відповідних обставин [67].

Спеціаліст під час ОМП надає технічну допомогу слідчому (здійснює фотографування, складання схем, планів, креслень, відбирає зразки для проведення експертизи тощо). Спеціаліст також надає довідки, висновки й інші документи в передбачених у КПК випадках (наприклад, п. 7–9 ч. 4 ст. 71 – щодо участі в розслідуванні кримінальних проступків, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу тощо [67].

Важливе значення має необхідність участі спеціаліста під час ОМП, що обумовлена динамічними змінами наслідків події під впливом природних (активне пересування повітряних мас, зміна атмосферних умов) або штучних чинників (наприклад, навмисні дії з метою усунення наслідків або їх приховування). Особисте сприйняття спеціалістом обстановки місця події, безпосередній огляд й оцінювання ним суттєвих для дослідження обставин не можуть бути цілком компенсовані ознайомленням навіть з найдокладнішими матеріалами огляду [9, с. 332]. Невипадково деякі науковці висловлюють думку, що безпосереднє дослідження спеціалістом обстановки на місцях злочинних посягань на довкілля слід розглядати як невід'ємний етап використання спеціальних знань, що надалі сприятиме отриманню в стисліші терміни обґрунтованого висновку експерта-еколога та мінімізації наслідків змін у довкіллі [9, с. 332]. Вважаємо, що в цьому випадку може йтися про попереднє

дослідження спеціалістом-екологом місця події в разі вчинення певного злочину проти довкілля та підготовку ним висновку відповідно до повноважень, передбачених у ст. 71 КПК України.

В обґрунтування нашої позиції зазначимо, що відповідно до міжвідомчого спільного наказу 2022 року службова особа органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища в разі виявлення ознаки кримінального правопорушення складає повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, яке надсилає до територіального органу НПУ. Зокрема, таке повідомлення має містити: суму (розмір) заподіяної шкоди (збитків); у разі неможливості визначити розмір матеріальної шкоди (збитків) орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища інформує про це правоохоронний орган для вирішення питання про забезпечення організації проведення експертної оцінки або здійснення інших дій. До такого повідомлення можуть долучати: розрахунок заподіяної навколишньому природному середовищу шкоди (збитків); матеріали фотозйомки, звуко-, відеозапису й інші носії інформації, зокрема електронні, тощо [124]. Фактично в цьому випадку спеціаліст-еколог здійснює підготовку висновку про розмір заподіяної екологічної шкоди довкіллю.

У разі отримання органом поліції повідомлення про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу *на місце злочину виїжджає СОГ*, у складі якої є спеціаліст-криміналіст, що передбачено п. 5 розділу II наказу МВС України від 7 липня 2017 року № 575 [119]. Якщо СОГ виїжджає на огляд місця події, що пов'язано з пожежею, *спеціаліст-криміналіст*: надає допомогу слідчому в огляді місця події з метою *виявлення осередку пожежі* та фіксації його в протоколі огляду місця події, *установленні причини виникнення та поширенні пожежі, виявленні, фіксації та вилученні зразків, проб*, технічної та іншої документації, предметів, що можуть бути використані як речові докази; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення тощо [38]. Цілком слушно зазначає

А. О. Антошук на прикладі розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, що в цих кримінальних провадженнях спеціальні знання застосовують під час залучення спеціалістів до проведення СРД й отримання від них письмових висновків (18 %), з метою надання допомоги під час планування СРД, призначення експертиз, орієнтування в слідчій ситуації та висунення версій (працівник Держекоінспекції, Держлісагентства, Держлісохорони) з обов'язковими фото- та відеофіксацією процесів одержання інформації, використанням сучасних техніко-криміналістичних засобів одержання інформації; проведення експертиз тощо [123, с. 36–37]. Крім цього, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень і низка процесуальних дій, зокрема огляд місця вчинення кримінального правопорушення, є неефективними, затратними, великогабаритними, вразливими до знищення та потребують залучення спеціаліста. Однак упровадження та застосування нового процесуального способу отримання доказів за допомогою використання БпЛА є непростим завданням, але такий сучасний технологічний засіб є потужним інструментом для використання в розслідуванні кримінальних правопорушень. Використання БпЛА в правоохоронній діяльності загалом і криміналістиці зокрема може вивести їх на новий рівень розвитку [129, с. 410–415].

У разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем або іншим загальнонебезпечним способом, до огляду місця події слідчий за погодженням із начальником органу досудового розслідування може залучати осіб, які володіють спеціальними знаннями (спеціаліста-криміналіста, посадових осіб ДСНС, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, вибухотехнічного підрозділу, інженера-електрика, хіміка, інженера-будівельника, інспектора з безпеки праці та інших), за допомогою яких докладно, використовуючи зрозумілі та коректні терміни, викладає в протоколі огляду місця події: відомості про обсяг пожежного навантаження в зоні пожежі, наявність речовин і матеріалів, здатних впливати на утворення теплових конвективних потоків та масопереносу під час пожежі, фіксує спрямованість

поширення вогню, наявність речовин і матеріалів, здатних до взаємодії з виділенням значної кількості тепла внаслідок хімічної реакції з киснем повітря або взаємодії між ними [38].

Слідчий відповідно до обставин вчиненого кримінального правопорушення проти довкілля може залучати до ОМП вузькопрофільних фахівців. Наприклад, особами, що мають спеціальні знання у сфері рослинного світу, є екологи, здатні з використанням повіреного (сертифікованого) обладнання здійснювати пошук слідів протиправних дій проти довкілля, відбирати зразки та/чи проби, визначати координати, площу й обсяги ураження компонент екосистеми [130, с. 16]. Нині спеціалісти-екологи керуються у своїй професійній діяльності Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року. Відповідно до цього Закону, є уповноважений територіальний орган – на рівні обласних, міських Київської та Севастопольської державних адміністрацій (відповідний підрозділ з питань екології та природних ресурсів), органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань екології та природних ресурсів. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України є уповноваженим центральним органом [131]. До уповноважених органів належать підрозділи Державної екологічної інспекції України [132]. Саме з цих органів до розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть залучати спеціалістів-екологів. У разі виїзду слідчо-оперативної групи на місце події, службові (посадові) особи органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, які виявили правопорушення та/або здійснили виклик, можуть бути залучені слідчим (дознавачем) для надання консультації з питань, що потребують спеціальних знань і вмінь, зокрема під час огляду місця події, про що зазначено в протоколі огляду місця події [124].

На думку опитаних нами слідчих, спеціалістами, яких найчастіше залучають до огляду місця події та інших СРД під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, є: спеціаліст-еколог (експерт-еколог або фахівець екологічної інспекції) – 89,7 %, спеціаліст-криміналіст НПУ

(63,2 %), працівник ДСНС (23,5 %), спеціаліст-вибухотехнік (8,8 %), оператор наземних засобів керування БПЛА (5,9 %), кінолог (2,9 %), інші (4,8 %), а саме серед інших опитані респонденти зазначали: представника лісокористувача як спеціаліста в галузі лісового господарства, працівників лісових господарств, інженера-геодезиста (додаток А). Крім цього, на питання про спільну участь з іншими спеціалістами під час огляду місця подія в межах розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу респонденти дали такі відповіді: зі спеціалістом-криміналістом НПУ (84,4 % опитаних спеціалістів); пожежотехніком (65,6 %); працівником лісового господарства (54,4 %); вибухотехніком (36,9 %); спеціалістом-екологом (працівником Державної екологічної інспекції) (29,4 %); судовим експертом-екологом (21,2 %); біологом (2,5 %) (додаток А).

Якщо знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу здійснено вогнем, то, відповідно до наказу МВС України від 24 липня 2017 року № 621, до складу СОГ входять слідчий (керівник СОГ), працівник оперативного підрозділу поліції, спеціаліст-криміналіст, *уповноважена посадова особа територіального органу ДСНС*. Така особа після прибуття на місце пожежі бере участь в огляді місця події як спеціаліст із дослідження пожеж [38]. Відповідними уповноваженими особами можуть бути спеціалісти з гасіння та розслідування пожеж; працівники дослідно-випробувальних лабораторій територіальних органів ДСНС. Тому залучені посадові особи територіального органу ДСНС, а також працівники пожежного розрахунку, які здійснюють гасіння пожежі на певній ділянці із зеленими насадженнями, є спеціалістами із зазначенням цього статусу слідчим у процесуальних документах огляду місця події.

Спеціалісти надають допомогу у виявленні та вилученні предметів і матеріалів, необхідних для проведення відповідних досліджень та судових експертиз. Наприклад, громадянин О. вирішив знищити вогнем стерню, суху дикорослу траву, рослинність та її залишки на землях сільськогосподарського призначення. Розпалений ним вогонь за напрямком сильного вітру поширився сухим трав'яним покривом на сусідні земельні ділянки з цільовим призначенням

для ведення фермерського господарства, далі перекинувся на лісовий масив Котовського лісництва державного підприємства «Північна пуща». До огляду місця події як спеціаліст був залучений пожежник. Він встановив, що пожежа сталася внаслідок запалювання в кількох місцях. Було два осередки, які знаходилися в межах села. Встановлено шляхи поширення пожежі. За результатами було складено відповідну довідку, яку надано слідчому. У судовому засіданні спеціаліста-пожежника було допитано як свідка, під час судового допиту він підтвердив дані, зазначені в протоколі ОМП і довідці спеціаліста [133].

У контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу, аналіз практики, здійснений О. В. Одерієм, дає підстави стверджувати, що можуть бути залучені й такі спеціалісти: агротехніки (для вивчення фізико-хімічних властивостей ґрунту, якості й кількості мінеральних та інших добрив, стану складських приміщень для хімічних і біологічних препаратів, оброблення рослин на полях зрошення, відповідності вирощуваних рослин характеру стічних вод; надають допомогу в заборі проб ґрунту, зразків рослинності, добрив тощо); слідчий може використовувати допомогу спеціалістів у галузі технології окремого виду виробництва, мікробіології, хімії, атомної енергетики та інших галузей знань [134, с. 342–343]. Водночас негативну відповідь дали 79,0 % опитаних судових експертів щодо участі у відборі зразків ґрунту з місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу під час залучення до огляду місця події. Зразки ґрунту в більшості випадків відбирали залучені спеціалісти – 90,6 % (додаток А).

Залежно від способу знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу до проведення огляду місця події можуть бути залучені спеціалісти вибухотехнічного підрозділу НПУ (8,8 %), в окремих випадках – кінолог зі службовим собакою (2,9 %) (додаток А).

Огляд місця події проводять за певними *етапами*, зокрема традиційно виокремлюють: підготовчий (до виїзду на місце події та одразу після приїзду на

місце), робочий, заключний. Саме до виїзду на місце події в разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий визначає, яких спеціалістів необхідно залучити до участі в огляді, забезпечити їх прибуття. Планування залучення конкретних спеціалістів має відбуватися завчасно або в максимально стислий проміжок часу, оскільки від своєчасності проведення огляду місця події залежить не лише результативність цієї СРД, а й успіх розкриття вчиненого кримінального правопорушення проти довкілля. Зокрема, в разі надходження інформації до правоохоронного органу про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем або іншим загальнонебезпечним способом, слідчий або оперативний черговий організовує повідомлення територіального органу ДСНС і залучення спеціаліста-пожежника. Крім цього, на місце події (пожежі) терміново прибуває черговий караул підрозділу ДСНС [38].

На етапі підготовки до виїзду залучені спеціалісти мають перевірити готовність техніко-криміналістичних засобів (справність, наявність достатнього заряду електронних пристроїв тощо) до застосування під час огляду.

За цільовим призначенням науково-технічні засоби поділяють на такі види: 1) технічні засоби фіксації (фотоапарат, відеокамера); 2) засоби виявлення мікрооб'єктів, ледь видимих слідів (лупи, магнітні та немагнітні порошки, пінцети, липкі плівки); 3) засоби для пошуку слідової інформації (ультрафіолетові й інфрачервоні освітлювачі); 4) засоби фіксації та вилучення слідів (гіпс, силіконові пасти, пластилін, лаки); 5) засоби дактилоскопіювання для одержання відбитків пальців у живих осіб і трупів; 6) комплекти науково-технічних засобів (уніфіковані валізи, пересувні криміналістичні лабораторії); 7) засоби для лабораторного дослідження речових доказів тощо. Під час проведення огляду місця події щодо знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом у розпорядженні СОГ мають бути: слідчий портфель, слідча валіза, фото-, аудіо-, відеоапаратура, пакувальні матеріали (посудини зі щільно закритими пробками, скляні банки, щільний папір, целофанові пакети, картонні коробки різних розмірів, мотузки, парафін), набори жиро- та спирторозчинних барвників (для

виявлення слідів легкозаймистих рідин), газоаналізатори (для визначення домішок у повітрі), механічні щупи, засоби освітлення [135], БпЛА тощо.

На підставі вивчення слідчої практики, аналізу наукових джерел і нормативно-правових актів з питань організації огляду в кримінальному провадженні [38; 121] пропонуємо визначити головні положення участі спеціаліста на етапах огляду місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Після приїзду на місце знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціаліст на підготовчому етапі попередньо вивчає навколишню обстановку. Важливим є забезпечення збереження обстановки місця події. У керівника гасіння пожежі з'ясовують про зміни обстановки під час її гасіння та виявлення обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Спеціаліст та інші члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, установлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, ймовірні шляхи їх відходу.

Спеціаліст надає допомогу слідчому щодо виявлення та відображення в протоколі ОМП таких обставин: стан погоди, напрям і сила вітру; зона дії вогню (звідки йде дим і звідки виривається полум'я); колір диму та полум'я; які засоби пожежогасіння пожежні застосовували в момент прибуття слідчого на місце події [136]. На цьому етапі спеціаліст бере безпосередню участь у встановленні обставин, які передували знищенню або пошкодженню об'єктів рослинного світу: з'ясовує кількість осіб, які були поряд із місцем події, та їх ознаки; час, умови, обстановку вчинення злочину; визначають межі ділянки з ушкодженими насадженнями й «опорні точки» огляду. Під час безпосереднього огляду місця події залучений спеціаліст визначає місце початку (осередок) пожежі, за умови знищення рослинності вогнем або іншим загальнонебезпечним способом, джерела запалювання; встановлення напрямків поширення вогню; за слідовою інформацією виявляє негативні обставини на місці події. На заключному етапі

огляду спеціаліст за вказівкою слідчого вилучає речові докази, фіксує результат проведеної СРД [137, с. 122].

Слід урахувати, що в разі отримання інформації про пожежу, на якій загинуло дві і більше особи, постраждало три і більше особи; площа пожежі становить одну тисячу й більше метрів квадратних; відбулося загоряння більше ніж двох транспортних засобів в одному місці, на місце пожежі запрошують спеціаліста з *Експертної служби МВС* [121; 38], а в разі отримання інформації про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу з використанням вибухових матеріалів для огляду місця події залучають спеціалістів-вибухотехніків НПУ [38]. Залучені спеціаліст-пожежник або вибухотехнік надають слідчому допомогу на місці події щодо виявлення, фіксації, опису та вилучення слідової інформації.

За рішенням слідчого за потреби застосування БпЛА із засобами фото- та відеозапису для огляду великої ділянки знищення або пошкодження вогнем об'єктів рослинного світу залучають працівників підрозділу авіації поліції або підрозділу безпілотних літальних апаратів територіального органу ДСНС.

Загалом перспективним напрямом практичного використання БпЛА правоохоронними органами є попередження та протидія злочинам проти довкілля [138, с. 229]. Національна поліція використовує безпілотну техніку під час проведення ОМП і з метою обстеження територій. Наразі є деякі види дронів завдяки додатковим спеціальним оптичним пристроям (прилади нічного бачення, тепловізори тощо), якими вони оснащені, що дають змогу під час проведення оперативно-розшукових заходів виявляти, оглядати, досліджувати, контролювати, фіксувати та проводити моніторинг різних об'єктів, ділянок місцевості й навколишнього середовища [138, с. 228–229].

Спеціалісти-криміналісти НПУ також можуть зафіксувати ділянку місцевості зі знищеними або пошкодженими об'єктами рослинного світу з використанням БпЛА. Оператор наземних засобів керування БпЛА під час огляду місця події: узгоджує зі слідчим питання щодо використання БпЛА; готує та розробляє польотне завдання БпЛА, у якому визначає початок і кінець роботи

систем фото- й відеозапису, розміщених на БпЛА; здійснює використання БпЛА під час огляду місця події для здійснення фото- та відеофіксації; після виконання польотного завдання інформацію з карти пам'яті експортує (переносить) на носій інформації (карту пам'яті або флеш-карту) слідчого, про що роблять відмітку в польотному завданні та протоколі огляду місця події. Застосування засобів фото- та відеозапису на БпЛА, передавання цих записів та їх зберігання регулює відповідна Інструкція [139].

Залежно від виду конкретного правопорушення проти екології, умов, обстановки, особи правопорушника, предмета посягання *участь спеціаліста в попередньому дослідженні слідів* надає можливість отримати таку криміналістично значущу інформацію: 1) встановити характер й обсяг забруднення повітря, вод, ґрунту або загрози шкідливих наслідків; 2) визначити стан технологічного процесу, механізмів та обладнання, що забезпечує екологічну безпеку (зміна конструкції, ремонт, відхилення від техніко-екологічних норм тощо); 3) виявити, зафіксувати, вилучити й дослідити сліди, що мають відношення до екологічного правопорушення: сліди особи (рук, ніг), предмети одягу, взуття, вид вогнепальної зброї, знаряддя (снасті, капкани тощо), інструменти, вибухові пристрої, самостріли; 4) виявити речовини, матеріали, предмети, що використовували в злочинній діяльності, зберігання, переробка, використання яких спеціально регламентовані кримінальним й екологічним законодавством (радіоактивні, вибухові, отруйні, сильнодіючі речовини тощо); сліди у вигляді радіоактивних випромінювань, абсорбованих повітряним середовищем; 5) одержати відомості про розмір завданих флорі та фауні збитків; 6) виявити порушення в проектуванні, побудові та здачі в експлуатацію очисних споруд, унаслідок чого настали негативні екологічні наслідки [140]. Щодо попереднього дослідження слідів у випадку огляду місця вчинення знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціаліст:

попередньо встановлює характер та обсяг забруднення флори або загрозу шкідливих наслідків від пожежі;

виявляє та досліджує сліди особи (рук, ніг), взуття, знаряддя, інструменти, вибухові й запалювальні пристрої, сліди легкозаймистих речовин, каністри, пачки від цигарок тощо;

виявляє інші речовини, матеріали, предмети, що використовували під час знищення або пошкодження флори;

за результатами взаємодії з іншими учасниками ОМП консультує слідчого щодо орієнтовних розмірів завданих флорі й фауні збитків кримінальним правопорушенням.

Опитані спеціалісти зазначили, що на місці знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вилучали такі предмети (об'єкти): сліди трасологічного походження (55,6 %); пожежне сміття (зола, попіл, шлак, вугілля, частини обгорілих предметів, речовин і матеріалів) – 46,9 %; окремо породи рослин зі слідами кіптяви та прогарів (41,9 %); засоби підпалу або предмети зі слідами горючих рідин і матеріалів (36,2 %) документи (15,0 %) (додаток А).

Вилучені на місці злочину сліди ґрунтового походження дають змогу отримати розшукову інформацію про місце походження (утворення) цих об'єктів. За наявності порівняльних зразків, вилучених з одягу осіб, запідозрених у причетності до злочину, за місцем їх мешкання, роботи, навчання тощо, встановити належність об'єктів, які порівнюють, одному джерелу походження. Таким джерелом або місцевістю можуть бути одне поле, луки, ліс, присадибна ділянка тощо [141, с. 559–560].

Спеціаліст-еколог з використанням повіреного (сертифікованого) обладнання здійснює пошук слідів екологічного злочину, відбирає зразки та/чи проби, визначає координати, площу й обсяги ураження компонент екосистеми [130, с. 16].

Якщо під час огляду місця події буде встановлено, що на одязі, взутті або тілі підозрюваного, його особистих предметах могли залишитися мікрочастинки об'єктів рослинного походження, слід провести відбір відповідних порівняльних зразків з місця події, за необхідності – шляху підходу й виходу з місця, яке оглядають [141, с. 560]. Залучені для освідчення спеціалісти у зв'язку зі

знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу виявляли на тілі або одязі особи: плями та частки від речовин, що використовували під час підпалу, – 83,7 %, рослинні мікрочастинки (у вигляді нашарувань або окремих часток) – 63,1 % тощо (додаток А).

Закінчивши дослідження об'єктів на місці події, слідчий переходить до заключного етапу огляду, на якому спільно із залученим спеціалістом: закінчує складання протоколу огляду та необхідних планів, схем, креслень; упаковує об'єкти, вилучені з місця події; уживає заходів до збереження тих об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно; уживає заходів щодо заяв, що надійшли від учасників огляду й інших осіб [142, с. 419]. Безпосередньо спеціаліст здійснює вилучення та упакування виявлених об'єктів, виготовляє фототаблицю, а також інші додатки до протоколу огляду місця події. Відповідно до ст. 98 КПК України вилучені під час огляду об'єкти є речовими доказами. Їх також фіксують за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описують у протоколі.

Обов'язковим способом фіксації виявленої доказової інформації під час огляду є протоколювання, протокол є основним засобом фіксації доказової інформації. Усі вилучені об'єкти під час огляду слідчий зазначає в заключній частині протоколу, перелічивши їх за списком. Це полегшить надалі облік вилученого. Не допускається викладення в протоколі будь-яких висновків, у ньому відображають лише видимі результати огляду. До протоколу можуть долучати письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду [142, с. 420].

Щодо складання спеціалістом письмових документів за результатами участі в огляді місця події в проведеному анкетуванні було поставлено декілька питань. По-перше, більшість респондентів складають письмові документи за результатом участі в ОМП – 92,5 %. По-друге, такі документи спеціалістів вивчають слідчі, їх залучають до матеріалів кримінального провадження про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (96,2 %). По-третє, письмові висновки спеціалістів стосувалися визначення заподіяних збитків від

знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу після попереднього дослідження місця події лише в 16,9 % випадків (додаток А). Таку незначну отриману під час опитування кількість висновків спеціалістів про заподіяну шкоду довіллю внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, можна пояснити тим, що ці документи уповноважені складати спеціалісти-екологи, в окремих випадках – спеціалісти-пожежотехніки, а в анкетуванні взяло участь лише 7 екологів (4,4 % від загальної кількості респондентів) і 32 працівники ДСНС (20,0 %) (додаток А).

За допомогою залучених до ОМП спеціалістів слідчий докладно, уживаючи зрозумілі й коректні терміни, викладає в протоколі огляду місця події: відомості про обсяг пожежного навантаження в зоні пожежі зелених насаджень, наявність речовин і матеріалів, здатних впливати на утворення теплових конвективних потоків та масопереносу під час пожежі, фіксує спрямованість поширення вогню, наявність речовин і матеріалів, здатних до взаємодії з виділенням значної кількості тепла внаслідок хімічної реакції з киснем повітря або під час взаємодії між ними [38].

Спеціаліст-пожежник за результатами роботи на місці події складає та надає слідчому акт про пожежу (у разі неможливості надати акт на місці пожежі його надають слідчому не пізніше ніж за 24 год з моменту ліквідації пожежі чи подання письмової заяви). Протягом трьох днів з дати складання акта оформлює та надсилає до відповідного підрозділу ГУНП із супровідним листом висновок ДСНС про причину виникнення пожежі, фототаблицю та інші матеріали стосовно пожежі [38]. Наприклад, під час проведення ОМП за вчиненим злочином, за ознаками ч. 1 ст. 245 КК України, було досліджено згорілу ділянку лісу, яка прилягала до земельної ділянки із сухою дикорослою травою, рослинність, де спеціаліст-пожежний встановив осередок загорання та поширення пожежі. Ці обставини було викладено у висновку про причину виникнення пожежі, складеному фахівцем відділу забезпечення заходів з попередження надзвичайних ситуацій та цивільного захисту в Сумському районі

центру забезпечення діяльності Головного управління ДСНС України в Сумській області [143].

Відповідно до ч. 2 ст. 105 КПК України, додатками до протоколу огляду місця події можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу [67].

Особливість фіксування огляду місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу полягає в нормативних приписах щодо складання фототаблиць залученими спеціалістами. Одну фототаблицю складає спеціаліст-криміналіст, у якій розміщують панорамні знімки місцевості, знімки з прив'язкою до місця (ділянки) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та знімки окремих місць, пов'язаних із способом злочину, окремими об'єктами тощо. У фототаблиці знімки розміщують послідовно: спочатку орієнтуючий, оглядовий, вузловий, у кінці цього додатка до протоколу – детальний знімок. Іншу фототаблицю виконує спеціаліст-пожежник. Цю фототаблицю разом із висновком ДСНС про причину виникнення пожежі супровідним листом надсилають до відповідного підрозділу ГУНП, потім ці документи передають слідчому, який проводить розслідування цього кримінального правопорушення [38].

На підставі вивчення слідчої практики, аналізу наукових джерел і нормативно-правових актів з питань організації огляду в кримінальному провадженні пропонуємо окремі особливості складання протоколу огляду місця події за фактом знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, з огляду на участь залучених спеціалістів.

Під час здійснення огляду місця події в разі знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень й інших об'єктів рослинного світу, вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, у протоколі необхідно відобразити:

– призначення лісового масиву, окремих лісових угідь і ділянок, що прилягають до них (зі слів представника лісгоспу), вихідну точку огляду (село, дорога, лінія електропередачі, тригонометричний знак, озеро, поворот ріки, струмок, гора, валун тощо);

– фіксацію обстановки місця, яке оглядають, зокрема з повітря (з використанням БПЛА), а також наявність слідів стоянок туристів, заготівників, грибників, рибалок, мисливців, загублені особисті речі, сліди взуття і транспортних засобів, залишки бляшаного та скляного посуду зі слідами пальців рук, стріляні гільзи, пижі від мисливських патронів тощо;

– у разі виявлення в лісовому масиві й на ґрунті слідів пролітої легкозаймистої рідини (автомобільне й інше пальне) зазначити точне місце їх виявлення та вилучення; ознаки, властиві прямому удару блискавки (глибокі ями на ґрунті, розщеплення дерева уздовж волокон чи відділення від нього кори, розколювання на частини каменів тощо);

– ознаки осередку пожеж із тильної кромки пожежі (якщо вітер не змінював напрямку) можуть бути виявлені вздовж смуги відводу залізниці, у місцях проведення косовиць та інших сільськогосподарських робіт, уздовж лінії електропередач, місцях, які використовують для відпочинку та риболовлі, тощо. Слід мати на увазі, що в районі осередку пожежі великі дерева можуть мати незначні пошкодження з підвітряного боку, тільки в разі зміни вітру верхова пожежа може перекинутися в район вогнища й пошкодити великі дерева;

– огляд будівель, розташованих у межах вигорілої площі (не виключено, що пожежа почалася всередині, а потім перекинулася на рослинність);

– наявність на деревах та іншій рослинності слідів різання, пиляння і сколювання (вилучають для дослідження зразки зрубаних, спиляних чи позначених насічками дерев, а також пнів і гілок, що частково обгоріли в багатті, виявлених під час огляду зони осередку пожежі) [38; 144];

– за можливості – розмір шкоди докільню, заподіяної кримінальним правопорушенням. Наприклад, у протоколі це зазначають фразою типу: *«пошкодження частини лісового масиву на території лісництва державного*

підприємства «Н.», площею 0,2 га рослинності (сухої трави) та 1,2 га лісового масиву, що потягло за собою заподіяння шкоди у вигляді матеріальних збитків на загальну суму 88 549,88 грн».

Усі вилучені під час СРД об'єкти оглядають за участю спеціаліста, упаковують та опечатують, після чого пакунки та (або) закріплені на них бирки підписують слідчий та особи, які брали участь у проведенні огляду.

Важливо зазначити, що зібрана під час огляду інформація необхідна для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та призначення судових експертиз, насамперед пожежно-технічної. У зв'язку з цим слідчий долучає до матеріалів провадження:

акт про пожежу, висновок спеціаліста ДСНС про причину виникнення пожежі та фототаблицю, виготовлену ним;

довідку про метеорологічні умови на момент виникнення та розвитку пожежі, видану відділами гідрометеорологічного центру;

відповідний витяг з посиланнями на пункти, статті тощо, позначення та назву нормативно-правового акта, порушення якого могло мати відношення до пожежі;

за необхідності – копію наказу про призначення конкретної особи відповідальною за виконання правил пожежної безпеки на об'єкті, її посадові обов'язки; акти об'єктових і цехових пожежно-технічних комісій; дані щодо проведення вогневих й інших пожежонебезпечних робіт, зокрема ремонтних і профілактичних; чинні на підприємстві інструкції з пожежної безпеки;

запис переговорів керівника (керівників) гасіння пожежі з територіальним підрозділом ДСНС, матеріали відео- та фотофіксації, виготовлені під час огляду місця події на електронному носії, інші документи [38].

За вилученими з місця знищення чи пошкодження об'єктів рослинного світу об'єктами, речами, предметами, матеріалами та слідами (зразки рослин, ґрунт, пожежне сміття, місткості й інші предмети зі слідами легкозаймистої та горючої рідини, сліди пальців рук, взуття, ніг, транспортних засобів тощо) слідчий призначає відповідні експертизи.

2.2. Участь спеціаліста в допиті під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Допит – це передбачена кримінальним процесуальним законом слідча (розшукова) або судова дія, яка передбачає процес одержання слідчим (прокурором, судом) відомостей щодо обставин кримінального провадження під час спілкування двох чи більше осіб з метою забезпечення швидкого, повного, неупередженого розслідування, судового розгляду й виконання інших завдань кримінального провадження, які визначені ст. 2 КПК України [145, с. 644]. Передусім допитаними під час проведення цього допиту можуть бути лише ті особи, які мають певний процесуальний статус, а це потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, експерт, спеціаліст та ін.

Учені пропонують низку класифікацій допиту. Окремий вид допиту – одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 224 КПК України). Тактично грамотно проведений одночасний допит раніше допитаних осіб, навіть якщо і не вдалося подолати істотних суперечностей у показаннях, має вплинути на несумлінного учасника, розхитати його установку на неправду, допомогти слідчому перевірити правдивість показань учасників, глибше вивчити їх психологічні риси, розробити нові напрями досудового розслідування [146].

Ми акцентуємо на двох видах цієї СРД: допит під час досудового розслідування (ст. 224–226, 232 КПК України) і допит у суді (ст. 351–354, 356, 360 КПК України). Аналіз цих і деяких інших норм висвітлює повноваження спеціаліста щодо його участі під час певного допиту, а також передбачає допит спеціаліста в суді.

Проблематику дослідження процесуальних і тактичних особливостей залучення спеціаліста в процесі допиту неодноразово розглядали в криміналістичній літературі. Зокрема, Є. Лук'янчиков [147, с. 127], Б. Романюк [148, с. 204] зауважують, що спеціаліст під час допиту може надати істотну допомогу слідчому. Н. Калинюк стверджує, що основною метою залучення спеціаліста до проведення допиту є розширення практичних можливостей

слідчого щодо одержання фактичних даних [149, с. 48]. Безпосередньо питання провадження допиту в процесі розслідування злочинів проти довкілля частково було розглянуто у працях А. І. Виноградової, Л. А. Іванової, С. О. Книженко, В. А. Попова, Л. Л. Стасюка, Ю. М. Туровця, О. О. Яковлевої та ін.

Водночас результати правозастосовної практики засвідчують, що слідчі не завжди проводять допит за участю спеціаліста й не використовують можливість отримання консультацій спеціалістів, коли в цьому постає об'єктивна необхідність. Зазначене призводить до зниження ефективності допиту, втрати доказової інформації, слідчих помилок [150, с. 312–313]. Під час проведення анкетування встановлено, що лише в третині випадків проведення допиту до нього залучали спеціаліста, а саме у 33,1 % (додаток А).

Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями та, користуючись ними, допомагає слідчому [100, с. 264]. За загальним правилом залучення спеціаліста для його участі в допиті відбувається на розсуд слідчого. Водночас у передбачених КПК України випадках допит може бути проведено під час дистанційного досудового розслідування та судового розгляду в режимі відеоконференції з використанням технічних засобів і технологій для трансляції з іншого приміщення (ст. 232, ч. 3 ст. 351, ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353, ч. 4 ст. 354) [145, с. 645]. У цих випадках до такого допиту залучають спеціаліста – технічного фахівця.

З метою розширення практики залучення спеціалістів до проведення допиту можна диференціювати спеціалістів, яких запрошують під час проведення допиту: 1) залежно від місця роботи спеціалістів – для залучення з державних чи недержавних підприємств, установ, організацій; 2) залежно від мети, з якою залучають спеціалістів під час допиту: для отримання технічної допомоги, пояснень певних термінів, допомоги у формулюванні питань і постановці запитань допитуваній особі з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, для допомоги в застосуванні науково-технічних засобів, отримання консультаційно-довідкової допомоги, зокрема під час підготовки до допиту або під час складання слідчим протоколу допиту;

- 3) залежно від форм допомоги вибір спеціаліста визначає слідчий, яку той надає;
- 4) залежно від категорії допитуваної особи (наприклад, спеціалісти, яких залучено до допиту іноземних військовослужбовців, осіб із психічними вадами («піромани»), посадових осіб, відповідальних за пожежну безпеку, та ін.);
- 5) залежно від фаху спеціальних знань – екологи, хіміки, ІТ-фахівці, економісти, товаровознавці, фахівці у військовій сфері та ін. [151, с. 128].

У кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу допомогу спеціаліста може використовувати слідчий для планування порядку проведення допиту, уточнення його предмета, послідовності та змісту питань допитуваному, технічних питань щодо пред'явлення речових доказів, фіксації результатів СРД. Слідчий має вивчати особливості різних аспектів природоохоронної сфери й пожежної безпеки у зв'язку з учиненим правопорушенням, зокрема у сфері захисту рослин, а в деяких складних випадках запрошувати для участі в допиті спеціаліста [59, с. 135].

Щодо предмета допиту зазначимо, що серед обставин, що підлягають з'ясуванню щодо злочинів проти довкілля (незалежно від процесуального положення допитуваного), є встановлення: а) факту вчинення злочину; б) причин та обставин, які цьому сприяли; в) осіб, які відповідальні за дотримання екологічних правил, ступінь їх вини; г) можливість попередження (відвернення) настання шкідливих наслідків від вчиненого злочину. Результати допиту залежать від поінформованості слідчого з приводу певного факту, який встановлюють; від ступеня конфлікту, що виник між слідчим і допитуваною особою та його причин; від умов, у яких проходить спілкування з конфліктуючою особою та відповідної обстановки; уміння слідчого правильно застосовувати тактичні прийоми допиту [152, с. 221–222]. У кримінальних провадженнях щодо порушення законодавства про захист рослин, зазначає А. І. Виноградова, предмет допиту становлять обставини, пов'язані зі з'ясуванням місця порушення природоохоронного законодавства; особи, яка вчинила злочин, способу вчинення злочину, обстановки, причин й умов, що

сприяли вчиненню порушень законодавства про захист рослин, встановлення осіб, причетних до вчинення злочину, і мотивів злочинних дій [153]. Допомога спеціаліста у встановленні відповідних обставин під час допиту в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу очевидна.

Щодо місця проведення допиту зауважимо, що допит особи може відбуватися як на місці вчинення кримінального правопорушення, так і поза його межами. У першому випадку ми маємо справу з допитом (або відбиранням пояснення) на місці події (за «гарячими слідами»); у другому – заздалегідь спланований допит особи. Переваги допиту першого виду полягають у тому, що свідок перебуває під впливом події, очевидцем якої він став, і дає доволі детальні свідчення. У межах допиту, який відбувається через певний проміжок часу, слідчий керується результатами огляду місця події; він призначає певну кількість експертиз; отримує інші матеріали, які мають значення для кримінального провадження. Підготувавшись до допиту, проконсультувавшись зі спеціалістом, слідчий тактично грамотно добирає запитання до свідка (очевидця кримінального правопорушення). Водночас викликаний через певний проміжок часу для давання показань свідок може упустити важливі для слідчого деталі або вважати їх такими, що не заслуговують на увагу.

У практиці досудового розслідування не допускається допит спеціаліста під час досудового розслідування [154]. Також під час досудового розслідування допит судового експерта не є можливим, слідчий правом його виклику на допит не наділений [145, с. 679].

Водночас вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень засвідчило наявність на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду справ про знищення об'єктів рослинного світу випадків допиту спеціалістів як свідків. Зокрема, опитані спеціалісти відповіли, що у 18,1 % випадків їх допитували під час досудового розслідування, зокрема в кримінальному провадженні за ст. 245 КК України (додаток А). На допити викликали працівників територіальних органів ДСНС, фахівців природоохоронних органів (інспекторів державної

екологічної інспекції, лісового господарства тощо). Слідчий у процесі їх допиту може одержати криміналістично значущу інформацію про: виявлені ними порушення екологічного законодавства, причини й умови, що сприяли вчиненню злочину проти довкілля; осіб, від яких було одержано інформацію про злочин; обставини вчинення екологічного злочину; осіб, винних або причетних до його вчинення; спосіб вчинення злочину та його наслідки; причини, що сприяли вчиненню злочину, тощо [134, с. 308–309]. Залежно від слідчої ситуації, зазначає О. В. Одерій, як свідки можуть бути допитані посадові особи, які брали участь у службовому розслідуванні, спеціалісти [9, с. 299].

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля найпоширенішою СРД як на початковому етапі, так і під час подальшого розслідування є допит свідків. Установлення свідків події фактично починається з моменту прибуття працівників правоохоронних органів на місце події. Ними можуть бути очевидці того, як здійснювали знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу [54].

Як свідків допитують працівників лісового господарства (директора, інженера, майстра лісу, лісничого, охоронця лісу), уповноважених державних органів з охорони навколишнього середовища (Державного агентства лісових ресурсів України, Державної екологічної інспекції України, Держаної лісової охорони та інших), заявників. Також можуть допитувати як свідків працівників поліції, які виявили факт вчинення протиправних дій або брали участь у затриманні злочинців, понятих.

У ст. 360 КПК України передбачено, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. У більшості випадків (58,7 %) опитаних спеціалістів допитували під час судового розгляду, зокрема під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (додаток А). Спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь

у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів [67]. Аналіз цієї норми засвідчує фактичне проведення допиту спеціаліста в суді. Під час проведення анкетування респонденти здебільшого (58,7 % спеціалістів; 50,0 % слідчих) зазначили, що такий допит оформлюють як допит свідка (додаток А).

Водночас у судовому засіданні може бути допитано експерта. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань і кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик і теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готували висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта [67]. Сутність допиту судового експерта полягає не в отриманні нового доказу, що є властивим для допиту інших осіб, а в уточненні, роз'ясненні або доповненні фактичних даних, які вже встановлені висновком судової експертизи [145, с. 681]. У наукових джерелах сформульовано позицію щодо залучення спеціаліста до допиту експерта [155]. Спеціаліст й експерт – це учасники кримінального провадження, які володіють спеціальними знаннями. Для інших сторін судового провадження може виявитися складним зрозуміти використані експертом методики дослідження, відповідність сучасним технологіям використовуваного спеціального обладнання, питання перевірки приладдя тощо. Залучений до допиту експерта спеціаліст зі знаннями з відповідної експертної спеціальності може чітко

роз'яснити відповідні аспекти, за необхідності поставити фахові питання експерту, якого допитують у суді.

Про можливість допиту експерта в суді із залученням спеціаліста зазначає Ю. Я. Олійник. На його думку, для належного оцінювання показань експерта як щодо роз'яснення його висновку, так і щодо інших запитань, які можуть йому ставити, сторонам кримінального провадження чи потерпілому (якщо допит експерта проводять за їх клопотанням), а також суду (якщо суд за власною ініціативою викликав експерта для допиту) необхідно залучати спеціаліста. Водночас, на нашу думку, таким спеціалістом має бути особа, яка атестована як судовий експерт з відповідної експертної спеціальності: щоб кваліфікація залученого спеціаліста охоплювала межі спеціальних знань, на основі яких проведено судову експертизу, висновок за якою потребує роз'яснення шляхом допиту експерта, що проводив дослідження. Залучаючи спеціаліста, необхідно перед допитом експерта надати йому можливість ознайомитися з висновком експерта, для роз'яснення якого планують отримати пояснення від експерта. Ознайомлення з висновком експерта дасть змогу спеціалісту попередньо скласти уявлення щодо повноти й об'єктивності наданого висновку, методів і методик, які використовували для дослідження, достовірності отриманих результатів тощо [155, с. 312].

Водночас це положення потребує детальнішої дискусії з огляду на можливість проведення допиту експерта в суді іншим експертом або призначення повторної експертизи. Відповідно до ч. 4 ст. 356 КПК України, суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного й того самого предмета чи питання дослідження. Також суд має право залучити судового експерта з іншої установи для проведення повторної експертизи за клопотанням однієї зі сторін судового провадження [67].

Участь спеціаліста-криміналіста з метою надання допомоги слідчому в техніко-криміналістичному забезпеченні доцільно здійснювати на всіх стадіях допиту: підготовчій, основній, заключній [156, с. 316].

На підготовчому етапі також визначають місце і час проведення допиту, вирішуються питання про залучення до участі в допиті спеціалістів, здійснюють відповідні організаційні заходи (виклик осіб, підготовка робочого місця, відповідних технічних засобів тощо) [157]. Під час підготовки до допиту слідчому попередньо необхідно визначитися щодо участі в СРД спеціаліста: з'ясувати форми участі спеціаліста, скласти план допиту [158, с. 103].

У наукових джерелах зазначено, що під час підготовки до допиту в слідчого може постати необхідність отримати спеціальні знання, які можуть знадобитися під час СРД. Цього досягають завдяки вивченню нормативно-правових актів, спеціальної літератури, одержанню консультацій у відповідних спеціалістів [145, с. 656]. Слушною є думка В. О. Коновалової, що підготовка до допиту має передбачати вивчення матеріалів кримінальної справи, спеціальних знань, даних про особу допитуваного, складання плану допиту [159, с. 39–53]. Під час планування допиту слідчий повинен визначити предмет допиту, а також інформацію, яку необхідно з'ясувати із застосуванням спеціальних знань [158, с. 103], у тому числі у сфері охорони довкілля. У такому разі застосування довідково-консультаційної допомоги спеціаліста-еколога матиме позитивний результат.

На стадії підготовки до допиту спеціаліст може допомогти слідчому сформулювати питання, які потребують знань у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла. На цій стадії він, за вказівкою слідчого, готує технічні засоби для фіксації допиту, розміщує їх відповідно до особливостей приміщення, у якому будуть проводити допит. У деяких випадках потрібно підготувати технічні прилади, наприклад, для пред'явлення під час допиту речових доказів [156, с. 316].

До початку проведення допиту слідчий може проконсультуватися із спеціалістом щодо питань, які передбачені як предмет запланованого допиту. Отримання фахової консультації надасть можливість слідчому раціонально спланувати перебіг проведення допиту, визначити запитання, які слід з'ясувати, висунути версії, інформацію про які потрібно перевірити під час допиту,

звернути увагу на специфічні питання сфери охорони об'єктів рослинного світу.

Наприклад, під час допиту свідків, зазначає О. В. Одерій, доцільно з'ясовувати:

- коли та з якого місця свідок спостерігав подію або її наслідки (наприклад, ушкоджене пожежею поле, дим у лісі тощо);
- якою є інтенсивність й орієнтовна площа знищення або пошкодження ділянки рослинності;
- які об'єкти рослинності пошкоджені, які ознаки забруднювальних речовин (запах, колір, консистенція) та їх обсяг;
- якими були метеорологічні умови під час події, у якому напрямку поширювалися шкідливі речовини і яке їх передбачуване джерело;
- якими були наслідки негативного впливу на флору;
- чи відбувалися такі явища в цьому регіоні раніше і чи спостерігав він їх особисто, якими були їхні наслідки;
- які ще особи спостерігали подію;
- яким був стан осіб, що звернулися за допомогою в медичні установи;
- як вплинули забруднювальні речовини на самопочуття свідка;
- якими шкідливими речовинами може бути спричинене погіршення стану здоров'я [9, с. 296].

Ми вважаємо, що зазначені питання, які можуть бути поставлені під час допиту, слідчому доречно попередньо погодити зі спеціалістом відповідно до конкретних обставин кримінального провадження, розпочатого за ст. 245 КК України. Також, допитуючи свідка (очевидця) кримінального правопорушення, слідчий (прокурор) має отримати відповіді на запитання:

- де саме відбувалася подія правопорушення (місце);
- максимально точний час учинення правопорушення;
- спосіб, у який відбувалося діяння;
- за допомогою яких приладів, засобів (якщо свідок про них зазначав);
- інші обставини кримінального правопорушення.

Важливим для з'ясування на допиті є питання щодо кількості осіб, причетних до кримінально караних діянь, вид співучасті (проста чи складна)

тощо. Встановлюють анкетні дані співучасників, роль у злочині, хто ініціатор; як підозрювані особи опинилися на місці вчинення злочину (пішки, автотранспортом тощо).

Слід урахувати потребу ставити свідку питання, пов'язані із з'ясуванням достовірності показань свідка (ст. 96 КПК України):

- де саме перебував свідок, коли спостерігав події, про які розповідав слідчому;
- на якій відстані від місця події він перебував з початку до кінця процесу знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;
- чи дозволяли відстань, дерева, інші природні перешкоди бачити й чути усе те, про що він розповів;
- у яких стосунках він перебував раніше та перебуває тепер з особою (особами), про яку він розповів;
- чи вплинули ці стосунки на достовірність показань свідка;
- орієнтовна кількість пошкодженої рослинності – дерев (якої породи), чагарників, кущів та ін.;
- як особи, які вчинили знищення або пошкодження рослинності, залишили місце злочину, тощо. [54]

Отже, доцільним є запрошення спеціаліста на етапі підготовки до допиту з метою отримання консультацій, які сприятимуть ефективності допитів [158, с. 103]. Це також цілком доцільно у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

На основній стадії допиту спеціаліст з дозволу слідчого ставить допитуваному питання, які стосуються деталей, пов'язаних із спеціальними знаннями, що потребують уточнення. Беручи участь у допиті, спеціаліст допомагає слідчому точніше усвідомити обставини провадження [156, с. 316]. Це положення стосується передусім кримінальних проваджень, пов'язаних із порушенням певних правил, норм, вимог закону тощо, зокрема під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Ми вважаємо, що уточнення та деталізація показань допитуваної особи є одним з

головних завдань спеціаліста під час безпосереднього проведення допиту в кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України.

Ефективна тактика допиту ґрунтується на глибокому аналізі показань попередньо допитаних осіб. Щодо цих показань відповідний аналіз може здійснити спеціаліст. Його доцільно залучити й на допит осіб з приводу проаналізованих раніше показань спеціалістом і слідчим.

Однозначного підходу в питанні сутності тактичного рішення щодо застосування спеціаліста слідчим у прийомах допиту серед науковців немає. Зокрема, М. Скригонюк тактичним рішенням вважає визначення слідчим мети тактичного впливу на слідчу ситуацію загалом чи на окрему її складову, на процес досудового розслідування в межах кримінального провадження, його елементи, вибір принципів, положень, правил, способів досягнення мети, які відповідатимуть усебічному, повному, об'єктивному та законному дослідженню обставин справи. Такий підхід привертає увагу, оскільки він цілком відображає сутність тактичного рішення, прийняття якого передуює можливості застосування слідчим засобів слідчої тактики під час планування або ж безпосереднього проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень [160, с. 477].

Залучення спеціаліста в допит осіб з приводу з'ясування обставин знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу значно посилює позицію слідчого під час цієї СРД, оскільки дає змогу виявити потенційні суперечності в показаннях допитуваних осіб, спонукає їх дотримуватися правдивих відповідей та об'єктивної розповіді про подію.

Під час допиту слідчому в присутності залученого спеціаліста слід ставити питання, які згодом можуть бути підтверджені під час упізнання особи та проведення слідчого експерименту. Надалі для участі у відповідних СРД слід залучити спеціаліста, який був присутній на попередніх допитах.

Перебіг і результати допиту фіксують у протоколі цієї СРД (ст. 103, 104 КПК України). Про участь у допиті спеціаліста й застосування фотографування, аудіо- та (або) відеозапису повинно бути зазначено в протоколі допиту [156,

с. 316]. Відповідно до ч. 5 ст. 224, ст. 323, 315 КПК України, результати допиту фіксують технічними засобами фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису [67]. Застосування відповідних науково-технічних засобів доцільно доручити спеціалісту. Участь спеціаліста, який фіксує процес допиту, надасть слідчому максимальну можливість зосередитися на тактичних прийомах проведення цієї СРД.

З огляду на те, що залучений спеціаліст під час допиту здійснює його фіксацію технічними засобами, пропонуємо перелік обов'язкових випадків такої фіксації: 1) коли про це є клопотання учасників процесуальної дії; 2) у межах здійснення дистанційного досудового розслідування – допиту в режимі відеоконференції; 3) у межах проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні, який здійснюють з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду (судового провадження); 4) у межах здійснення дистанційного судового розгляду (дистанційного судового провадження) – допит у режимі відеоконференції під час судового провадження; 5) у суді під час судового провадження; 6) у межах особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану [145, с. 686].

Крім цього, згідно з ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксують допит, текст показань можуть не вносити до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовано на носії інформації, який долучають до нього. У матеріалах кримінального провадження зберігають оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігають окремо (ч. 3 ст. 107 КПК України) [67].

Після завершення допиту спеціаліст може надати допомогу слідчому щодо аналізу отриманої інформації про обставини знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, вибору напрямів її подальшого використання та застосування під час доказування, зокрема поради щодо конкретних аспектів призначення конкретного виду судової експертизи.

Залучений до допиту спеціаліст сприятиме слідчому в:

- точному та повному тлумаченні показань допитуваного, який застосовує спеціальну термінологію;
- допоможе проаналізувати чинні спеціальні правила, інструкції та інші документи;
- сформулювати запитання, що потребують уточнення деталей, пов'язаних зі спеціальними знаннями;
- встановити спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- виявити неправдиві показання, які стосуються спеціальних питань із захисту довкілля.

Отже, залучення спеціалістів до допиту сприятиме виявленню та фіксації доказів, встановленню способу вчинення кримінального правопорушення та виявленню неправди в показаннях, а також фіксуванню за допомогою технічних засобів перебігу й результату допиту [158, с. 105]. Відповідна допомога спеціаліста застосовується в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України.

2.3. Участь спеціаліста в отриманні зразків для експертизи й інших слідчих (розшукових) діях під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Відповідно до ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку якщо проведення експертизи доручене судом, відібрання зразків для її проведення здійснює суд або за його дорученням залучений спеціаліст. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюють згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і

документів (ст. 160–166 цього Кодексу) [67]. У частині 3 цієї норми містяться положення про відбирання біологічних зразків в особи.

Передбачено вимоги до зразків: порівнювана спроможність (ознаки зразка надають можливість порівнювати їх з ознаками досліджуваного об'єкта); повнота (властивість зразків, що полягає в максимально точному передаванні ознак об'єкта, який ідентифікують); незмінюваність (спроможність зразків протягом тривалого часу зберігати ідентифікаційні ознаки) [161].

Спеціаліст є одним з учасників отримання зразків для проведення експертизи. Участь спеціаліста в отриманні зразків для експертизи передбачено в ст. 71, 214, 237, 245, 274 КПК України. До вилучення їх і порівняльних зразків можуть залучати таких спеціалістів, як ботаніки, геохіміки, біохіміки, мінерологи, біологи [162]. Якщо потрібно вилучити сліди трасологічного походження (сліди взуття, шин, різноманітних знарядь злочину), для отримання зразків для експертизи залучають спеціалістів-криміналістів НПУ.

Юридичною підставою для отримання зразків для експертизи є постанова прокурора або ухвала слідчого судді. Водночас не вважають одержанням зразків для експертизи (або порівняльного дослідження) вилучення об'єктів під час проведення слідчого огляду (огляду місця події), коли вилучені об'єкти «відірвані» від носія, якому вони належать, їх досліджують як елемент обстановки, яку оглядають. Зазначені дії мають бути виконані в межах слідчого огляду, їх фіксують у протоколі огляду [163, с. 358].

Залучення спеціаліста-криміналіста для отримання зразків у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, слідчий здійснює на підставі вказівки або листа; спеціаліста з державних органів, науково-дослідних установ, виносячи постанову, яку надсилає супровідним листом керівнику відповідного органу. Наприклад, за необхідності скористатися допомогою спеціаліста-еколога слідчий може звернутися до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища або до судово-експертної установи, яка проводить інженерно-екологічні експертизи. Залучення спеціаліста-еколога відбувається на підставі постанови слідчого, яку

надсилають до органу державного нагляду (контролю) у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, зокрема лісових і водних ресурсів, тваринного та рослинного світу, рибного господарства, геологічного вивчення та раціонального використання надр супровідним листом.

Слід ураховувати, що зразки можуть вилучати інспектори екоінспекцій у межах заходів державного нагляду (контролю) до моменту початку кримінального провадження за ст. 245 КК України. Такі зразки (проби або інші об'єкти) разом з повідомленням про виявлені ознаки кримінального правопорушення можуть бути отримані прокурором, слідчим або дізнавачем за письмовим запитом у порядку ст. 93 КПК України або в інший спосіб, визначений кримінальним процесуальним законодавством [67].

Передбачено вимоги до процесу отримання зразків: одержання зразків уповноваженою особою у встановленому КПК порядку; забезпечення безсумнівності походження зразків від конкретного об'єкта, їх достовірності; одержання зразків необхідної якості [164] й у достатній кількості; правильне документування перебігу й результатів СРД.

Слідчий, приймаючи рішення про відбір зразків, надає спеціалісту можливість ознайомитися з матеріалами провадження, він з'ясовує, які властивості й ознаки об'єктів, яких перевіряють, повинні знайти в них відображення. З огляду на це, спеціаліст рекомендує слідчому, які та скільки зразків слід вилучити; які повинні бути умови вилучення; які матеріали, інструменти, інші технічні засоби для цього можуть знадобитися [165].

Після вирішення питання про залучення спеціаліста до відбору зразків слідчий ознайомлює його з матеріалами кримінального провадження, з'ясовує, які властивості й ознаки об'єктів, які перевіряють, мають бути в них відображені. З огляду на це, спеціаліст погоджує зі слідчим, які та скільки зразків слід вилучити; які повинні бути умови вилучення; які матеріали, інструменти, інші технічні засоби для цього можуть знадобитися. Беручи участь у відборі зразків, спеціаліст зможе перевірити, чи відобразилися в них властивості й ознаки тих

об'єктів, які перевіряють, які є речовими доказами та підлягають експертному дослідженню [156, с. 326].

Отже, спеціаліст під час підготовки до отримання зразків для експертизи надає консультаційну допомогу слідчому щодо:

- зразків, що підлягають одержанню, їхньої якості та кількості;
- кола необхідних учасників процесуальної дії;
- місць і часу проведення заходу;
- науково-технічних засобів і порядку їхнього використання;
- створення умов, що забезпечують придатність отриманих об'єктів для

порівняльного дослідження [166, с. 44].

Отже, на кожному етапі отримання зразків для експертизи слідчий може звернутися за допомогою до спеціаліста. Під час підготовки до отримання зразків слідчий повинен вирішити питання про участь у дії спеціаліста певного профілю знань і запросити його. У межах розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу такими фахівцями можуть бути пожежний, еколог, ботанік, працівник лісової сфери тощо. На етапі вилучення або відібрання зразків може бути використано допомогу спеціаліста у створенні обставин й умов отримання зразків, застосуванні інструментів і приладів, визначенні якості й достатньої кількості отриманих зразків, роз'ясненні правил і способів їх вилучення або відібрання тощо. Під час складання протоколу спеціаліст допоможе слідчому правильно описати назву зразків, їх якість, особливості упаковки й інші обставини, які мають бути в ньому відображені. Крім загальних процесуальних і тактичних правил під час отримання окремих зразків важливо дотримуватися і специфічних правил, які позначаються на їхніх особливостях, а також наявних технічних, санітарних, природоохоронних та інших нормативів.

Наприклад, залежно від обставин знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий, попередньо порадившись із спеціалістом, може прийняти рішення про необхідність відібрання *зразків ґрунту* з місця події та/або прилеглої території.

Під час відбору зразків ґрунту на відкритій місцевості, лісовій ділянці, полі (для порівняння зі слідами ґрунту на одязі, тілі, взутті, транспортному засобі тощо) слід дотримуватися низки криміналістичних рекомендацій. Зразки мають відбирати в зонах можливих контактів об'єктів із ґрунтом, а також з різних точок місця події, які визначить спеціаліст, у кількості 50–200 г [141].

Правильний відбір зразків ґрунту звільняє експертів від необхідності направлення запитів про надання додаткових проб. На жаль, аналіз матеріалів слідчої та експертної практики засвідчує, що слідчі не завжди направляють на експертизу відповідну кількість ґрунту, зрідка складають схему його вилучення та майже не використовують допомогу спеціалістів. Це призводить до втрати відповідних зразків – речових доказів [164].

Конкретні види зразків для експертиз визначають ті об'єкти й вимоги до них, які висувають під час проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України.

Зокрема, об'єктами *судово-ботанічної експертизи як виду біологічної експертизи* є частки деревних, чагарникових і трав'янистих рослин (корені, кореневища, листя, стебла, квітки, насіння, плоди, кора, деревина, волокна), водорості, тирса, стружка, частки дерев'яних предметів, сіно, солома, мох та інші об'єкти рослинного походження. Під час призначення цієї експертизи відбирають зразки однорідних рослин, які на певній ділянці місцевості є однорідними з досліджуваними об'єктами, мають зовнішньо схожі ознаки. Вилучати кожну рослину потрібно цілою разом з насінням, стеблом, корінням [162].

Спеціалісту, який відбирає відповідні зразки, слід урахувати, що біологічні об'єкти, які несуть інформацію про подію, можуть знаходитися в життєдіяльному стані й підлягати певним біологічним закономірностям. Тому необхідно доставляти біологічні об'єкти в експертну установу в максимально стислий термін. Вилучаючи біологічні об'єкти, слід уникати: надмірної вологи (просушувати їх за кімнатної температури аж до зникнення води з поверхні об'єкта). На ділянці місця події необхідно відбирати представників усіх рослин

(або їх частки), передусім тих, що могли контактувати з певними предметами [167].

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу постає необхідність дослідження об'єктів трасологічного походження – слідів взуття, ніг, транспортних засобів тощо. З метою отримання зразків для проведення трасологічних експертиз спеціаліст на підставі ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів або під час проведення обшуку вилучає взуття підозрюваного, виготовляє відбитки зі слідів шин його автотранспортного засобу, отримує інші порівняльні зразки.

Об'єктами екологічної експертизи є матеріальні й матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, а саме: локальна земельна ділянка, на якій виявлено ознаки негативного антропогенного впливу, зокрема забруднені земельні ділянки, ділянки із частковим або повним руйнуванням родючого шару ґрунту, забруднені площі зелених насаджень, території вивезення, складування та знищення відходів виробництва і споживання тощо; забруднені водні простори (ділянки рік, озер, водоймищ); забруднений повітряний простір; проби атмосферного повітря, води, ґрунту, взяті в межах антропогенного забруднення навколишнього середовища; зразки флори й фауни, які зазнали негативного антропогенного впливу; виробничі та складські приміщення промислових, комунальних та інших підприємств й організацій, їх очисні споруди, газоочисні та пиловловлювальні установки тощо; механізми, устаткування, їх вузли та деталі з місця, де відбулася надзвичайна екологічна ситуація; відомості з технічної документації й актів перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів навколишнього середовища санітарно-епідеміологічними, природоохоронними й іншими спеціально уповноваженими органами; інші джерела інформації про негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище [9, с. 347; 162].

Факт, перебіг і результат отримання зразків для експертизи фіксують у протоколі слідчої (розшукової) дії. У ньому детально описують, які зразки було вилучено, у що саме упаковані [163, с. 358–359]. Вилучені об'єкти та порівняльні

зразки упаковують у паперові пакети або спецпакети. Не рекомендується герметично упаковувати вологі сорти рослин у поліетиленові місткості або експертні пакети. За необхідності вилучені рослини попередньо просушують за кімнатної температури [141, с. 560]. Важливими є помітки на пакетах, а також у процесуальних документах (протоколі огляду, протоколі тимчасового доступу до речей і документів тощо) про місця вилучення рослинних об'єктів і зразків [162].

У кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу проводять *пред'явлення для впізнання*. Стаття 228 КПК України регламентує пред'явлення особи для впізнання. Зокрема, у ній зазначено, що перед тим як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначають, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Заборонено попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, надавати інші відомості про прикмети цієї особи. З метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання можуть проводити в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним й аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначають у протоколі. Про результати впізнання повідомляють особу, яку пред'являли для впізнання. За необхідності впізнання можуть проводити за фотознімками, матеріалами відеозапису. Матеріали відеозапису із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше ніж чотирьох осіб, які повинні бути тієї самої статі й не повинні мати істотних відмінностей у віці, зовнішності й одязі з особою, яка підлягає впізнанню [67]. Стаття 229 КПК України регламентує проведення пред'явлення речей для

впізнання. Проведення такої кількості підготовчих технічних дій можливо лише за участю залученого спеціаліста.

Перед пред'явленням для впізнання проводять опитування особи щодо її можливості впізнати певну особу або річ, тому до такого опитування доцільно залучати спеціаліста. Основна мета попереднього допиту – з'ясування обставин, що безпосередньо передували сприйняттю об'єкта, який буде пред'явлено для впізнання; об'єктивних чинників спостереження, суб'єктивних аспектів сприйняття; ознак, за якими будуть впізнавати об'єкт. Під час проведення допиту спеціаліст-криміналіст може надати допомогу в отриманні докладніших і точніших даних про ознаки об'єктів, які будуть пред'явлені для впізнання. З цією метою доцільно використовувати фотоальбоми, довідники, каталоги, бази даних у довідкових системах, де є зображення та опис об'єктів, аналогічних тим, про які розповідає допитуваний. Спеціаліст повинен не просто демонструвати зображення, а й пояснювати ознаки, що їх індивідуалізують, сприяючи тим самим поживавленню асоціативної пам'яті допитуваного [156, с. 317].

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, очевидцям, свідкам пред'являють здебільшого особу, яку підозрюють у вчиненні підпалу рослинності на конкретній ділянці. Залучений спеціаліст допомагає тому, хто впізнає, під час описання ознак, за якими він може впізнати підозрюваного, у чому той був одягнений, з'ясовує умови й обстановку, за якої спостерігали особу, і дії, які вона вчинювала щодо знищення або пошкодження рослинності, а також надає допомогу в установленні інших обставин.

Отже, до важливих умов і порядку проведення пред'явлення для впізнання належать такі:

– особу має бути попередньо допитано. Під час такого допиту необхідно з'ясувати, чи може вона впізнати особу, річ, доцільно ставити питання про зовнішній вигляд і прикмети особи, речей, а також про обставини, за яких допитуваний бачив цю особу або річ, про що скласти відповідний протокол (ч. 1 ст. 228, ч. 1 ст. 229 КПК України);

– заборонено попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яку має бути пред'явлено для впізнання, і надавати інші відомості про прикмети цієї особи (ч. 1 ст. 228 КПК України);

– об'єкт слід пред'являти серед кількох інших загальною кількістю не менше ніж три, які не мають суттєвих відмінностей: особи – у зовнішності й одягу, предмети – однорідні;

– якщо декілька осіб можуть впізнати, то об'єкт пред'явити кожній окремо за відсутності інших;

– впізнання не може бути визнано достовірним, якщо упізнавальний об'єкт (особа або предмет) було розміщено або поставлено в умови, які виділяють його з оточення [168, с. 58–59].

Пред'явлення для впізнання охоплює низку дій слідчого, зокрема технічного змісту, тому для її проведення доцільно залучати спеціаліста. Відповідно до ч. 8 ст. 228 КПК України, під час пред'явлення особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги й інші спеціалісти [67]. Передусім це стосується залучення спеціаліста до пред'явлення для впізнання особи, яку підозрюють у знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу.

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, можуть проводити пред'явлення для впізнання речей, які використовувала особа для знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Опис їхніх властивостей та індивідуальних ознак може потребувати використання термінології, якою не цілком володіє свідок або потерпілий, які впізнають. У таких випадках до участі в опитуванні про ознаки впізнаваної речі та під час впізнання доцільно запрошувати спеціаліста, який, використовуючи спеціальну термінологію, правильно роз'яснить ознаки предметів, що підлягають упізнанню. Спеціаліст також завчасно готує техніко-криміналістичні засоби й використовує їх для фіксації процесу пред'явлення для впізнання.

Крім цього, якщо впізнання будуть проводити за функціональними ознаками, спеціаліст повинен виконати відеозйомку осіб, які будуть брати участь

у впізнанні. Причому виконати її так, щоб на відеофільмі було відображено саме ті ознаки (особливості ходи тощо), які запам'яталися особі, яка впізнає. За необхідності провести впізнання за голосом й усним мовленням спеціаліст також проводить необхідні аудіозаписи та готує їх для слідчої дії [156, с. 318].

Результати проведеного пред'явлення для впізнання оформлюють у протоколі (ст. 104 КПК України), до якого доєднують носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальну дію (додатки до протоколів – ст. 105 КПК України) [67].

Згідно з правилами кримінального судочинства, про застосовані спеціалістом технічні засоби роблять запис у протоколі пред'явлення для впізнання. У ньому зазначають усю використану техніку, її вид, тип, марку, модель фото-, відеокамери, магнітофон, а також умови зйомки та відео-, звукозапису. Фотографічні знімки, матеріали відеозапису додають до протоколу пред'явлення для впізнання [156, с. 319]

Відповідно до ст. 240 КПК України, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести *слідчий експеримент* шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. За необхідності слідчий експеримент можуть проводити за участю спеціаліста. До участі в слідчому експерименті можуть залучати підозрюваного, потерпілого, свідка, захисника, представника. Проведення слідчого експерименту допускають за умови, що не виникає небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь чи довколишніх, не принижує їхні честь і гідність, не завдає шкоди [67]. Відповідно до цієї вимоги не дозволяються під час слідчого експерименту дії, що можуть призвести до пожежі на певній ділянці довкілля.

Допомога спеціаліста слідчому під час проведення слідчого експерименту полягає: у виборі потрібного для виконання конкретного завдання виду експерименту; у плануванні експерименту з огляду на оптимальну тактику його проведення та використовувани науково-технічні засоби й методи; у відборі

об'єктів, предметів, які будуть використовувати під час проведення експерименту; у створенні спеціальних умов для проведення експерименту; у відтворенні обстановки й обставин події для проведення дослідів; у проведенні експериментальних дій, щоб забезпечити їх технічну та методичну правильність; у фіксації перебігу й результатів експерименту за допомогою фотографування і (або) відеозапису; у правильному відображенні перебігу й результатів експерименту в протоколі слідчої дії; в оцінюванні результатів експерименту [156, с. 325].

Отже, з метою перевірки й уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, зі свідками події, представником потерпілого (юридичною особою), підозрюваним можуть бути проведені слідчі експерименти, до яких також бажано залучати спеціалістів [54, с. 43].

Під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, слідчий експеримент проводять переважно для перевірки можливості вчинення певних дій у визначених умовах, що також надає можливість перевірити правдивість показань учасників кримінального провадження з питань, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу в конкретному місці; перевірки, чи використовували для підпалу або іншого способу знищення або пошкодження рослин саме ті засоби й матеріали, які було виявлено та вилучено під час розслідування (за умов дотримання заходів безпеки як для учасників СРД, так і навколишнього природного середовища).

Під час проведення слідчого експерименту спеціалісту може бути доручено проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень, відбитків і зліпків, які додають до протоколу.

У кримінальному провадженні за ст. 245 КК України слідчий залучає до участі в слідчому експерименті: спеціаліста-криміналіста для надання технічної допомоги, здійснення фото- та відеофіксації СРД, виготовлення фототаблиці до

протоколу; інших вузькопрофільних спеціалістів – еколога, пожежника, працівника лісової сфери, ботаніка – з метою створення відповідних умов, за яких можливо перевірити показання особи, провести дослідно-експериментальні дії щодо механізму підготовки, учинення та приховування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Освідування може бути проведено під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу з метою виявлення на тілі підозрюваного слідів кримінального правопорушення. До таких слідів належать плями та частки від речовин, що використовували під час підпалу, рослинності тощо.

Освідування здійснюють на підставі постанови прокурора, у разі необхідності – за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, проводять особи тієї самої статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яку освідують. Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню (ч. 2 ст. 241 КПК України) [67]. Під час освідування слід забезпечити участь не менше ніж двох понятих. Однак за умови безперервного відеозапису слідчий може не запрошувати понятих. Сутність освідування полягає в ретельному огляді тіла людини, тому, оцінюючи отримані результати, слідчий може призначити експертизу [169, с. 48].

Під час освідування можуть виявляти сліди дії вогню, рідин, які використовували під час підпалу, мікрочастки рослинності у виді нашарувань або окремих часток. Важливо встановити, яку саме речовину виявлено на тілі підозрюваного чи його одягу, її призначення, хімічний склад тощо. Під час доказування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу встановлюють однорідність або неоднорідність часток хімічної речовини, виявлених під час освідування на тілі чи одязі підозрюваного. На одязі та взутті можуть зберегтися різні сліди злочину, зокрема сліди ґрунту, дії знаряддя вчинення злочину, різні рослинні мікрочастинки. Одночасне освідування та

зіставлення наявних на тілі особи, яку освідують, слідів з різними слідами на одязі, взутті надає можливість вичерпно й точно встановити події, що відбулися в минулому [170, с. 33]. Отже, за результатами проведеного освідкування слідчий отримує інформацію про обставини й механізм знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, його дії після злочину тощо.

Пропонуємо дотримуватися певної послідовності під час фіксування виявлених під час освідкування слідів кримінального правопорушення: а) зазначати конкретне місце розміщення слідів (кисть лівої руки, правий лацкан піджака тощо); б) зазначати вид слідів, їх кількість, взаємне розміщення та розміщення щодо інших орієнтирів; в) описувати форму, розмір, колір (зокрема внаслідок дії ультрафіолету), інші особливості [171, с. 45].

За результатами освідкування складають протокол. Виявлені під час освідкування сліди кримінального правопорушення фіксують у протоколі слідчої (розшукової) дії для набуття ними згодом статусу речових доказів. Фіксування наявності на тілі особи, яка підлягає освідкуванню, слідів кримінального правопорушення здійснюють шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів [172, с. 113]. Це завдання виконує спеціаліст-криміналіст, який бере участь у цій СРД.

У кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу для фіксування слідів злочину на тілі підозрюваного слідчий завчасно попереджає спеціаліста про необхідність забезпечити науково-технічні засоби додаткового фіксування перебігу й результатів освідкування, а також засоби виявлення відповідних слідів, зокрема світлофільтри, ультрафіолетовий освітлювач, їх вилучення та пакування – пінцети, конверти тощо [171, с. 103–104].

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціаліста можуть залучати і до проведення інших СРД, зокрема негласних. Наприклад, спеціаліста можуть залучати для участі в *обшуку*.

Відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів.

Залучення спеціалістів до проведення обшуку може сприяти реалізації таких завдань: застосування науково-технічних засобів, зокрема пошукових приладів (переносної рентгенівської установки, металошукачів, приладу для виявлення трупів тощо) для виявлення схованих об'єктів і схованок; застосування складних технічних засобів для фіксації перебігу й результатів обшуку; розпізнання справжньої сутності певних предметів (наприклад, за допомогою товарознавця розмежують предмети одягу кустарного чи промислового виробництва); одержання консультацій з питань дотримання правил безпеки (наприклад, під час обшуку енергетичних споруд, поводження з вибуховими чи отруйними речовинами), про способи вилучення знайдених предметів, їхнє упакування і транспортування [156, с. 230–231]. Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціаліста залучають до обшуку, який проводять у житлі або іншому володінні особи з метою відшукування знарядь вчинення злочину, його слідів на одязі, взутті, предметах, що належать підозрюваному. В окремих випадках спеціаліст бере участь в особистому обшуку особи, запідозреної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України. Ретельне дослідження за участю спеціаліста одягу особи, яку обшуковують, часто дає змогу знайти сліди вчинення злочину, перебування на місці події, контакту з іншим об'єктом [156, с. 322].

Отже, участь спеціаліста в проведенні слідчим СРД у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу відбувається в таких напрямках:

– надання спеціалістом консультаційної допомоги слідчому щодо предмета СРД, слідової інформації правопорушення, особливостей збирання слідової інформації;

– виявлення, вилучення, упакування шуканих об'єктів (мікрочасток, слідів трасологічного походження, залишків згорілої рослинності тощо);

– попереднє дослідження виявлених слідів, об'єктів, речових доказів й аналіз інформації, отриманої під час СРД; повідомлення відповідних висновків слідчому;

– фіксація перебігу й результатів СРД за допомогою технічних засобів;

– виготовлення різного виду додатків до проколу СРД;

– за необхідності – спільна зі слідчим оцінка результатів проведеної СРД, аналіз здобутих доказів, планування подальшого їх використання в доказуванні.

За загальним правилом під час проведення СРД залучений спеціаліст за вказівкою слідчого або прокурора проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани та схеми, виготовляє графічні зображення, відбитки та зліпки, оглядає і вилучає предмети й речі, які мають значення для розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Обов'язковим для спеціаліста є фіксація спеціалістом перебігу й результатів СРД за допомогою науково-технічних засобів, а також упакування вилучених об'єктів. Спеціаліст уповноважений здійснювати попереднє дослідження слідів злочину на місці їх виявлення під час проведення СРД і складати письмові висновки й довідки або зазначати з'ясовані відомості в протоколі слідчої дії.

Висновки до розділу 2

1. Розглянуто повноваження спеціаліста, який бере участь в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Визначено організаційні форми використання слідчим допомоги спеціаліста в ОМП під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: а) робота на місці події спеціаліста, який здійснює чергування в складі СОГ; б) участь спеціаліста-еколога в огляді місця знищення або

пошкодження рослинності в разі самостійного виявлення правопорушення; в) залучення спеціаліста – оператора БПЛА в окремих випадках необхідності огляду великої ділянки місцевості; г) участь в ОМП спеціаліста-пожежотехніка або вибухотехніка у випадках знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу пожежею або вибухом; д) залучення слідчим інших спеціалістів під час проведення додаткового ОМП. Участь залученого спеціаліста відбувається на всіх етапах ОМП: підготовчому (до виїзду на місце події та одразу після приїзду на місце), робочому, заключному. Висвітлено зміст діяльності спеціаліста на кожному з цих етапів. Окремо визначено роботу спеціаліста з попереднього дослідження слідів на місці вчинення знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: встановлення характеру й обсягу забруднення флори або загрози шкідливих наслідків від пожежі; виявлення та аналіз слідів особи, знарядь, запалювальних пристроїв тощо; консультування слідчого щодо орієнтовних розмірів завданих флорі та фауні збитків кримінальним правопорушенням.

2. Залучений до допиту спеціаліст надає допомогу слідчому щодо точного та повного роз'яснення показань допитуваного, який застосовує спеціальну природоохоронну термінологію; допомагає проаналізувати чинні спеціальні правила, інструкції та інші документи у сфері захисту довкілля; надає допомогу, пов'язану з екологічними, пожежно-технічними й іншими спеціальними знаннями, щодо уточнення деталей вчиненого, способу кримінального правопорушення; сприяє виявленню неправдиві показання про обставини знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

3. До отримання порівняльних зразків для експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу залучають таких спеціалістів: спеціалістів-криміналістів (66,2 %), екологів (77,9 %), фахівців лісових господарств (54,4 %), біологів (16,2 %), ботаніків (16,2 %), хіміків (8,8 %) та деяких інших. З метою отримання зразків для судової експертизи слідчий залучає спеціаліста на підставі постанови, листа – залежно від фаху конкретної особи. Водночас порядок залучення спеціаліста-еколога, що

регламентовано підзаконними нормативно-правовими актами, є тривалим і не сприяє оперативності в отриманні порівняльних зразків. З огляду на можливість самостійного вилучення інспекторами екоінспекцій у межах заходів державного нагляду (контролю) зразків проб або інших об'єктів рослинного світу, рекомендовано отримувати відповідні зразки прокурором, слідчим за письмовим запитом у порядку ст. 93 КПК України.

4. Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціаліста залучають і до інших СРД, серед яких: пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, освідування, обшук. Зокрема, під час впізнання очевидцям, свідкам пред'являють підозрювану особу у вчиненні підпалу рослинності на конкретній ділянці. Залучений спеціаліст-криміналіст допомагає тому, хто впізнає, під час описання ознак, за якими він може впізнати підозрюваного, у чому той був одягнений, з'ясовує умови й обстановку, за якої спостерігали особу та дії, які вона вчинювала щодо знищення або пошкодження рослинності, а також надає допомогу у встановленні інших обставин. Залучений спеціаліст надає слідчому технічну допомогу, здійснює фото-, відеозйомку цієї СРД. Слідчий експеримент у кримінальному провадженні за ст. 245 КК України проводять за участю спеціаліста. Це переважно випадки, пов'язані з перевіркою можливості вчинення певних дій у визначених умовах; чи використовували для підпалу або іншого способу знищення або пошкодження рослин саме ті засоби й матеріали, які було виявлено та вилучено під час розслідування. Акцентовано на забороні проведення слідчого експерименту, де передбачено дії, що можуть призвести до пожежі на певній ділянці довкілля. До цієї СРД можуть залучати вузькопрофільних спеціалістів – еколога, пожежного, працівника лісової сфери, ботаніка – з метою створення відповідних умов, за яких можливо перевірити показання особи, провести дослідно-експериментальні дії щодо механізму підготовки, вчинення та приховування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Освідування може бути проведено під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу з метою виявлення на тілі підозрюваного слідів кримінального правопорушення. До таких слідів належать

плями й частки від речовин, що використовували під час підпалу, рослинності тощо. Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу спеціаліста залучають до обшуку, який проводять у житлі або іншому володінні особи з метою відшукування знарядь вчинення злочину, його слідів на одязі, взутті, предметах, що належать підозрюваному. В окремих випадках спеціаліст бере участь в особистому обшуку особи, запідозреної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України.

5. Залучені до ОМП або інших СРД у разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного походження спеціалісти забезпечують якісне документування вчиненого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, проводять вимірювання, фотографування, відеозапис; виявляють, фіксують, попередньо досліджують, вилучають й упаковують сліди злочину, зразки та проби з місця події; здійснюють довідково-консультаційний супровід вилучених об'єктів з метою належного зберігання, транспортування і доставлення для проведення судових експертиз.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ

На підставі вивчення правозастосовної практики доходимо висновку, що під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу проводять такі види судових експертиз:

інженерно-технічні (пожежно-технічна (57,4 % слідчих, 88,4 % судових експертів), інженерно-екологічна (89,7 % слідчих, 73,7 % судових експертів));

криміналістичні (сукупно за видами – 49,4 % слідчих, 50,5 % судових експертів);

грунтознавчі (39,7 % слідчих, 36,8 % судових експертів);

біологічні (35,3 % слідчих, 48,4 % судових експертів);

економічні (20,6 % слідчих, 33,7 % судових експертів);

інші (додаток А).

Розглянемо детальніше судові експертизи, притаманні кримінальним провадженням, розпочатим за ст. 245 КК України.

3.1. Інженерно-технічні експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Пожежно-технічну експертизу призначали у 62,5 % випадків розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (додаток Б). Ця експертиза набуває особливого значення в умовах постійного заподіяння екологічної шкоди флорі нашої держави в умовах воєнного стану. Знищення рослинності погіршує атмосферне повітря, знижує родючість ґрунтів, спричиняє спустошення земель тощо. У період агресії РФ проти України знищують і пошкоджують лісові масиви, зелені насадження навколо населених

пунктів, уздовж залізниць, а також стерню, сухі дикорослі трави, рослинність або її залишки на землях сільськогосподарського призначення, що негативно позначається на навколишньому природному середовищі [64, с. 659].

У деяких випадках знищення або пошкодження лісових масивів та інших об'єктів рослинного світу, що вчиняють російські військові в Україні, можна вважати «іншими порушеннями законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», вони підлягають кваліфікації за ст. 438 КК, проте лише в разі якщо доведено, що їх учинено в контексті та у зв'язку з веденням бойових дій, а також вони спричинили широку, довгочасну та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу [44, с. 161].

Водночас за фактом знищення або пошкодження рослинності внаслідок пожежі проводять судову пожежно-технічну експертизу. Під час внесення відомостей про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу в Єдиний державний реєстр досудових розслідувань, першочерговою слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події та залучення експерта для проведення судової пожежно-технічної експертизи. Цей вид експертизи проводять у судово-експертних установах МВС, Міністерства юстиції України. За її допомогою встановлюють причину виникнення загорання рослинності, осередок пожежі, ознаки, які свідчать про підпал, й інші обставини.

Пожежі, що виникають у природних екосистемах, є неконтрольованим процесом горіння, яке швидко поширюється в природному середовищі. Відбувається горіння лісових насаджень, чагарників і трав'яної рослинності як окремо, так поєднаних. Наймасштабнішими різновидами трав'яних пожеж є степові, проте доволі часто спостерігаються випадки горіння трав поблизу лісових насаджень або на територіях сільськогосподарських угідь [173, с. 44–45]. За фактом пожежі проводять перевірку матеріалів про подію, за наявності підстав, а саме ознак кримінального правопорушення, – розпочинається досудове розслідування.

Під час проведення пожежно-технічних експертиз судові експерти використовують такі методики: «Методика з визначення відповідності категорії техногенної небезпеки об'єктів господарської діяльності при виконанні комплексних пожежно-технічних та інженерно-екологічних експертиз»; «Методика дослідження пожеж із застосуванням магнітного методу»; «Загальна методика проведення судових пожежно-технічних експертиз»; «Методика дослідження дій особового складу органів управління та пожежно-рятувальних підрозділів під час проведення пожежно-технічної експертизи»; «Методика з теоретичних та практичних основ проведення судових пожежно-технічних експертиз» [174]. Судовий експерт, якого залучили до проведення пожежно-технічної експертизи у зв'язку з розслідуванням знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, використовує конкретну методику відповідно до обставин кримінального провадження та керується досвідом і внутрішнім переконанням у доцільності застосування конкретного методичного інструментарію. На питання: «Чи є потреба в розробленні додаткових методик проведення судової пожежно-технічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу?» – більшість опитаних судових експертів відповіли «Ні» (84,2 %) (додаток А).

На пожежно-технічну експертизу слідчий надсилає (надає) об'єкти, пов'язані із вчиненням знищення або пошкодженням певної рослинності. Це предмети, сліди, різноманітні зразки з місця події або ті, що вилучені під час обшуку або освідування підозрюваних осіб; матеріали кримінального провадження; фото- й відеоматеріали із фіксацією пожежі та її наслідків тощо. Респонденти зазначили, що об'єктами, які найчастіше надсилають на пожежно-технічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, є: пожежне сміття (зола, попіл, шлак, вугілля, частини обгорілих предметів, речовин і матеріалів) (93,7 %), фото-, відеоматеріали з фіксацією пожежі та її наслідків (88,4 %), документи – матеріали кримінального провадження (79,0 %), сліди з ОМП засобів підпалу або предмети зі слідами горючих рідин і матеріалів (75,8 %), окремо породи рослин зі слідами кіптяви та

прогарів (50,5 %) (додаток А). Доцільною є попередня консультація із судовим експертом щодо його особистого виїзду на місце пожежі для безпосереднього сприйняття обстановки та формування експертних версій. На місці пожежі експерт може оцінити ознаки, які в сукупності дадуть змогу виявити причину пожежі. Крім цього, не кожен речовий доказ (через розміри чи з інших причин) може бути вилучено з місця пожежі, а в матеріалах слідчого огляду не завжди можливо цілком відобразити обстановку пожежі та зафіксувати окремі деталі, що мають вирішальне значення для встановлення осередку пожежі. Тому висновок експерта, що ґрунтується лише на матеріалах провадження, часто робить його неповним і необґрунтованим [175].

Отже, *об'єктами дослідження пожежно-технічної експертизи* під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є: місце пожежі; пошкоджені або непошкоджені впливом чинників пожежі предмети, їх залишки (потенційні технічні засоби підпалу або предмети зі слідами горючих рідин і матеріалів); предмети з локалізованими слідами теплового впливу; пожежне сміття (зола, попіл, шлак, вугілля, частини обгорілих предметів, речовин і матеріалів), сліди кіптяви та прогарів на вцілілих породах рослин, проби ґрунту, іншого матеріалу; пристрої для запалювання речовин і матеріалів [176, с. 436]. Об'єктами дослідження можуть бути й інші матеріальні об'єкти, на яких міститься слідова інформація, що є предметом дослідження пожежно-технічної експертизи [45, с. 239].

Важливим під час призначення пожежно-технічної експертизи є правильне формулювання питань, які мають бути вирішені судовим експертом під час дослідження.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, пожежно-технічна експертиза може вирішувати такі питання: де був осередок пожежі (місце виникнення початкового горіння); якими шляхами поширювався вогонь від осередку пожежі; яка причина виникнення пожежі; протягом якого часу тривала пожежа; чим зумовлено найінтенсивніше горіння в цьому місці об'єкта; чи можливе загорання

цієї речовини (матеріалу) від цього джерела запалювання; чи можливе самозаймання цих речовин (матеріалів) за певних умов конкретного випадку; яка температура самоспалахування цієї речовини (матеріалу); яка максимальна температура горіння цих матеріалів; що було первинним: пожежа чи вибух; яке джерело запалювання зумовило займання наявного горючого середовища (матеріалу, речовини) у місці формування осередку пожежі; який механізм виникнення пожежі; які обставини події пожежі зумовили її наслідки [177]. Ці питання доцільно зазначати у процесуальному документі про доручення проведення пожежно-технічної експертизи в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України.

Водночас ми виокремили деяку специфіку щодо вирішуваних питань пожежно-технічною експертизою під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Методики проведення судових пожежно-технічних експертиз спрямовані переважно на виконання діагностичних завдань щодо обставин пожежі. За діагностичною спрямованістю запитань під час з'ясування обставин знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем можуть бути такі *групи питань*:

1. *Установлення осередку пожежі*: де знаходився осередок пожежі за наявності таких вихідних даних; з якого місця розпочалася пожежа; як поширювалося горіння; де виникло початкове горіння: усередині обладнання, автомобіля, сільськогосподарської техніки чи ззовні.

2. *Діагностування горючого середовища й динаміка горіння*: чи могло відбутися самоспалахування названих матеріалів і предметів на місці, де утворився осередок пожежі; якщо так, то за яких умов; чи не відбулося самозаймання певних речовин і матеріалів в умовах, що передували виникненню пожежі; чи були суперечності між умовами, необхідними для горіння наявних матеріалів пожежного навантаження, і свідченнями про виникнення й наслідки пожежі; який проміжок часу є необхідним для повного згоряння цих матеріалів, предметів за окреслених умов; у який час виникло горіння? до якого виду

належить матеріал (речовина), що горів, з огляду на зазначений колір диму або полум'я.

3. *Діагностування взаємодії джерел запалювання з горючим середовищем:* унаслідок дії якого засобу (зокрема якого виду боєприпасів, ракетно-бомбових засобів, БпЛА – із залученням до експертизи судового експерта-вибухотехніка) утворилося джерело запалювання; за який проміжок часу має розпочатися горіння цього виду рослинності від тютюнового виробу, що тліє, за окреслених умов; чи є причиновий зв'язок між дією потенційних джерел запалювання і виникненням пожежі; якщо так, то що стало безпосереднім джерелом запалювання під час виникнення пожежі; від якого джерела міг загорітися цей вид рослинності за наявності зазначених умов.

4. *Діагностування причинового зв'язку між вибухом і пожежею:* яка природа вибуху й механізм його дії, чи є цей вибух технологічним або воєнним; що відбулося раніше: пожежа чи вибух.

5. *Діагностування причин виникнення пожеж з ознаками підпалу:* чи є в характері перебігу пожежі ознаки підпалу; чи наявні специфічні особливості, що засвідчують штучне утворення осередку пожежі; чи не є ознакою підпалу наявність декількох осередків пожежі; чи були на місці пожежі речовини, що здатні до самозаймання, чи не могли вони спричинити штучне створення умов для виникнення початкового горіння.

6. *Діагностування причинового зв'язку виникнення пожежі з протипожежним станом на певній ділянці:* чи всіх нормативних вимог і правил дотримано під час виконання робіт на певній ділянці; якщо ні, то яких саме; чи не знаходяться в причиновому зв'язку з пожежею наявні недоліки в пожежному захисті й невідповідність стану об'єкта нормативним вимогам.

7. *Діагностування механізму виникнення та розвитку пожеж, установлення їх технічних причин:* якими особливостями наділена взаємодія джерела запалювання з горючим середовищем за обставин виникнення початкового горіння; який механізм виникнення пожежі за наявних умов; які особливості розвитку пожежі в часі та просторі; які явища й обставини

обумовили технічну причину пожежі; як джерело запалювання могло потрапити до місця, де потім утворився осередок пожежі [178, с. 58–70].

За необхідності вирішення питань, що пов'язані з дослідженням обставин пожежі об'єктів рослинного світу внаслідок вибуху, доцільно призначити комплексну пожежно-технічну й вибухотехнічну судову експертизу [45, с. 240].

Питання, які вирішує пожежно-технічна експертиза в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, можна класифікувати на такі види:

1) ті, що стосуються встановлення осередку пожежі, її причин (безпосередньої причини загорання);

2) перевірка показань свідків, потерпілих, підозрюваних;

3) оцінювання стану пожежної безпеки на певній ділянці;

4) діагностування горючого середовища, взаємодії предметів з горючим середовищем, динаміки пожежі;

5) питання, пов'язані з виникненням пожежі від дії боєприпасів, ракетно-бомбових засобів, БПЛА й інших бойових вибухових предметів (вирішує комплексна пожежно-технічна й вибухотехнічна експертиза);

б) питання, пов'язані з причиново-наслідковими зв'язками, часовими параметрами, послідовністю виникнення чинників пожежі [45, с. 240].

Слід зауважити, що на вирішення пожежно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях щодо знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу не можна ставити питання, чи є причиною пожежі підпал. З'ясування цього питання є правовим, його має вирішувати слідчий, який проводить досудове розслідування. Водночас у разі виявлення типових слідів, що вказують на підпал чи інсценування самоzapалення, призначають також хімічну експертизу й експертизу матеріалів, речовин і виробів. У цій ситуації проводять комплекс цих експертиз. Якщо особі, що призначила експертизу, необхідні дані для оцінки дій (бездіяльності) певних громадян (посадових осіб), то слід ставити питання такого змісту: на кого покладено відповідальність за безпечне виконання певних робіт, які документи це передбачають; чи наявний

факт недотримання правил пожежної безпеки під час виконання певної дії, у чому воно полягало [176, с. 438–439]. Водночас опитані судові експерти переважно (71,5 %) зазначили, що під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу не траплялося випадків проведення пожежно-технічної в комплексі з іншими експертизами (додаток А).

У сучасних умовах *інженерно-екологічна експертиза* є актуальною і затребуваною як під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, так і загалом у кримінальних провадженнях, де потрібно встановити обставини заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу [179; 180; 181]. Ми встановили, що під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, інженерно-екологічну експертизу проводили в 40,8 % вивчених кримінальних проваджень (додаток Б). Ситуація з призначенням і проведенням цих експертиз ускладнюється у зв'язку з воєнними діями, а також тим, що російські солдати мінують заповідні об'єкти, нещадно вирубають ліси, знищують рідкісні види флори і фауни. Горять ліси, знищують цінні природоохоронні території. Експерти вважають, що деякі екосистеми втрачено назавжди [181].

Наприклад, одним із наймасштабніших виявів екоциду з часів Другої світової війни став підриг російськими військовими греблі Каховської ГЕС в Херсонській області, унаслідок чого було затоплено 620 квадратних кілометрів територій у чотирьох областях: Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Дніпропетровській. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України 6 червня 2024 року в ефірі Національного марафону під час обговорення наслідків підригу росіянами греблі Каховської ГЕС повідомив про руйнування значної кількості заповідних об'єктів, втрату ендемічних видів тварин і майже 50 % лісових насаджень [182].

На важливості інженерно-екологічних експертиз акцентують А. Міняйло та Л. Дмитренко, адже наслідки забруднення та засмічення земель будуть спостерігатися ще протягом років, тому вкрай важливо одразу забезпечити проведення інженерно-екологічних експертиз, зібрати докази й дослідити

території, які зазнали шкоди (збитків, втрат), для отримання максимальних репарацій від країни-агресора [183, с. 167].

Інженерно-екологічна експертиза визначає вплив техногенних факторів на стан екосистеми, оцінює наслідки, що настали, визначає розмір відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства; збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного і рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та застосування військової техніки й озброєння [184, с. 142].

Хоча кримінальне правопорушення, передбачене ст. 245 КК України, відповідно до вимог кримінально-правової кваліфікації не охоплює дії, що спричинили негативні наслідки для екології внаслідок бойових дій на території України, використання досвіду проведення інженерно-екологічної експертизи в будь-яких кримінальних провадженнях, що стосуються завданої шкоди довкіллю, доцільно використовувати й у нашому дослідженні. Наприклад, ураховуючи необхідність фіксування екологічної шкоди під час бойових дій РФ, Міністерство довкілля та природних ресурсів України розробило спеціальні методики для оцінювання екологічних збитків, завданих державі. Це методичні рекомендації з обчислення розміру шкоди компонентам довкілля. Такі розрахунки здійснюють фахівці цього Міністерства, Державної екологічної інспекції, які не є судовими експертами. Зокрема, це такі методичні рекомендації: Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди [185]; Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану [186]; Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації [187]. Ці методичні рекомендації не є методиками проведення судових експертиз. Водночас за певної модифікації спеціального методичного

інструментарію, що в них міститься та який уже впроваджено і апробовано в практичній діяльності, це може стати основою методики проведення деяких видів експертиз щодо визначення шкоди атмосферному повітрю, землі, ґрунтам, об'єктам рослинного світу тощо.

Отже, проведені нами дослідження показують, що при необхідності розрахунку розміру заподіяних збитків природному середовищу та об'єктам рослинного світу внаслідок бойових дій у період збройних конфліктів (воєн) судовою експертизою можуть визначатися:

- екологічні наслідки, заподіяні навколишньому природному середовищу, зокрема об'єктам рослинного світу, внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння;

- розмір збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів рослинного світу, що відбулися внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння тощо;

- розмір завданої шкоди внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря у зв'язку з веденням бойових дій;

- розмір шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів у зв'язку з веденням бойових дій;

- розмір шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану;

- розмір шкоди, заподіяної лісу внаслідок знищення або пошкодження дерев та інших об'єктів рослинного середовища лісу у зв'язку з веденням бойових дій;

- розмір шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів у зв'язку з веденням бойових дій.

- розмір шкоди, заподіяної об'єктам відокремлених природно-заповідних фондів у зв'язку з веденням бойових дій [188].

Водночас необхідним є розроблення методики проведення судової експертизи з визначення заподіяних екологічних збитків внаслідок бойових дій, висновки якої відіграватимуть роль доказів у кримінальному провадженні, що розглядатиметься у Міжнародному кримінальному суді, проти РФ за скоєні воєнні злочини в Україні [188].

Екологічну експертизу призначають для дослідження явищ, процесів і матеріальних об'єктів, пов'язаних із впливом техногенних факторів на стан екосистем, а також виявлення обставин виникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище, оцінювання наслідків такого впливу; визначення розмірів відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства; визначення розміру збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів рослинного і тваринного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій, застосування військової техніки та озброєння [189, с. 566]. На будь-якій стадії розслідування злочинів проти довкілля, зазначає О. В. Одерій, постає необхідність застосування спеціальних знань у природоохоронній галузі. У зв'язку з цим у порядку, визначеному ст. 242–245 КПК України, призначають екологічні експертизи [134].

Для проведення екологічної експертизи і встановлення розміру відшкодування збитків, які заподіяні об'єктам рослинного світу внаслідок протиправних дій, залучають фахівців, що володіють спеціальними знаннями та здатні надати обґрунтовані експертні висновки. Лабораторне дослідження відібраних проб щодо знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть здійснювати органи з контролю за станом навколишнього середовища [190, с. 215]. Зокрема, у судовій практиці трапляються випадки визнання судом розрахунків шкоди, завданої довкіллю, яку виконували фахівці Державної екологічної інспекції. Наприклад, у захисній лісосмузі Особа_1 знищила сиророслі дерева породи «Береза» в кількості 69 штук, чим спричинила навколишньому природному середовищу шкоду на загальну суму 508 470,66 грн, що є тяжкими наслідками. Розмір завданої шкоди було встановлено за

розрахунками Державної екологічної інспекції. Сторона захисту стверджувала, що в кримінальному провадженні не було проведено експертизи з метою визначення розміру шкоди, що відповідно до вимог п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК є обов'язковим. Водночас суд у своєму рішенні зазначив, що розмір завданої шкоди було визначено компетентним органом – Державною екологічною інспекцією з посиланням на законодавчо встановлені такси, затверджені постановою КМУ «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» [191]. Здебільшого (90,5 %) на інженерно-екологічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, надходять матеріали попередніх лабораторних досліджень відібраних проб органів з контролю за станом навколишнього середовища (додаток А).

Екологічна експертиза за експертною спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля» є доволі складним і трудомістким дослідженням. Вона ґрунтується на дослідженні того, у який спосіб подія порушення вимог природоохоронного законодавства вплинула на навколишнє природне середовище [192, с. 139].

До предмета інженерно-екологічної (або екологічної) експертизи належить дослідження обставин й організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля [193].

Об'єктом інженерно-екологічної експертизи є матеріальні й матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, зокрема речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) у матеріалах справи [177].

За напрямками досліджень інженерно-екологічну експертизу поділяють на дослідження з визначення: розміру відшкодування збитків, які заподіяні державі внаслідок наднормативних викидів забруднювальних речовин в атмосферне

повітря; розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів; розміру компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх зростання; рівня небезпеки, спричиненої забрудненням атмосферного повітря небезпечними хімічними речовинами тощо [194].

Серед вирішуваних питань інженерно-екологічної експертизи є можливість встановити, чи завдано *істотної шкоди для довкілля* внаслідок настання досліджуваної події (знищення та пошкодження об'єктів рослинного світу) [194]. Зокрема, судовим експертам лише у 28,4 % випадків призначення інженерно-екологічної експертизи траплялося питання про завдання істотної шкоди для довкілля внаслідок знищення та пошкодження об'єктів рослинного світу (додаток А). Судові експерти здатні вирішувати питання щодо завданої шкоди довкіллю певними негативними для екології діями. Екологічна експертиза визначає екологічні наслідки, заподіяні навколишньому природному середовищу; розмір екологічних збитків (шкоди, завданої довкіллю) від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу [195]. Відповідно до вивченої правозастосовної практики, основою проведення інженерно-екологічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є розрахунки, які здійснюють уповноважені суб'єкта відповідно до законодавства України. Зокрема, у кримінальному провадженні за результатами проведення судової інженерно-екологічної експертизи у висновку експерта зазначалося, що сума збитків, заподіяних довкіллю внаслідок знищення 24 дерев породи «дуб», становить 439 582,42 грн. У межах розгляду провадження сторона захисту заперечувала правильність розрахунків шкоди, завданої внаслідок злочинних дій, здійснених інженером лісу (які були враховані судовим експертом під час проведення інженерно-екологічної експертизи). Допитана судом першої інстанції експертка, яка проводила зазначену вище експертизу, підтвердила свій висновок і пояснила, що експертне дослідження здійснювала на

підставі матеріалів досудового розслідування, розмір шкоди, завданої незаконною порубкою дерев, вона визначила на підставі такс, затверджених постановою КМУ [196].

Вивчення слідчої практики дало змогу сформулювати типові питання, які ставлять на вирішення інженерно-екологічної експертизи в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Питання класифіковано на групи:

1. Встановлення факту та масштабів знищення або пошкодження:

– Чи було вчинено знищення або пошкодження рослинності на цій території?

– Які площі й обсяги рослинного покриву було знищено або ушкоджено?

– Який характер пошкоджень об'єктів рослинного світу (зазначають, яких саме)?

– Чи є пошкодження об'єктів рослинного світу (зазначають, яких саме) незворотними або такими, що потребують тривалого відновлення?

2. Ідентифікація видів рослин та їхнього природоохоронного статусу:

– Які види рослин було знищено чи ушкоджено?

– Чи належать вони до рідкісних, занесених до Червоної книги України, регіональних переліків або підлягають особливій охороні?

– Чи є ділянка, на якій відбулося знищення або пошкодження рослинності, територією природно-заповідного фонду, водоохоронної зони, прибережної смуги, ареалом рідкісних видів тощо?

3. З'ясування причиново-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного та злочинним результатом зі знищення або пошкодження рослинності:

– Чи знаходяться знищення (пошкодження) об'єктів рослинного світу в причиновому зв'язку з діями підозрюваної особи (пожежа, застосування вибухових пристроїв тощо)? (Чи існує причиново-наслідковий зв'язок між діями особи та виявленими змінами навколишнього природного середовища?)

Чи могло знищення (пошкодження) об'єктів рослинного світу бути спричинено природними факторами (блискавою, природною пожежею) або їх походження має антропогенний характер?

4. Оцінювання впливу на довкілля та обчислення шкоди, завданої довкіллю:

– Які екологічні наслідки спричинені знищенням або пошкодженням рослинності?

– Чи вплинуло це на стан ґрунтів, водних об'єктів, біорізноманіття, стійкість екосистеми?

– Чи створює це ризики виникнення ерозійних процесів, деградації ландшафту, збільшення забруднення?

– Який розмір екологічної шкоди відповідно до методик, затверджених законодавством України?

– Які економічні втрати держави, територіальної громади або приватної особи пов'язані зі знищенням зелених насаджень, лісових ресурсів або природоохоронних об'єктів?

У деяких випадках розрахунок шкоди, завданої довкіллю кримінальним правопорушенням, проводять еколого-економічною експертизою.

На інженерно-екологічну експертизу серед об'єктів для дослідження рекомендується надавати *порівняльні (контрольні) зразки* з аналогічної ділянки, де рослинність не знищена (пошкоджена), або з матеріалів, зібраних до моменту знищення (пошкодження). Забезпечення таких порівняльних матеріалів дає змогу експерту повноцінно дослідити: типове здоров'я та стан аналогічних рослин; нормальні (доінцидентні) параметри біоценозу (структура, густина, видовий склад, віковий спектр тощо); якість ґрунту, мікробіоту, мікроклімат тощо.

До таких зразків висувають *вимоги*: вони повинні бути репрезентативними за типом біоценозу, віком, умовами місцезростання, ґрунтовими й мікрокліматичними умовами; правильно документально оформлені (засвідчені); мати фото-, відеозйомку, геоприв'язку тощо.

Зазначена експертиза має комплексний характер, її проводять екологи, хіміки, фізики, біологи, агротехніки, судові медики й інші фахівці [197, с. 178]. Зокрема, *інженерно-екологічну експертизу можуть проводити комплексно з пожежно-технічною*, про що зазначили 72,1 % опитаних слідчих і 62,1 % судових експертів (додаток А). На це дослідження можуть ставити такі запитання:

– Який механізм розвитку та поширення пожежі? Чи вчинено знищення або пошкодження рослинного світу внаслідок пожежі?

– Чи є ознаки застосування загальнонебезпечного способу? Чи могли виникнути пошкодження внаслідок самозагорання або природних факторів?

– Чи могли дії конкретної особи (осіб), предмета або механізму спричинити виникнення пожежі?

– Які ділянки території зазнали найбільшої інтенсивності горіння і термічних впливів?

– Чи відповідають виявлені сліди механізму розвитку пожежі, зазначеному в матеріалах кримінального провадження? Який розмір шкоди, завданої довкіллю, унаслідок знищення (пошкодження) рослинності пожежею? Чи узгоджуються встановлені причини пожежі з характером екологічних наслідків на місці події?

– Чи пов'язані зафіксовані пошкодження рослинності безпосередньо з умовами й особливостями розвитку пожежі?

– Який причиново-наслідковий зв'язок між механізмом виникнення пожежі та масштабом екологічної шкоди?

– Чи могла пожежа набути таких масштабів без втручання людини або без конкретного способу її спричинення?

З огляду на комплексність нашого дослідження, а також значення криміналістичної профілактики в протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, пропонуємо рекомендації щодо заходів попередження (нейтралізації) впливу негативних чинників, зокрема після збройних конфліктів, на об'єкти рослинного світу. Для відновлення та підтримання екосистем, які

знають знищення через воєнні дії, на думку фахівців, уже сьогодні необхідно намагатися створювати нові та розширювати наявні природоохоронні території: національні та регіональні ландшафтні парки, заповідники й заказники, які будуть сприяти підтриманню екосистем [198].

Стратегія післявоєнного відновлення екосистем України має передбачати такі заходи [188]:

1. Розмінування лісів, заповідних зон та інших природних територій, очищення їх від боєприпасів, що не вибухнули.

2. Проведення рекультивації пошкоджених і забруднених земель. Процес рекультивації є доволі складним, тривалим і має декілька етапів:

– технічний (засипання воронки, окопів, траншей, вирівнювання рельєфу, глибоке розпушування, засипання родючим шаром ґрунту);

– відтворення та підвищення родючості ґрунтів, поліпшення їх стану шляхом залужування (висіву покривних культур), внесення органічних добрив, вирощування багаторічних рослин, що насичують ґрунт киснем, вирощування сидератів для зниження шкідливого негативного впливу забруднювальних речовин. Цей етап може тривати понад 5–7 років залежно від товщини нанесеного родючого шару ґрунту.

3. Виведення (створення) сортів рослин і набуття на них права охорони інтелектуальної власності [32, с. 14] для використання як сидератів, покривних культур і стійких до несприятливих умов вирощування після пошкодження та забруднення земель унаслідок збройних дій.

Питання криміналістичної профілактики знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та внеску криміналістичної науки у післявоєнне відновлення екосистеми держави, її природно-заповідного фонду є важливим для державних інституцій України, передусім правоохоронних органів.

3.2. Криміналістичні експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, призначають різного виду *трасологічні експертизи* (25,8 % випадків) (додаток Б).

Трасологічні експертизи відносять до класу криміналістичних. Серед найпоширеніших у цій категорії кримінальних проваджень є такі види трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини (78,0 % опитаних судових експертів); експертиза слідів ніг людини (16,8 %), її взуття (68,4 %), експертиза слідів одягу людини (11,6 %), слідів пошкоджень на об'єктах (33,7 %), слідів нашарувань на об'єктах (15,8 %); експертиза слідів транспортних засобів (24,2 %) (додаток А). Експерти-трасологи досліджують сліди-відображення та сліди-предмети, а також мікрооб'єкти. Тип слідів зумовлює вид дослідження: сліди знарядь злому на перешкодах, а також сліди транспортних засобів досліджують за допомогою трасологічної експертизи; сліди пальців рук – дактилоскопічної експертизи (підвиду трасологічної експертизи).

Криміналістичне значення трасологічних досліджень слідів зумовлено наявністю причинового зв'язку з подією кримінального правопорушення, фактом і механізмом підпалу рослинності. За слідами та результатами проведеної трасологічної експертизи можна з'ясувати: 1) індивідуальну тотожність об'єкта, який залишив слід (ідентифікувати об'єкт); 2) групову належність об'єктів; 3) механізм слідоутворення; 4) окремі обставини кримінально протиправної події (кількість учасників події, їх анатомо-фізіологічні особливості, напрямок пересування, використання транспортних засобів, використання речовин і матеріалів для підпалу) [137, с. 172].

Трасологічна експертиза виконує такі завдання: 1) ідентифікаційні, пов'язані зі встановленням тотожності об'єкта, що утворює сліди, за слідами-відображеннями; 2) діагностичні, пов'язані з механізмом утворення сліду, часом

утворення сліду, послідовністю нанесення слідів, напрямком руху об'єкта, що утворює слід (транспорту) [199].

Основними завданнями трасологічної експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностування (установлення властивостей, станів) об'єктів рослинності; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Перед трасологічною експертизою можуть ставити питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук конкретних об'єктів рослинного світу.

Для реалізації ідентифікаційних завдань експерту необхідно надати: предмети зі слідами, а якщо вилучити їх неможливо – копії слідів (зліпки, фотознімки); об'єкти, якими, за припущенням слідчого, могли бути залишені ці сліди; дані про час виявлення слідів, умови, у яких були об'єкти зі слідами до їх направлення на експертизу. Об'єкти дослідження направляють в упаковці, яка забезпечує їх збереження. Речові докази та порівняльні зразки упаковують окремо. Поверхня предмета, на якому є сліди, що легко пошкоджуються, наприклад, сліди рук, різного роду нашарування тощо, не повинна контактувати з матеріалом упаковки [177].

Розглянемо окремі види трасологічних експертиз, які проводять під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Експертиза слідів ніг людини та взуття. Основними завданнями цього виду трасологічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є ідентифікація підозрюваного за слідами його босих ніг або взуття, залишеними на місці події або на підходах до нього, а також виконання діагностичних завдань з установлення особливостей пересування особи, розміру взуття, зросту людини тощо.

Орієнтовний перелік питань, вирішуваних експертизою слідів ніг людини та взуття, такий:

– Чи є на цій поверхні (предметі) сліди босих ніг (взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації людини (взуття)?

– Чи залишені сліди конкретною особою, чи це сліди від взуття, вилученого в підозрюваного?

– Чи залишені сліди ніг (взуття), виявлені в різних місцях, однією особою (сліди того самого взуття)?

– Взуттям якого виду залишені ці сліди та які його характеристики й особливі ознаки (розмір, ступінь зношування тощо)?

– Який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди?

– Які особливості ходи людини відображено в «доріжці слідів»? [177]

Важливою в кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, є експертиза нашарувань на одязі (взутті) особи. Цим видом трасологічної експертизи, поєднані з експертами інших спеціальностей, можуть вирішувати питання щодо дослідження нашарувань на одязі (взутті) підозрюваного – ґрунту з місця події, плям зелені, що утворилися під час злочинного посягання, пально-мастильних матеріалів, які використовували як знаряддя вчинення злочину, тощо. Пропонується орієнтовний перелік питань, вирішуваних цієї комплексною експертизою:

– Який механізм утворення нашарувань ґрунту (плям зелені, фарби, пально-мастильних матеріалів тощо)?

– Яка послідовність утворення нашарувань на одязі особи? [177].

Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 245 КК України, траплялися випадки, коли на місці події виявляли сліди автотранспортних засобів. Згодом вилучені сліди перевіряли за криміналістичними обліками, а також проводили трасологічну експертизу. Зокрема, 10 вересня 2019 року близько 18 год 40 хв ОСОБА_5, перебуваючи поблизу кладовища, яке знаходиться на вул. Центральній, що в с. Нові Соколи Іванківського р-ну Київської області, на підґрунті неприязних відносин, які в неї

склалися з працівниками державного підприємства «Поліське лісове господарство», вирішила знищити вогнем об'єкти рослинного світу, а саме: лісові масиви, шляхом підпалу. ОСОБА_5 підпалила суху дикорослу траву, яка знаходилася обабіч автошляху, після чого, змінивши місце перебування та знаходячись неподалік господарства АДРЕСА_1, підпалила суху дикорослу траву, яка знаходилася обабіч автошляху, після чого, змінивши місце перебування та знаходячись поблизу електроопори № 7-02 за межами населеного пункту Нові Соколи, підпалила суху дикорослу траву, яка знаходилася обабіч автошляху [200]. Під час огляду місця події було виявлено та вилучено сліди транспортного засобу, які слідчий надіслав на трасологічну експертизу, судовий експерт перевірів надані об'єкти за оперативно-пошуковою колекцією слідів транспортних засобів і провів відповідну трасологічну експертизу.

В іншому випадку 5 березня 2025 року о 23 год 39 хв за адресою: Волинська область, Луцький район, поблизу с. Матейки дві особи на мотоциклі, які були одягнені у чорних маски та камуфляжні куртки, розлили бензин і підпалили ліс у чотирьох місцях. Лісничий намагався затримати порушників, він пошкодив дзеркало на мотоциклі, але особи вдарили його, кинули в нього скляну пляшку ємністю 0,5 л з пально-мастильною речовиною в ділянку голови та зникли з місця події в невідомому напрямку. Пожежу в лісі ліквідували працівники ДСНС. Під час огляду місця події вилучено слід підошви взуття, слід протектора шини мотоцикла, скляну пляшку ємністю 0,5 л з пально-мастильною речовиною, пошкоджене дзеркало заднього виду від мотоцикла [201]. Згодом працівники карного розшуку встановили двох осіб, які вчинили підпал лісу, спричинили тілесні ушкодження ліснику та зникли на транспортному засобі з місця події. У них було вилучено мотоцикл, який разом із гіпсовими зліпками протектора шин з місця події було спрямовано для проведення ідентифікаційної трасологічної експертизи слідів транспортного засобу.

Отже, за наявності зафіксованих і вилучених різних слідів транспортних засобів можливим є призначення трасологічної експертизи з реалізацією

ідентифікаційних або діагностичних завдань. Адже сліди транспортних засобів містять значний обсяг інформації, яка може бути використана для встановлення виду (типу), марки транспортного засобу, напрямку його руху тощо [202].

Залежно від обставин кримінального провадження пропонуємо такий перелік вирішуваних експертизою слідів транспортних засобів питань:

– Яким видом (типом, моделлю) і якими частинами транспортного засобу залишені ці сліди в певному місці?

– Чи залишені сліди, надані на дослідження, цим транспортним засобом (його частинами)?

– Чи є на цьому об'єкті (дорожньому покритті, ділянці місцевості тощо) сліди транспортного засобу?

– Чи утворилися сліди на об'єкті рослинного світу (зазначити, якого саме) унаслідок його переїзду колесами транспортного засобу?

– Чи є знайдений предмет (його фрагмент) (уламки кронштейна, гайки, фрагменти фарного розсіювача або вітрового скла, фрагменти лакофарбового покриття) частиною наданого для дослідження транспортного засобу?

– На який вид транспортного засобу було встановлено розсіювач, уламки якого надані для дослідження?

– Чи наявний факт контактної взаємодії транспортного засобу з іншим об'єктом (ділянкою місця події, певним об'єктом рослинності тощо)? [177]

Питання цього виду трасологічної експертизи можуть вирішувати під час проведення комплексного дослідження спільно з іншими спеціалістами.

У кримінальних провадженнях за ст. 245 КК України може бути проведено експертизу цілого за частинами. Така експертиза встановлює, чи мають частини предмета (певного об'єкта рослинного світу, знайдені шматки, осколки тощо) спільну лінію (поверхню) розділення, тобто чи становили вони раніше одне ціле [177].

Серед поширених знарядь знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є запальнички, коробки із сірниками, різні місткості з пально-мастильними матеріалами й інші засоби підпалу. У разі виявлення цих предметів

на них здебільшого виявляють відбитки пальців рук осіб, які вчинили підпал рослинності. Виявлені й вилучені сліди папілярних візерунків пальців рук слідчий надсилає на дактилоскопічну експертизу (експертизу слідів рук).

Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза). Основним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами, відбитками (відтисками) рук, які залишені на місці події [177]. Також завданням цієї експертизи в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є: виявлення латентних слідів папілярних узорів рук людини, встановлення механізму їх утворення.

Якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи [177].

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, експертиза слідів рук вирішує такі питання:

- Чи є на об'єкті сліди рук?
- Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?
- Чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою?
- Чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях? [177].

Для проведення дактилоскопічної експертизи можуть бути надані *об'єкти*, що безпосередньо пов'язані з подією злочину, а саме: 1) предмети або їх частини з імовірною наявністю слідів; предмети або їх частини з виявленими слідами, що не вилучені з поверхні; предмети або їх частини з виявленими слідами, що вилучені з поверхні; темні та світлі дактилоскопічні плівки, липкі стрічки з перекопійованими слідами; зліпки, отримані з об'ємних слідів або зі слідів, попередньо виявлених дактилоскопічними порошками; фото-, відеозображення або репродукції слідів; 2) матеріали досудового слідства; 3) зразки для проведення порівняльного дослідження, порівняні з основними об'єктами експертизи [203, с. 148–149].

Крім цього, для порівняльного дослідження надають експериментальні зразки – відбитки нігтьових фаланг пальців або відбитки долонь осіб, які підлягають перевірці.

У разі непридатності до вилучення (змазані сліди) зі злочинних знарядь беруть змиви потожирової речовини, яка містить біологічну (на рівні генної) інформацію, що також може бути використана для ідентифікації особи, яка залишила сліди.

Відповідно до результатів проведеного нами анкетування, у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, *грунтознавчу експертизу* проводили у 19,2 % випадків (додаток Б). Відповідно до обставин кримінального провадження, завданнями цієї експертизи є: встановлення природи ґрунтів та об'єктів ґрунтового походження; встановлення спільної родової (групової) належності ґрунтів й об'єктів ґрунтового походження; встановлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (місця події) [204, с. 94].

Пропонуємо рекомендований перелік питань, що можуть вирішувати в межах ґрунтознавчої експертизи у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:

– Чи є нашарування ґрунту й об'єктів ґрунтового походження на предметі, наданому на дослідження (зазначають, на якому саме)?

– Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

– Чи походять ґрунтові нашарування (зазначають, які саме) з певної ділянки місцевості (місця події)?

– Який механізм утворення нашарувань ґрунту й об'єктів ґрунтового походження на предметі, наданому на дослідження (зазначають, на якому саме)? [177].

Об'єкти, які надають на дослідження експерту (матеріали ґрунтового походження) повинні бути надійно упаковані в цупкі полімерні (під час пакування сухого ґрунту) або паперові пакети чи конверти. Для виявлення

нашарувань предмети-носії необхідно пакувати зі збереженням локалізації присутніх нашарувань.

Слідчий, який розслідує знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, під час прийняття рішення про призначення ґрунтознавчої експертизи має враховувати певні правила й дотримуватися криміналістичних рекомендацій:

1) під час дослідження ґрунтових об'єктів з метою встановлення їх походження з певної ділянки місцевості для порівняння направляють зразки ґрунту з місця, де знаходився предмет-носії (наприклад, сліди взуття), інших місць у межах ділянки, яку ідентифікують;

2) відбір зразків проводять з огляду на особливості ділянки, яку ідентифікують;

3) якщо ділянка має порівняно однорідну поверхню, то відбирають чотири–п'ять індивідуальних зразків з поверхневого шару місця контакту предмета-носія з ґрунтом і не менше ніж два контрольні зрази із суміжних ділянок (змішаних із 4–5 пробами, відібраними в радіусі 2–5 м);

4) зразки відбирають з поверхневого шару ґрунту на глибині не більше ніж 5 см масою 100–150 г, упаковують паперові пакети;

5) усі зразки бажано висушити на повітрі, після цього їх поміщують у пакети;

6) з питань відбирання зразків, якщо є така необхідність, слід проконсультуватися з експертом (спеціалістом) або запросити його для участі в цій слідчій (розшуковій) дії;

7) до документа про призначення експертизи (залучення експерта) слід додати протокол огляду місця події з планом-схемою. Важливо, щоб у наданих експерту матеріалах були позначені місця відбирання зразків ґрунту. Крім цього, надають довідки про метеоумови та характер використання об'єктів з нашаруваннями ґрунту в період від часу події до часу відбору зразків і призначення експертизи (залучення експерта);

8) кожний предмет, на якому виявлені нашарування ґрунту, упаковують окремо [177].

Під час відбирання зразків ґрунту в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, важливо дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства. Зокрема, у досліджуваній категорії кримінальних проваджень у більшості випадків зразки ґрунту відбирають під час огляду місця події, участь у якому беруть і поняті. Їх перебування під час огляду не повинно мати формальний характер, інакше таку участь вважають фальсифікованою. Відповідно до прикладу із судової практики, було встановлено недопустимість протоколу огляду місця події та похідного він нього доказу – висновку експерта. Зокрема, під час допиту понятих місцевий суд встановив, що один понятий хоча й був залучений для проведення огляду, однак перебував на відстані близько 300 м від місця події, а тому моментів відбирання зразків на експертизу не бачив. Також він повідомив, що інших понятих на місці огляду не було. Допитаний судом другий понятий стверджував, що участі в слідчій дії він не брав, понятим його не залучали, а підпис у протоколі огляду йому не належить. Місцевий та апеляційний суди дійшли висновку про недопустимість протоколу огляду місця події внаслідок порушення встановленої процесуальної процедури, передбаченої ч. 7 ст. 223 КПК, з чим погодилася і колегія суддів ККС Верховного Суду. Визнано обґрунтованим рішення про недопустимість висновку експерта, яким було надано експертну оцінку зразків ґрунту, вилучених у процесі слідчої дії, його неналежність, оскільки, з огляду на надані свідками пояснення, встановити місце відібрання зразків, наданих на експертизу, достовірно неможливо [205].

Також у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, можуть призначати комплексну *біологічну та ґрунтознавчу експертизу*, у межах якої визначають вміст важких металів у ґрунті, рослинах, її можуть використовувати для встановлення однієї групової належності мікрочасток, вилучених у підозрюваного, і виявлених на місці знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть призначати *вибухотехнічну експертизу*, про що зазначили 27,4 % опитаних слідчих (додаток А).

Судова вибухотехнічна експертиза (судова експертиза вибухових пристроїв) – це вид криміналістичної експертизи, предметом якої є фактичні дані (обставини), пов'язані з визначенням групової приналежності та єдиного джерела походження вибухових пристроїв у повному вигляді або їх фрагментів (уламків), елементів вибухових пристроїв, стану й властивостей вибухових пристроїв, обставин вибуху, які встановлюють на основі спеціальних знань у галузі криміналістичної вибухотехніки з питань, поставлених на вирішення експертизи [206, с. 64].

Водночас науковці обстоюють й інші позиції щодо видової приналежності цієї експертизи. Наприклад, Ю. П. Приходько доводить, що вибухотехнічна експертиза є інженерно-технічною. Він вважає, що експерти-вибухотехніки виконують ідентифікаційні завдання (на рівні встановлення групової приналежності об'єктів) із застосуванням знань криміналістики, тому невиправданим видається її віднесення до класу криміналістичних експертиз [207, с. 172]. Під час цієї експертизи відбувається спеціальне дослідження вибухових матеріалів, залишків від вибуху й інших об'єктів, які є речовими доказами в кримінальних провадженнях.

У межах розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу необхідність у призначенні вибухотехнічної експертизи може виникати у випадку вчинення злочину таким загальнонебезпечним способом, як дія вибухом на природне середовище. Види вибухотехнічних експертиз, що проводять у кримінальному провадженні за ст. 245 КК України, стосуються: дослідження вибухових пристроїв, слідів й обставин вибуху; дослідження залишків і слідів застосування вибухових пристроїв [203, с. 222].

Вибухотехнічна експертиза проводиться для встановлення виду вибуху; визначення потужності вибуху вибухового пристрою; визначення (опису) конструкції пристрою та способу його виготовлення тощо [177] Т. В. Каткова

зазначає й про такі завдання цієї експертизи, як виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях; установлення за продуктами розкладу вибухових речовин вихідної речовини, що використовували для вибуху (пострілу); з'ясування спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин [208].

У разі доручення проведення вибухотехнічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий *пропонує орієнтовний перелік вирішуваних питань:*

- Чи підірвано в цьому місці вибуховий пристрій?
- Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?
- Чи є предмети, знайдені на місці події, частинами вибухового пристрою?
- Яким способом (саморобним чи промисловим) виготовлено вибуховий пристрій?
- Який спосіб підриву було застосовано в цьому випадку?
- Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)? [177].

Головна особливість призначення вибухотехнічних експертиз полягає в тому, що вилучення, опис і пакування предметів вибухотехнічного походження здійснюють спеціалісти-вибухотехніки НПУ, яких мають залучати до огляду місця події, пов'язані із застосуванням вибухових матеріалів. Відповідно до обставин кримінального провадження на кожен вилучений предмет чи групу предметів спеціалісти-вибухотехніки видають довідку про рівень небезпечності вилученого предмета та рекомендації щодо поводження з ними [203, с. 223].

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вибухом з місця події слід вилучати всі предмети або їх частини, на яких є сліди кіптяви. З епіцентру вибуху збирають зразки ґрунту (у разі вибуху на ґрунті), деталі зі слідами оплавлення (у разі вибуху в автомобілі) тощо. Зразки упаковують у герметичну тару (скляні місткості, поліетиленові мішки тощо). Обов'язково надають протокол огляду місця події з планом-схемою і

фотографіями. Слідчий, який призначив вибухотехнічну експертизу, має перевірити, чи є в матеріалах відомості про пошкодження на предметах, що оточують місце події; наявність чи відсутність воронки та її параметри: діаметр, глибину, матеріал, на якому утворилася воронка (грунт, деревина); сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер й інтенсивність її розподілу тощо) [177]. Для проведення цієї експертизи надають окремі матеріали кримінального провадження.

У кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вибухотехнічна експертиза пов'язана з *експертизою матеріалів, речовин та виробів* (водночас її проводять й окремо), а саме її видом – *експертизою вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу)*. На місці знищення або пошкодження рослинності можуть виявляти сліди й речовини від вибухових пристроїв, їх спрацювання.

Тому у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії основними завданнями експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху (як виду криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів) є: установлення факту належності цього об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів; виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях [177]. Слідчий, розслідуючи знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, залежно від обставин вчинення кримінального правопорушення може поставити експерту-вибухотехніку для вирішення такі питання:

- Чи можуть використовувати для виготовлення вибухівки ці речовини?
- Якщо так, у якому сполученні?
- Чи є на предметі-носії (зазначають, на якому саме) сліди вибухових речовин?
- Якщо так, яких саме?
- Чи становили раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу? [177].

З огляду на зазначене вище, у кримінальному провадженні за ст. 245 КК України може бути призначено комплексну вибухотехнічну й матеріалознавчу експертизу. Ця експертиза може встановити механізм утворення пошкоджень на місці події внаслідок вибуху вибухового пристрою; з'ясувати належність об'єктів, вилучених із місця події, до вибухових пристроїв, засобів підриву; установлення обставин підготовки та вчинення вибуху, які з'ясовують на підставі інтеграції спеціальних знань у галузях вибухотехніки й матеріалознавства [209, с. 221]. Водночас опитані судові експерти лише в 10,5 % випадків проводили комплексні вибухотехнічні й матеріалознавчі експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (додаток А), що засвідчує можливості вдосконалення досудового розслідування в напрямі доведення відповідних положень комплексної експертизи слідчим.

3.3. Інші види судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, крім інженерно-технічних і криміналістичних, проводять такі експертизи: біологічну (35,3 % опитаних слідчих), ґрунтознавчу (39,7 %), економічну (20,6 %) та деякі інші експертизи (додаток А).

Зокрема, *біологічну експертизу* в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, проводить судовий експерт, атестований за спеціальністю 9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження»). Судова біологічна експертиза, крім виконання інших завдань, досліджує об'єкти рослинного походження, зокрема кору, деревину, коріння [54, с. 45].

Основними завданнями судової біологічної експертизи в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є: установлення належності об'єктів рослинного походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду тощо), а також виявлення

мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях); установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого (сорту як групи рослин у межах ботанічного таксона [32, с. 11]); визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин і часу змін його стану, механізму пошкодження тощо).

Залежно від обставин кримінального провадження на вирішення експертів-біологів може бути поставлено такі питання:

– Яка природа об'єкта рослинності? Якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?

– Чи є на предметі-носії (зазначають, на якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? Якщо є, то яка їх таксономічна належність?

– Чи є ці об'єкти частинами одного цілого (наприклад, гілля та стовбур, дві частини листка рослини тощо)?

Економічна експертиза. Під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 245 КК України, ми встановили, що економічну експертизу проводили у 28,3 % кримінальних проваджень (додаток Б). Економічну експертизу в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть призначати для обчислення економічних збитків від вчиненого кримінального правопорушення. Висновок цієї експертизи використовують у юридичних процесах щодо відшкодування завданих довкіллю збитків (цивільний позов, заявлений у кримінальному провадженні; цивільне провадження; виконавче провадження). Про проведення економічних експертиз у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу зазначили 32,6 % опитаних судових експертів (додаток А).

Під час проведення економічних експертиз можуть використовувати дані, отримані попередньо на досудовому розслідуванні щодо визначення шкоди, завданої довкіллю кримінальним правопорушенням. Спеціалісти попередньо (до

проведення економічної експертизи) обчислюють розмір завданих збитків на підставі Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації [187], та Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації [210; 211, с. 213]. Під час проведення економічної експертизи судовий експерт використовує такі методики: «Методи, способи та прийоми, які використовують під час проведення судово-економічних експертиз», «Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків», «Методика проведення судово-економічних експертиз із врахуванням висновків інших видів експертиз» [212].

Водночас під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть призначати комплексно такі експертизи: екологічну, біологічну, ґрунтознавчу, економічну тощо (ці експертизи можуть призначати як комплексні в певному поєднанні). Вивчення судової практики виявило часті випадки призначення слідчими комплексної або послідовних еколого-економічних експертиз (34,0 %). Комплексна еколого-економічна експертиза охоплює екологічні (або біологічні) дослідження та економічну оцінку збитків довкіллю, завданих кримінальним правопорушенням, передбаченим у ст. 245 КК України.

Зокрема, 26 березня 2022 року ОСОБА_1, перебуваючи на території свого господарства, яке безпосередньо межує з територією лісового масиву й належить до угідь Вижницького природоохоронного науково-дослідного відділення Національного природного парку «Вижницький», здійснила запалювання сухої трави. Від загоряння виникла пожежа, яка з території приватного господарства перекинулася на квартал № 4 виділ № 4 Вижницького парку. Унаслідок цього було знищено лісову підстилку на площі 1,49 га та пошкоджено 158 дерев різних порід до ступеня припинення росту, що потягло за собою заподіяння тяжких наслідків державі в особі Вижницького парку. Відповідно до висновку судово-економічної експертизи від 13 червня 2022 року встановлено матеріальних

збитків на загальну суму 71 1150,50 грн. Згідно з висновком судової інженерно-екологічної експертизи від 28 червня 2022 року, розмір екологічної шкоди (збитку), завданої довкіллю внаслідок пожежі 26 березня 2022 року у кварталі № 4 виділі № 4 Вижницького парку в результаті знищення лісової підстилki на площі 1,49 га та пошкодження 158 дерев різних порід до ступеня припинення росту, становить 71 1150,50 грн, а саме: знищення або пошкодження лісових культур, природного підросту та самосіву, сіянців і саджанців на площі 1,49 га – 49 170,00 грн; пошкодження 158 дерев до ступеня припинення росту – 661 980,50 грн [213].

Об'єктами комплексної еколого-економічної експертизи можуть бути зразки рослинності, документи, матеріали кримінального провадження. На експертизу можуть надавати зразки (залишки) знищеної або пошкодженої рослинності: дерев, чагарників, рослин, інших біогеоценозів, корневих систем, ґрунту, пожежне сміття тощо. Як документи можуть надавати акти про пожежу, висновки про причину виникнення пожежі, довідки спеціалістів, зокрема спеціалістів-екологів за результатами огляду місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; а також окремі матеріали кримінального провадження – протоколи оглядів, фототаблиці тощо.

Для проведення *комплексної еколого-економічної експертизи* необхідні такі *документи та зразки*:

протоколи огляду місця події, фототаблиці, відеофіксації, схеми, плани та інші ілюстративні матеріали;

опис території, план ділянки, характеристика ґрунтів, типу рослинності;

за наявності – залишки коріння, стовбури, залишки гілок як зразки для біологічного, ґрунтознавчого дослідження;

документи, які підтверджують право власності або розпорядження певною ділянкою місцевості, на якій виникла пожежа, знищена (пошкоджена) рослинність;

документи про стан рослинності різних періодів (інвентаризація, облікові матеріали, лісові справи, фотоархіви), за наявності для порівняння – до і після вчинення кримінального правопорушення;

інші документи, що дають змогу встановити вид, кількість, вік, цінність знищених або пошкоджених дерев чи інших рослин [214].

У разі призначення комплексної еколого-економічної експертизи в кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, експертам на вирішення ставлять такі питання:

– Чи завдано (чи могло бути завдано) шкоду об'єктам рослинного світу (деревам, чагарникам, біоценозам) унаслідок дій певної особи (знищення, спалювання тощо)?

– Які зміни об'єктів рослинного світу спостерігаються (яким є ступінь їх пошкодження): повне знищення, часткове руйнування, пошкодження кореневої системи, зміна структури екосистем, зміна складу видів таксонів рослин?

– Чи належать знищені або пошкоджені об'єкти рослинного світу до охоронюваних категорій (рідкісні, рідкісні в регіоні, занесені до Червоної книги, природоохоронні насадження тощо)?

– Який обсяг (площа згорілої (пошкодженої) ділянки з рослинністю, кількість дерев, особин чагарників тощо) було знищено або пошкоджено?

– Які біогеоценози (типи природних угруповань) було змінено чи знищено, чи можна відновити їх до нормального (доінцидентного) стану?

– Яка вартість заподіяної шкоди довіллю, з огляду на ринкову вартість відповідних об'єктів рослинного світу (деревини, рекреаційної/туристичної цінності знищеної (пошкодженої) ділянки тощо)?

– Які витрати необхідні для відновлення (реконструкції) природного середовища, з огляду на екологічні, економічні й організаційні аспекти?

– Який розмір витрат для держави, місцевої громади або фізичних осіб у разі відновлення або утримання природних ресурсів, які зазнали пошкодження або знищення?

Ці питання формулюють індивідуально залежно від обставин кримінального провадження, виду знищених або пошкоджених об'єктів, способу знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу тощо.

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу можуть призначати *експертизу у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин*. Експертиза сортів рослин (спеціальність 13.5.1 «Дослідження, пов'язані з сортами рослин») може встановлювати залежність вияву певних ознак сортів рослин від умов навколишнього середовища або антропогенних чинників, що склалися в період вирощування сорту; виявляти індивідуально-характерний комплекс морфологічних ознак вегетативних і генеративних органів сортів рослин. Предметом судової експертизи, пов'язаної із сортами рослин, на відміну від біологічної експертизи, є встановлення фактичних даних та обставин кримінального провадження про властивості, ознаки, закономірності створення, набуття правової охорони та використання сортів рослин саме як об'єктів інтелектуальної власності [162]. Передусім це стосується знищення або пошкодження рослинності на територіях й об'єктах природно-заповідного фонду.

Висновки до розділу 3

1. Якість проведення судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу забезпечують чітко встановлені слідчим, виявлені, зафіксовані та правильно вилучені й упаковані спеціалістом сліди кримінального правопорушення під час огляду місця події, результати попередніх досліджень, проведених різними спеціалістами на місці події або під час подальшого вивчення зразків рослинності, порівняльного матеріалу тощо.

У кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, пожежно-технічну експертизу проводять з метою обґрунтування явищ пожеж і

виявлення фактичних даних, що мають значення для встановлення причин, які їх обумовили. Установлення причини виникнення пожежі є одним із ключових завдань у розслідуванні знищення або пошкодження вогнем об'єктів рослинного світу. Обираючи момент для проведення експертизи, слідчий має зважати на необхідність забезпечення експерту можливості дослідження місця пожежі в обстановці, найбільше наближеній до умов виникнення та розвитку пожежі. За умови участі в огляді місця події судового експерта-пожежотехніка як спеціаліста підвищується результативність пожежно-технічної експертизи.

Виокремлено групи питань, вирішуваних пожежно-технічною експертизою під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу щодо встановлення (діагностування): осередку пожежі; горючого середовища й динаміки горіння; взаємодії джерел запалювання з горючим середовищем; причинового зв'язку між вибухом і пожежею; причин виникнення пожеж з ознаками підпалу; причинового зв'язку виникнення пожежі з протипожежним станом на певній ділянці; механізму виникнення та розвитку пожеж, установлення їхніх технічних причин.

2. Інженерно-екологічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, проводять для оцінювання наслідків негативного впливу техногенних факторів (пожежа, вибух) на об'єкти рослинного світу; визначення розміру спричинених збитків від знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; встановлення розмірів відшкодування матеріальних збитків, завданих навколишньому природному середовищу внаслідок знищення або пошкодження рослинності. Важливим результатом для кримінального провадження є встановлення істотності шкоди для довкілля, завданої злочинцем.

Визначені предмет й об'єкти дослідження інженерно-екологічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, типові питання, що вирішує ця експертиза, сприятимуть слідчому у встановленні предмета доказування у кримінальному провадженні, формуванні надійної доказової бази щодо винуватості підозрюваного у вчиненні

злочину. Окреслено вимоги до порівняльних зразків, які надають на інженерно-екологічну експертизу під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Питання, які вирішує інженерно-екологічна експертиза в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, класифіковано на групи: встановлення факту й масштабів знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; ідентифікація видів рослин та їхнього природоохоронного статусу; з'ясування причиново-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного та злочинним результатом; оцінювання впливу на довкілля та розрахунок шкоди, завданої довкіллю.

У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, залежно від обставин вчиненого правопорушення доцільним є проведення комплексної пожежно-технічної та інженерно-екологічної експертизи. Завдяки поєднанню техніко-екологічних підходів така експертиза може надати обґрунтований висновок про характер, обсяг і конкретний розмір збитків, заподіяних довкіллю, а також про негативні наслідки для екосистем, природних ресурсів окремих землеволодінь громадян, територіальної громади певної місцевості й екосистеми держави загалом. Це дослідження встановлює можливість несприятливого впливу на рослинність техногенних факторів пожежі, унаслідок чого порушується пристосування об'єктів рослинного світу до звичних умов існування (визначають ступінь їх пошкодження) або вони припиняють своє існування (повне знищення). Запропоновано типовий перелік питань, які можуть вирішувати комплексною пожежно-технічною та інженерно-екологічною експертизою.

3. Серед криміналістичних експертиз, які проводять у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, переважають експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, експертиза слідів одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів транспортних засобів. Криміналістичне значення трасологічних досліджень слідів зумовлено наявністю причинового зв'язку з

подією кримінального правопорушення, фактом і механізмом підпалу рослинності. Основними завданнями трасологічної експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностування (установлення властивостей, станів) об'єктів рослинності; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу призначають вибухотехнічну експертизу (67,0 %) в разі вчинення злочину таким загальнонебезпечним способом, як дія вибухом на природне середовище. Разом з цією експертизою можуть проводити криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів, а саме аналіз вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу). Основними завданнями експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху є: установлення факту належності цього об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів; виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях

4. Еколого-економічні експертизи в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, спрямовані на: встановлення факту погіршення стану об'єктів рослинного світу (знищення, пошкодження, зміна стану) і наслідків протиправних дій; визначення характеру й обсягу змін у довкіллі; визначення причиново-наслідкового зв'язку між злочинним діянням і погіршенням стану довкілля; вартісну (економічну) оцінку заподіяних збитків.

Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу проводять інші експертизи: *біологічну* (17 %) – для встановлення належності об'єктів рослинного походження до конкретного сорту, біологічного таксона; установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого; *грунтознавчу* (13 %) – з метою встановлення природи ґрунтів й об'єктів ґрунтового походження; встановлення спільної

родової (групової) належності ґрунтів та об'єктів ґрунтового походження; встановлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (місця події).

Дотримання запропонованих криміналістичних рекомендацій щодо об'єктів, які надають на дослідження, видів і правильності формулювання питань під час призначення пожежно-технічної, інженерно-екологічної та інших експертиз забезпечить ефективну роботу судового експерта й отримання його висновку, який посідає визначальне місце в системі доказів у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведено теоретико-методологічне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні наукових засад й удосконаленні криміналістичних рекомендацій з використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу слідчий, використовуючи різні види спеціальних знань, має бути обізнаний з низкою нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища. Ці нормативні документи згруповано за видами (рівнями): *рівень законодавчих актів*: міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Україною (11,5 % опитаних респондентів), кодекси і закони України (88,2 %); *рівень підзаконних нормативно-правових актів*: постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні документи міністерств, відомств, інших органів державної влади (50,0 %); *рівень правозастосовних документів*: узагальнення, листи, огляди, постанови судів з узагальненням правозастосовної практики за кримінальними провадженнями проти довкілля (14,7 %).

2. Переважна більшість дисертаційних досліджень, що виконані в Україні, в яких розглядалися питання протидії знищенню або пошкодженню об'єктів рослинного світу, стосувалися розслідування злочинів проти довкілля, здійснення прокурором процесуального керівництва на досудовому розслідуванні. Серед захищених дисертацій питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля або окремих їх видів розглянуто крізь призму застосованих форм (процесуальних і непроцесуальних), видів спеціальних знань – у галузях техніки та екології; акцентовано на використанні екологічних знань і проведенні екологічної експертизи (для

встановлення розміру заподіяної шкоди навколишньому природному середовищу); у межах взаємодії увагу зосереджено на співпраці з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища, створенні спеціалізованих СОГ для розслідування злочинів проти довкілля; видах судових експертиз: екологічній, хімічній, технічній, біологічній, ґрунтознавчій, криміналістичній тощо.

3. Спеціальні знання, які використовують під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, класифіковано на групи: власне спеціальні знання (спеціальні знання у вузькому значенні), спеціальні криміналістичні знання та спеціальні правові знання. За видами судових експертиз, які проводять у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, класифіковано спеціальні знання на: екологічні (79,4 %), пожежно-технічні (27,9 %), вибухотехнічні (27,9 %), біологічні (36,8 %), криміналістичні (слідознавчі) (69,1 %), ґрунтознавчі (60,3 %), економічні (22,1 %).

Доведено, що під час досудового розслідування використання спеціальних знань, за допомогою яких встановлюють розмір шкоди, заподіяної довкіллю, є підґрунтям для розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Рекомендації з використання спеціальних екологічних, пожежно-технічних, вибухотехнічних, біологічних, криміналістичних (слідознавчих), ґрунтознавчих, економічних знань під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, можуть бути поширені й застосовуватися у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, внаслідок яких завдається шкода навколишньому природному середовищу держави.

4. Нормативні акти України регламентують залучення та участь спеціаліста-криміналіста, спеціаліста з дослідження пожеж (працівника ДСНС), спеціаліста-еколога в ОМП та інших СРД. Як спеціалістів в окремих випадках знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, що спричинило загибель людей, госпіталізацію п'яťох і більше осіб, значну площу загорання

рослинності, до СРД залучають судових експертів, атестованих за експертними спеціальностями: 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля»; 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки»; 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху», 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів»; 9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження»; 4.1 «Дослідження слідів людини та слідів тварини»; 4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами»; 4.6 «Дактилоскопічні дослідження»; 8.8 «Дослідження ґрунтів» тощо.

Залучені до ОМП або інших СРД під час знищення або пошкодження об'єктів рослинного походження спеціалісти забезпечують якісне документування вчиненого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України, проводять вимірювання, фотографування, відеозапис; виявляють, фіксують, попередньо досліджують, вилучають й упаковують сліди злочину, зразки та проби з місця події; здійснюють довідково-консультаційний супровід вилучених об'єктів з метою належного зберігання, транспортування і доставляння для проведення експертиз.

5. Участь спеціаліста в СРД у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу відбувається за такими напрямками: надання спеціалістом консультаційної допомоги слідчому щодо предмета СРД, слідової інформації правопорушення, особливостей збирання слідової інформації; виявлення, вилучення, упакування шуканих об'єктів (мікрочасток, слідів трасологічного походження, залишків згорілої рослинності тощо); попереднє дослідження виявлених слідів, об'єктів, речових доказів та аналіз інформації, отриманої під час СРД; повідомлення відповідних висновків слідчому; фіксація перебігу й результатів СРД за допомогою технічних засобів; виготовлення різного виду додатків до протоколу СРД; за потреби – спільне зі

слідчим оцінювання результатів проведеної СРД, аналіз здобутих доказів, планування подальшого їх використання в доказуванні.

6. Залучення спеціалістів до допиту (33,1 % опитаних спеціалістів) сприяє виявленню та фіксації доказів, встановленню способу знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та виявленню неправди в показаннях, а також фіксуванню за допомогою технічних засобів перебігу й результату допиту. Залучений до допиту спеціаліст надає допомогу слідчому щодо точного та повного роз'яснення показань допитуваного, який застосовує спеціальну природоохоронну термінологію; допомагає проаналізувати чинні спеціальні правила, інструкції та інші документи у сфері захисту довкілля; надає допомогу, пов'язану з екологічними, пожежно-технічними й іншими спеціальними знаннями, щодо уточнення деталей вчиненого, способу кримінального правопорушення; виявляє неправдиві показання про обставини знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

7. До отримання порівняльних зразків для експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу залучають спеціалістів: спеціалістів-криміналістів (66,2 %), екологів (77,9 %), фахівців лісових господарств (54,4 %), біологів (16,2 %), ботаніків (16,2 %), хіміків (8,8 %) та ін. З метою отримання зразків для експертизи слідчий залучає спеціаліста на підставі постанови, листа – залежно від фаху конкретної особи. Водночас порядок залучення спеціаліста-еколога, що регламентований підзаконними нормативно-правовими актами, є тривалим і не сприяє оперативності в отриманні порівняльних зразків. З огляду на можливість самостійного вилучення інспекторами екоінспекцій у межах заходів державного нагляду (контролю) зразків проб або інших об'єктів рослинного світу, рекомендовано отримувати відповідні зразки прокурором, слідчим за письмовим запитом у порядку ст. 93 КПК України.

8. Використання спеціальних знань у виді призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу є пріоритетним у формуванні системи

доказів у кримінальному провадженні. Якість проведення судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу забезпечують виявлені, встановлені, зафіксовані та правильно вилучені й упаковані сліди кримінального правопорушення під час огляду місця події, результати попередніх досліджень, проведених різними спеціалістами на місці події або під час подальшого вивчення зразків рослинності, порівняльного матеріалу тощо. До головних видів судових експертиз, які проводять під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, належать: інженерно-технічні (пожежно-технічна (62,5 %), інженерно-екологічна (40,8 %)); криміналістичні (25,8 %); економічні (28,3 %); ґрунтознавчі (19,2 %) та деякі інші.

9. У кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, пожежно-технічну експертизу проводять з метою обґрунтування явищ пожеж і виявлення фактичних даних, що мають значення для встановлення причин, які їх обумовили. Рекомендовано групи питань, вирішуваних пожежно-технічною експертизою під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу щодо встановлення (діагностування): осередку пожежі; горючого середовища й динаміки горіння; взаємодії джерел запалювання з горючим середовищем; причинового зв'язку між пожежею та вибухом; причин виникнення пожеж з ознаками підпалу; причинового зв'язку виникнення пожежі з протипожежним станом на певній ділянці; механізму виникнення та розвитку пожеж, установлення їх технічних причин.

10. Інженерно-екологічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, проводять для оцінювання наслідків негативного впливу техногенних факторів (пожежа, вибух) на об'єкти рослинного світу; визначення розміру спричинених збитків від знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; встановлення розмірів відшкодування матеріальних збитків, завданих навколишньому природному середовищу внаслідок знищення або пошкодження рослинності. Важливим результатом для кримінального провадження є встановлення істотності шкоди для довкілля,

завданої злочином (28,4 %). Рекомендовано класифікацію питань, що вирішує інженерно-екологічна експертиза в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, за критеріями: встановлення факту та масштабів знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; ідентифікація видів рослин та їхнього природоохоронного статусу; з'ясування причиново-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного та злочинним результатом; оцінювання впливу на довкілля та розрахунок шкоди, завданої довкіллю.

11. У кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, серед криміналістичних експертиз проводять такі види трасологічних експертиз: експертизу слідів рук (78,0 % опитаних судових експертів), ніг людини (16,8 %), її взуття (68,4 %), слідів одягу людини (11,6 %), слідів пошкоджень на об'єктах (33,7 %), слідів нашарувань на об'єктах (15,8 %); експертизу слідів транспортних засобів (24,2 %). Криміналістичне значення трасологічних досліджень слідів знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу зумовлено наявністю причинового зв'язку з подією кримінального правопорушення, фактом і механізмом підпалу рослинності. Основними завданнями трасологічної експертизи у кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностування (установлення властивостей, станів) об'єктів рослинності; ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

12. У кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 245 КК України, залежно від обставин вчиненого правопорушення доцільним є проведення комплексних експертиз. Їх проведення, а саме екологічної та біологічної (з дослідження об'єктів рослинності) (57,4 %); екологічної та економічної (35,3 %); пожежно-технічної і вибухотехнічної (13,2 %); вибухотехнічної і матеріалознавчої (8,8 %); пожежно-технічної та екологічної (72,1 %); трасологічної та ґрунтознавчої (20,6 %); біологічної та ґрунтознавчої

експертиз (27,9 %) (або їх комплексу), надає можливість оптимально поєднати спеціальні знання судових експертів різних спеціальностей для реалізації завдань дослідження, що забезпечує дотримання розумних строків розслідування, економію задіяних процесуальних ресурсів кримінального провадження під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європа ініціювала підтримку лісового фонду України під час війни. *Державне агентство лісових ресурсів України* : [сайт]. URL: <https://forest.gov.ua/news/yevropa-initsiiuvala-pidtrymku-lisovoho-fondu-ukrainy-pid-chas-viiny>
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за період 2019–2025 років : статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Ємельянов Р., Горбунов П. Щодо стану злочинності проти довкілля на території України під час воєнного стану. *Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням* : зб. матеріалів II Всеукр. круглого столу (Кропивницький, 27 берез. 2025 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 29–31.
5. Шуміло О. Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням щодо хімічного забруднення земель України в умовах військового стану. *Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням* : зб. матеріалів II Всеукр. круглого столу (Кропивницький, 27 берез. 2025 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 160–163.
6. Янковий М. О. Методи розслідування екологічних катастроф: порівняльний аналіз військового і цивільного контекстів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 160–165. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/38>

7. Рябець К. Адміністративно-правове регулювання охорони навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів: актуальні проблеми. *Право України*. 2006. № 3. С. 97–100.
8. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / [А. С. Чайковський та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
9. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 499 с.
10. Кіндюк Б. В. Правові засади охорони лісів у Лісовому Уставі 1567 р. Великого князівства Литовського. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2009. Вип. 45. С. 127–131.
11. Єгорова Т. П. Поступ правової думки в галузі охорони лісів: історичні паралелі. *Теорія і практика правознавства*. 2012. № 1 (2). С. 151–161. URL: tlaw.nlu.edu.ua/article/download/62370/57920
12. Крігер Л. Ю. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 282 с.
13. Коритко Л. Я. Становлення і розвиток природоохоронних інститутів в Австро-Угорській імперії: історико-правовий вимір (на матеріалах Східної Галичини 1867–1918 рр.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 447 с.
14. Гетьман А. П. Законодавство України про довкілля : у 2 т. / уклад.: А. П. Гетьман, М. В. Шульга. Харків : Одиссей, 2007. Т. 1. 670 с.
15. Грозовський І. М., Шаравара Л. В. Особливості формування природоохоронних норм в Україні. *Держава та регіони*. 2009. № 1. С. 19–23.
16. Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Київ : Генеза, 1997. Т. 1 : 1917–1925. 504 с.
17. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Офіц. текст. Київ : Юрид. вид-во НКЮ СРСР, 1940. 174 с.
18. Про охорону природи Української РСР : Закон Української РСР від 30 черв. 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 23. Ст. 175.

19. Тюн В. М. Адміністративно-правові засади наглядової діяльності правоохоронних органів України у сфері охорони природи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 234 с.
20. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2005. 848 с.
21. Кримінальний кодекс України : Закон Української РСР від 28 груд. 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
22. Комарницький В. М., Шевченко В. І., Єлькін С. В. Екологічне право : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Центр навч. літ., 2006. 224 с.
23. Правове регулювання відносин у сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні / за заг. ред. В. Г. Дідика. Київ : Центр учб. літ., 2007. 580 с.
24. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату : Закон України від 29 жовт. 1996 р. № 435/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 50. Ст. 277.
25. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про водно-болотні угіддя : Закон України від 29 жовт. 1996 р. № 437/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 50. Ст. 279.
26. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про біологічне різноманіття : Закон України від 29 листоп. 1994 р. № 257/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 49. Ст. 433.
27. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : міжнар. док. від 19 верес. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text
28. Про ратифікацію Конвенції про захист Чорного моря від забруднення : постанова Верховної Ради України від 4 лют. 1994 р. № 3939-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 23. Ст. 172.
29. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 6 лип. 1999 р. № 832-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 286.

30. Міжнародна конвенція про захист рослин : міжнар. док. від 6 груд. 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text
31. Міжнародна конвенція з охорони нових рослин : міжнар. док. від 2 груд. 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_856#Text
32. Губенко І. В. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин: нормативно-правове забезпечення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. № 17. С. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.10-16>
33. Про Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради України від 5 берез. 1998 р. № 188/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>
34. Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1999 р. № 465. *Офіційний вісник України*. 1999. № 13. Ст. 518.
35. Бюлетень законодавства і юридичної практики України / ред. В. Гончаренко. Київ : Юрінком Інтер, 2001. № 4 : Екологічне законодавство України. 416 с.
36. Про затвердження Санітарних правил в лісах України : постанова Кабінету Міністрів України від 27 лип. 1995 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF#Text>
37. Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення : постанова Кабінету Міністрів України від 29 лют. 1996 р. № 269. *Збірник постанов Уряду України*. 1996. № 8. Ст. 241.
38. Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами : наказ МВС України від 24 лип. 2017 р. № 621. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-17#Text>

39. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля: рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018–2024 роки. Київ : Верховний Суд, 2024. 31 с.

40. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

41. Мовчан Р. О. Диференціація кримінальної відповідальності за умисне та необережне знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: іноземний досвід, національні перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 352–357. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.59>

42. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

43. Губенко І. В. Судова експертиза в розмежуванні адміністративної і кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання експертного забезпечення правосуддя у справах адміністративної юрисдикції: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (Харків–Київ, 25 лют. 2026 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2026. С. 127–129.

44. Хашев В. Г. Проблемні питання кваліфікації випадків знищення або пошкодження лісових масивів та інших об'єктів рослинного світу, що вчиняють російські військові в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 156–162. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.24>

45. Губенко І. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88. Ч. 3. С. 236–241. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.35>

46. Марко С. І. Детермінанти кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 3. С. 26–32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-4>

47. Порядок випалювання сухої рослинності або її залишків : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 12 серп. 2021 р. № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1311-21#Text>

48. Марко С. І. Протидія злочинності проти довкілля в умовах збройного конфлікту: проблеми та шляхи вирішення. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. Вип. 1. С. 150–154. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.1.25>

49. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>

50. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / за заг. ред. М. В. Лошицького. Київ : Професіонал, 2019. 1272 с.

51. Кваліфікація окремих видів злочинів : мультимед. підруч. з навч. дисципліни / [авт. кол.: А. В. Савченко, І. А. Вартилицька, Е. М. Кісілюк та ін.]. Тема 6. Кваліфікація злочинів проти довкілля. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_6.html

52. Одерій О. В., Дробенко Д. Ф. Криміналістична характеристика незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, що вчинені в умовах надзвичайних правових режимів (окремий аспект). *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 2 (14). С. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-2-14-8>

53. Було Ваше – стало наше: порушення у сфері реалізації та захисту права на ліс. За результатами громадського дослідження / А. Малетин, Т. Яцків, Я. Васютин, Л. Тарасенко. Івано-Франківськ : ПОСВІТ, 2012. 108 с.

54. Організація та здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням незаконної порубки лісу : метод. рек. / [авт. кол.: А. Б. Абаджян, Р. І. Басараб, Н. В. Василенко та ін.]. Київ : Офіс Ген. прокурора, 2023. 75 с.

55. Комаринська Ю. Б., Патик Л. Л., Павлюк О. С. Ситуаційний підхід у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря. *Національні інтереси України*. 2025. № 6 (11). С. 358–370. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-7/106

56. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 19 с.

57. Толочко Я. М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні злочинів проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2007. 20 с.

58. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 19 с.

59. Виноградова А. І. Розслідування порушень законодавства про захист рослин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 227 с.

60. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 42 с.

61. Татаренко С. В. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький, 2024. 298 с.

62. Олійничук Р. Особливості розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2. С. 171–175. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1223>

63. Тарасенко О. С., Татаренко С. В. Огляд місця події у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Київський юридичний журнал*. 2023. Вип. 4. С. 88–98. URL: <https://journals.fpk.kyiv.ua/index.php/kyivlawjournal/article/download/37/33/33>

64. Бабайлова Л. М. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 658–662. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.102>

65. Юсупов В. В. Поняття «спеціальні знання» у законодавстві України. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування* : зб. матеріалів конф. (Київ, 20 квіт. 2017 р.). Київ : ННІ № 2 Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 434–436.

66. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

67. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

68. Семенюк О. А. Форми і види використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 6. С. 297–301.

69. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків, 2010. 576 с.

70. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ–ХХІ століттях : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 556 с.

71. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>

72. Про вищу освіту : Закон України від 28 груд. 2014 р. № 76-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

73. Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 19. № 1. С. 158–172. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012>

74. Соловей О. В. Особливості професійної підготовки працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Теорія та практика*

судової експертизи і криміналістики. 2019. Т. 20. № 2. С. 231–240. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.17>

75. Кірін Р. С. Поняття «стажування» у судово-експертній діяльності. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків : НДІ ППСН, 2020. С. 152–154.

76. Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 6 трав. 2025 р. № 1224/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#Text>

77. Юсупов В. В. Спеціальні і криміналістичні знання у кримінальному провадженні: питання співвідношення. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2014. № 59. С. 35–47.

78. Бараняк В. М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 801. С. 229–233.

79. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>

80. Кісіль Н. В. Визначення змісту та основних складових професійних компетентностей судових експертів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 54–71. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.05>

81. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. Киев : Вища шк., 1980. 160 с.

82. Експертизи в судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 504 с.

83. Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография. Киев : Правник, 1997. 83 с.

84. Клименко Н. И., Комиссаров Н. Л. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя : монография. Донецк : Цифрова тип., 2012. 222 с.

85. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів : Тріада плюс, 2008. 420 с.

86. Когутич І. І. Проблеми методології криміналістики та інших її складових частин : навч. посіб. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2016. 219 с.

87. Клименко Н. І. Криміналістичні знання: поняття, структура, розвиток. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 26–31.

88. Ілляшенко М. О., Саковський А. А. Залучення експерта захисником для проведення експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 74–84.

89. Юсупов В. В. Криміналістичні знання: передумови виникнення та сучасне розуміння. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 1013–1016.

90. Атаманчук В. М., Юсупов В. В. Термінологічний апарат криміналістики та судової експертизи: розвиток категорії криміналістичні знання. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 25–29.

91. Сідельніков А. В. Забезпечення діяльності адвоката-захисника розробками в галузі криміналістики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 2. С. 116–120.

92. Програма стажування за експертною спеціальністю 9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження». Київ, 2025. 12 с. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/program_sudexpert

93. Перелік відповідності галузей знань і спеціальностей вищої освіти видам судових експертиз та експертним спеціальностям, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ : проєкт наказу Міністерства юстиції України за 2021 рік. Київ : Мін'юст України, 2021. 54 с.

94. Програма стажування за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки». Київ, 2025. 12 с. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/program_sudexpert

95. Програма стажування за експертною спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля». Київ, 2025. 24 с. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/program_sudexpert

96. Програма стажування за експертною спеціальністю 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху». Київ, 2025. 15 с. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/program_sudexpert.

97. Програма стажування за експертною спеціальністю 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів». Київ, 2025. 12 с. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/program_sudexpert

98. Стрілець С. О., Кузнецов Р. В. Шляхи вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів Експертної служби МВС. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 236–241. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-51>

99. Рогатюк І. В. Використання спеціальних знань прокурором на стадії порушення кримінальної справи. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 723–727.

100. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
101. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика : підручник. Київ : Дактор, 2013. 589 с.
102. Ковальов К. М. Застосування фото- та відеозйомки при проведенні огляду місця події : метод. посіб. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. 53 с.
103. Малиш І. Г., Ткач В. Р., Щирба Д. Є. Застосування судової фотографії при проведенні слідчих (розшукових) дій : практ. посіб. Київ : ГСУ НПУ, 2021. 50 с.
104. Трасологічні дослідження : курс лекцій / авт. кол.: А. В. Кофанов, О. Г. Волошин, О. В. Літвінова. Київ : BeeZone, 2010. 350 с.
105. Експертизи у судочинстві України. *Pidru4niki* : [сайт]. URL: https://pidru4niki.com/74873/pravo/ekspertizi_u_sudochinstvi_ukrayini
106. Бычкова С. Ф. Организация назначения и производства судебной экспертизы : учеб. пособие. Алматы : Жетт жаргы, 1999. 272 с.
107. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
108. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
109. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
110. Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : навч. посіб. / [В. В. Пясковський, С. С. Чернявський, П. Є. Антонюк та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. Київ : 7БЦ, 2022. 256 с.
111. Яремчук В. О. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 231–239.

112. Рогатинська Н., Підгородецька Ю. Процесуальний статус спеціаліста в кримінальному провадженні. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2022. Вип. 12. С. 147–151. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-147-151

113. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

114. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с.

115. Компанець Є. М. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні про порушення прав інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 318–323. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.60

116. Гора І. В., Колесник В. А. Питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування екоциду. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 13. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/353/254>. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16622355>

117. Кувшинов О. Д. Актуальні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 416–424. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.50>

118. Мирівська А. В., Комаринська Ю. Б., Патик Л. Л. Взаємодія слідчих та працівників оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 446–449. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/106>

119. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>

120. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

121. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>

122. Atamanchuk V., Kravchuk O., Chechil Yu., Talianchuk L., Holobotovskyi V. Crime scene investigation involving the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs and the Police: Selected issues. *Revista Jurídica Portucalense*. 2023. No. 33. P. 250–265. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28846>

123. Розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу в Україні : метод. рек. / [Д. М. Тичина, А. О. Антощук та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 42 с.

124. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, СБУ, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 черв. 2022 р. № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text

125. Марченко О. А. Деякі проблемні питання фіксування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного часу. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.36>

126. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 9 жовт. 2024 р. № 4009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n20>

127. Гора І. В., Колесник В. А. Окремі аспекти досудового розслідування екоциду та воєнних злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90. Ч. 4. С. 220–230. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.31>

128. Kovalenko V., Komarynska Y., Klymchuk M., Pavluk O., Korshykova, T. International and National Mechanisms Combating Ecosystems' Damage and Environmental Crimes to Foster Sustainable Development. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2024. No. 7 (2). P. 63–82. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.070203>

129. Басалкевич Я. В., Антощук А. О. Використання дронів для фіксації кримінальних правопорушень. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 410–415.

130. Пам'ятка щодо особливостей розслідування посягань на довкілля в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Ген. прокурора ; Тренінг. центр прокурорів України, 2022. 32 с.

131. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

132. Уряд схвалив Стратегію реформування державного екологічного контролю: Держкоінспекція готова до впровадження змін. *Державна екологічна інспекція* : [сайт]. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/3225>

133. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 24 берез. 2021 р. Справа № 366/2934/20. Провадження № 1-кп/366/86/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95753007>

134. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
135. Цимбал М. Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань) : монографія. Харків : Гриф, 2004. 360 с.
136. Таран О. В., Кіцелюк В. М., Грига М. А. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 48 с.
137. Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу: наукові засади та практичні рекомендації : монографія. Харків : Право, 2025. 256 с.
138. Баранчук В. В. Перспективні напрями застосування БпЛА при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Scientific Paradigm in the Context of Technologies and Society Development* : International Scientific and Practical Conference (Geneva, Switzerland, November 26–28, 2023). Geneva, 2023. С. 227–230.
139. Інструкція із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : наказ МВС України від 18 груд. 2018 р. № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>
140. Класифікатор надзвичайних ситуацій. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. Кн. IV. 19 с.
141. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 672 с.
142. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 752 с.
143. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 18 жовт. 2024 р. Справа № 950/1604/24. Провадження № 1-кп/950/201/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122403136>

144. Лісіцький А. В. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу. *Юридична психологія*. 2021. № 1 (28). С. 88–94. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212801.88>

145. Криміналістика : підручник / [В. М. Шевчук, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін.] ; за заг. ред. В. М. Шевчука. Харків : Право, 2024. 1008 с.

146. Одерий А. В. Тактика допроса свідетелей на досудебном расследовании экологических преступлений (отдельные аспекты). *Вісник Маріупольського державного університету*. 2012. Вип. 3–4. С. 183–188.

147. Лук'янчиков Є. Д. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2019. № 4. С. 125–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2019_4_22

148. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.

149. Калинюк Н., Рогальський І. Процесуальні і тактичні особливості залучення лікаря під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Медичне право*. 2014. № 2 (14). С. 48–57.

150. Таранова А. М. Участь спеціаліста в проведенні допиту під час розслідування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 312–324.

151. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Апостіль, 2015. 228 с.

152. Кришевич О. В. Застосування тактичних прийомів під час допиту. *Науковий вісник*. 2002. № 3. С. 221–229.

153. Виноградова А. І. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні про порушення законодавства про захист рослин.

Актуальні питання впровадження положень Кримінального процесуального кодексу України у практичну діяльність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 12–13 верес. 2012 р.). Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 18–20.

154. Шнайдер К. Б. Процесуальні і тактичні особливості участі спеціаліста під час допиту в межах розслідування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 85. Ч. 4. С. 162–167. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.23>

155. Олійник Ю. Я. Допит експерта у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88. Ч. 3. С. 309–313. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.46>

156. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / [Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін.]. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 432 с.

157. Виноградова А. І. Особливості використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування порушень законодавства про захист рослин. *Віче*. 2012. № 4. С. 8–11.

158. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час проведення допиту під час розслідування службового підроблення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 101–106. DOI: <https://doi.org/10.32782/392227>

159. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие. Харьков : Консум, 1999. 157 с.

160. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2007. 496 с.

161. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія. 2-ге вид., переробл. та доповн. Краматорськ : Каштан, 2015. 224 с.

162. Губенко І. В. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сорту рослин у кримінальних провадженнях. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри крим. процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 218–221.

163. Полуніна Л. В. Отримання зразків для проведення експертизи в кримінальному провадженні: поняття та процесуальний порядок. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 357–359. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/88>

164. Участь спеціаліста в отриманні зразків для експертизи : лекція-презентація для слухачів ННПО Нац. акад. внутр. справ. URL: https://arm.naiou.kiev.ua/books/insp_krym/media/presentations/10.spec_srd/10_12.pptx

165. Теплицький Б. Б., Шрамко О. М., Юсупов В. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 71 с.

166. Судово-почеркознавча експертиза у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення : метод. рек, / [В. В. Юсупов, Є. Ю. Свобода, О. М. Шрамко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 46 с.

167. Предмет судово-біологічної експертизи. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України* : [сайт]. URL: <https://kndise.gov.ua/expertise/biological-examination>

168. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.

169. Слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / [О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.] ; за заг. ред. Р. І. Благуті, Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

170. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування : монографія / авт. кол.: В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова, С. С. Клочуряк. Київ : Центр учб. літ., 2015. 160 с.

171. Торбин Ю. Г., Баранов Е. В. Освидетельствование подозреваемого на предварительном следствии : учеб. пособие / под ред. Г. Г. Зуйкова. Киев : НИ и РИО Киев. высш. шк. МВД им. Ф. Э. Дзержинского, 1981. 68 с.

172. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 292 с.

173. Кузик А. Д., Товарянський В. І., Драч К. Л. Моделювання процесів виникнення і поширення пожеж у трав'яних екосистемах. *Пожежна безпека*. 2020. № 36. С. 44–48. DOI: 10.32447/20786662.36.2020.04

174. Реєстр методик проведення судових експертиз. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search/2>

175. Кіцелюк В. М. Можливості та особливості призначення судових експертиз під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (84). С. 283–292.

176. Шмерего О. Ю. Використання спеціальних знань при проведенні пожежно-технічних експертиз та експертних досліджень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 432–441. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.42>

177. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

178. Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Розслідування та судові експертизи пожеж : довід.-метод. посіб. Харків : СМІТ, 2007. 360 с.

179. Кірін Р. С., Грищак С. В. Екологічна складова судової експертизи з оцінки збитків, завданих збройною агресією. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 05. Ч. 2. С. 36–45. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.5>

180. Бачмага А. О. Аналіз інженерно-екологічних судових експертиз Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру : дипломна робота магістра : 101 «Екологія». Львів, 2023. 73 с. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/15390/1/Bachmaha_Andrii_Oleksandr_ovich_21215.pdf

181. Війна знищує довкілля, але маємо вистояти для майбутніх поколінь. *УКРІНФОРМ* : [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3848183-vijna-znisue-dovkilla-ale-maemo-vistoati-dla-majbutnih-pokolin.html>

182. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 1 червня – 14 червня 2024 року. *ЕкоЗагроза* : [сайт]. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/news/149>

183. Міняйло А., Дмитренко Л. Визначення шкоди, завданої земельному фонду України внаслідок збройної агресії рф. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народж. М. С. Романова (Харків, 17 трав. 2024 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 166–167.

184. Пиріг І. В. Напрямки експертних досліджень для формування доказової бази при розслідуванні воєнних злочинів. *Судово-експертна діяльність в умовах повоєнної відбудови України та в контексті європейської інтеграції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 8 верес. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. С. 139–144.

185. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 13 квіт. 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 516.

186. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квіт. 2022 р. № 167. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 207.

187. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовт. 2022 р. № 414. *Офіційний вісник України*. 2022. № 87. Ст. 164.

188. Yusupov V., Hubenko I., Kisil N., Yusupova K., Cherniavska O. Forensic Expertise in Determining Damage to Plant Life Caused During Armed Conflicts: Legal Brief on the Case of the Russian-Ukrainian War. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2025. Vol. 8 (2). P. 127–149. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080207>

189. Авдеєва Г. К. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 черв. 2022 р.). Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 566–569.

190. Сибірний А., Зарічна О. Екологічні експертизи при розслідуванні злочинів проти довкілля. *Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів–Київ–Одеса, 28 верес. 2023 р.). Львів : Растр-7, 2023. С. 214–217.

191. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 9 груд. 2021 р. Справа № 129/325/17. Провадження № 51-3221км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873580>

192. Макаренко Н. Особливості інженерно-екологічної експертизи в умовах воєнного стану в Україні. *Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів–Київ–Одеса, 28 верес. 2023 р.). Львів : Растр-7, 2023. С. 139–142.

193. Судова експертка Чернівецького НДЕКЦ МВС взяла участь у навчально-методичному заході. *Чернівецький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України* : [сайт]. URL: <https://www.ndekc.cv.ua/2023/01/30/sudova-ekspertka-chernivetskogo-ndekts-mvs-vzyala-uchast-u-navchalno-metodychnomu-zahodi/>

194. Інженерно-екологічна (екологічна) експертиза. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <https://kndise.gov.ua/expertise/environmental-engineering-environmental-examination>

195. Основний перелік вирішуваних питань за експертною спеціальністю 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля». *Одеський НДЕКЦ МВС України* : [сайт]. URL: http://expertise.odessa.ua/?page_id=1872

196. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 жовт. 2024 р. Справа № 682/1893/20. Провадження № 51-1945км24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122578991>

197. Богатирчук О. М., Марко С. І. Особливості документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.17>

198. Екологічні наслідки війни Росії проти України: якими мають бути наші дії. *Економічна правда* : [сайт]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/10/9/720186/>

199. Лісіцький А. В. Особливості проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1 (45). С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.27>

200. Вирок Ірпінського міського суду Київської області від 26 серп. 2022 р. Справа № 366/2908/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105911258>

201. Архівне кримінальне провадження Луцького районного управління поліції ГУНП у Волинській області від 6 берез. 2025 р. № 12025030590000153. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128663017>

202. Трасологічна експертиза (експертиза слідів транспортних засобів). *Київський інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <http://kise-expertise.com.ua/trasologichna/>

203. Судові експертизи у процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Ліра-К, 2019. 424 с.

204. Призначення та проведення судової експертизи : практ. посіб. / [уклад.: Є. В. Колесник, І. Г. Малиш, К. В. Дубонос та ін.]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2025. 277 с.

205. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 лют. 2021 р. Справа № 715/26/19. Провадження № 51-5926км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213430>

206. Криміналістична вибухотехніка : слов. термінів / авт. кол.: Ю. П. Приходько, В. В. Юсупов, А. А. Саковський, Ю. Є. Філіпов. Київ : 7БЦ, 2023. 96 с.

207. Приходько Ю. П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальними вибухами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 286 с.

208. Каткова Т. В. Судові експертизи (підстави та процесуальний порядок призначення і провадження, перелік типових питань) : навч. посіб. 3-тє вид. Харків : Рубікон, 2003. 192 с.

209. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2023. 297 с.

210. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовт. 2022 р. № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text>

211. Гресь Ю. О., Кісліцина І. О. Організація і тактика взаємодії прокурора з іншими учасниками досудового розслідування злочинів проти довкілля. *Правові новели*. 2025. № 27. С. 208–217. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/27_2025/27.pdf

212. Методики проведення економічних експертиз. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search/6>

213. Рішення Вижницького районного суду Чернівецької області від 14 груд. 2023 р. Справа № 713/2474/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115932373>

214. Караїм О. А. Екологічна експертиза : конспект лекцій. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 96 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕНОГО АНКЕТУВАННЯ
ПРАКТИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЩОДО РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 245 КК УКРАЇНИ**

ТАБЛИЦЯ

узагальнених підсумків проведеного анкетування слідчих Національної
поліції України з питань розслідування знищення або пошкодження
об'єктів рослинного світу (104 респонденти)

№ з/п	Запитання	Кількість відповідей	%
1.	Ваш загальний стаж слідчої роботи:		
	до 3 років	23	21,6
	від 3 до 5 років	20	19,1
	від 5 до 10 років	24	22,1
	понад 10 років	37	38,2
2.	Чи Ви маєте (мали) спеціалізацію (досвід роботи) з розслідування злочинів проти довкілля:		
	так	87	83,8
	ні	17	16,2
3.	Які складнощі постають під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	брак окремої криміналістичної методики	26	25,0

	недостатня кількість відповідних літературних джерел	11	10,3
	проблеми з отриманням інформаційно-довідкових даних	34	32,4
	проблеми під час призначення та проведення судових експертиз	45	42,7
	складнощі організаційного характеру (відсутність належної взаємодії між слідчими й екоінспекторами, складнощі взаємодії слідчих і спеціалістів, експертів, значне навантаження)	52	50,0
	інше	8	7,7
4.	У своїй професійній слідчій діяльності, зокрема під час розслідування злочинів, передбачених ст. 245 КК України, які нормативно-правові документи Ви найчастіше використовуєте:		
	міжнародні нормативні документи, ратифіковані Україною, у сфері захисту довкілля	12	11,5
	національні законодавчі акти в природоохоронній сфері (кодекси й закони)	91,7	88,2
	підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, укази Президента України, відомчі накази МВС, НПУ, ДСНС тощо)	52	50,0
	узагальнені документи судової практики у справах про злочини проти довкілля (постанови Пленуму Верховного Суду України, огляди судової практики Верховного Суду)	15	14,7
	інше	0	0

5.	Чи вважаєте Ви доцільним доповнити ст. 245 КК України положенням про істотну шкоду наслідків знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	83	79,4
	ні	20	19,1
	інше	4	4,4
6.	Які види спеціальних знань, на Вашу думку, доцільно використовувати під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	екологічні знання	83	79,4
	знання в галузі пожежотехніки й вибухотехніки	29	27,9
	знання в галузі криміналістичної фотографії та відеозйомки	29	27,9
	знання в галузі криміналістичного слідознавства і трасології	43	41,2
	економічні знання	23	22,1
	знання в галузі матеріалів, речовин і виробів	63	60,3
	біологічні знання	38	36,8
	знання в галузі радіоактивних матеріалів	20	19,1
	інші	3	2,9
7.	До яких СРД доцільно залучати спеціаліста під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	огляд	98	94,1

	допит	20	19,1
	отримання зразків для експертизи	78	75,0
	слідчий експеримент	14	13,2
	обшук	17	16,2
	пред'явлення для впізнання	2	1,5
	освідування особи	12	11,5
	інше	2	1,5
8.	Яких спеціалістів Ви найчастіше залучаєте до огляду місця події та інших СРД під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	спеціаліста-криміналіста НПУ	65,7	63,2
	спеціаліста-еколога (експерта-еколога або фахівця екологічної інспекції)	93	89,7
	працівника ДСНС	24	23,5
	спеціаліста-вибухотехніка	9	8,8
	кінолога	3	2,9
	оператора наземних засобів керування БПЛА	6	5,9
	інших	5	4,8
9.	Чи вважаєте Ви доцільним складання письмового висновку спеціалістом після попереднього дослідження місця події про заподіяні збитки від знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу на підставі ч. 1 ст. 71 КПК України:		
	так	99	95,6
	ні	5	4,4

	інше	1	
10.	Чи вважаєте Ви доцільним залучати спеціаліста до допиту в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України:		
	можна допитувати як свідка	58	55,9
	не можна допитувати	46	44,1
	інше	1	1,0
11.	Яка Ваша думка щодо можливості допиту спеціаліста на етапі досудового розслідування:		
	можна допитувати як свідка	78	75,0
	не можна допитувати	20	19,1
	інше	6	5,9
12.	Яка Ваша думка щодо можливості допиту спеціаліста під час судового розгляду:		
	допитують як свідка	52	50,0
	допитують як експерта	23	22,1
	спеціаліст лише надає усні консультації або письмові роз'яснення відповідно до своїх спеціальних знань	40	38,2
	не допитують	2	1,5
	інше	3	2,9
13.	Яких спеціалістів залучають з метою отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України:		
	спеціаліста-криміналіста НПУ	69	66,2

	еколога	81	77,9
	пожежного або вибухотехніка	26	25,0
	ботаніка	17	16,2
	хіміка	9	8,8
	мінеролога	6	5,9
	біолога	17	16,2
	працівника лісової сфери	58	55,9
	інших	2	1,5
14.	Які типові види зразків для експертизи відбирає залучений спеціаліст у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	зразки ґрунту	72	69,1
	пожежне сміття	57	54,4
	зразки однорідних пошкоджених рослин	47	45,6
	зразки біологічного походження	35	33,8
	дактилоскопічні сліди пальців рук	12	11,8
	зразки трасологічного походження (від взуття, шин)	58	55,9
	інше	2	1,5
15.	Які типові сліди виявляє залучений спеціаліст під час освідування особи в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	плями та частки від речовин, які використовували під час підпалу	98	94,1
	рослинні мікрочастинки (у виді нашарувань або окремих часток)	55	52,9
	сліди дії вогню	37	35,3

	інше	0	0
16.	Які судові експертизи є типовими в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	інженерно-екологічна	93	89,7
	пожежно-технічна	60	57,4
	вибухотехнічна	28	27,4
	біологічна з дослідження об'єктів рослинного походження	37	35,3
	трасологічна з дослідження слідів взуття, шин, цілого за частинами	9	8,8
	дактилоскопічна	14	13,2
	грунтознавча	41	39,7
	економічна	21	20,6
	інші	2	1,5
17.	Чи траплялося в слідчій практиці проведення комплексних судових експертиз у кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	24	23,5
	ні	80	76,5
18.	Які комплексні експертизи, на Вашу думку, можуть проводити під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		

екологічну та біологічну з дослідження об'єктів рослинності	60	57,4
екологічну й економічну	37	35,3
пожежно-технічну й вибухотехнічну	14	13,2
вибухотехнічну й матеріалознавчу	9	8,8
пожежно-технічну й екологічну	75	72,1
трасологічну і ґрунтознавчу	21	20,6
біологічну та ґрунтознавчу експертизу	29	27,9
інші	3	2,9

ТАБЛИЦЯ

узагальнених підсумків проведеного анкетування спеціалістів з питань участі в кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (160 респондентів)

№ з/п	Питання анкети	Кількість відповідей	%
1.	Ваш стаж роботи:		
	до 3 років	51	32,0
	від 3 до 5 років	38	23,7
	від 5 до 10 років	49	30,6
	понад 10 років	22	13,7
2.	Ваша відомча належність та/або вид діяльності:		
	спеціаліст-криміналіст Національної поліції	78	48,7
	еколог Державної екологічної інспекції	7	4,4
	працівник ДСНС	32	20,0
	вибухотехнік НПУ	27	16,9
	кінолог НПУ	5	3,1
	оператор наземних засобів керування БПЛА	11	6,9
	інше	2	1,2
3.	Чи залучали Вас до участі в слідчих (розшукових) діях під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу або інших кримінальних правопорушень проти довкілля:		
	так	142	88,7
	ні	18	11,3

4.	До яких СРД під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу Вас залучали або Ви вважаєте за доцільне таке долучення:		
	огляд	158	98,7
	допит	45	28,1
	отримання зразків для експертизи	137	85,6
	слідчий експеримент	81	50,6
	обшук	102	63,7
	пред'явлення для впізнання	56	35,0
	освідування особи	35	21,9
	інші	2	1,2
5.	Чи залучали Вас до допиту в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	53	33,1
	ні	104	65,0
	інше	3	1,9
6.	Чи траплялися випадки, коли Вас допитували під час досудового розслідування, зокрема в кримінальному провадженні за ст. 245 КК України:		
	так	29	18,1
	ні	125	78,1
	інше	8	5,0

7.	Чи траплялися випадки, коли Вас допитували під час судового розгляду, зокрема в кримінальному провадженні за ст. 245 КК України:		
	так	94	58,7
	ні	61	38,1
	інше	8	5,0
8.	Які предмети (об'єкти) Ви найчастіше вилучаєте на місці знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	пожежне сміття (зола, попіл, шлак, вугілля, частини обгорілих предметів, речовин і матеріалів)	75	46,9
	засоби підпалу або предмети зі слідами горючих рідин і матеріалів	58	36,2
	сліди трасологічного походження	89	55,6
	окремо породи рослин зі слідами кіптяви та прогарів	67	41,9
	документи	24	15,0
	інше	14	8,7
9.	Які сліди трасологічного походження найчастіше виявляють під час огляду місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	сліди рук людини	138	86,2
	сліди ніг людини	32	20,0
	сліди взуття	112	70,0
	сліди одягу людини	28	17,5
	сліди пошкоджень від вогню на об'єктах	45	28,1

	сліди паливно-мастильних матеріалів	51	31,9
	сліди транспортних засобів	30	18,7
	інше	3	1,9
10.	Чи доводилося Вам брати участь у відборі зразків ґрунту з місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, коли Вас залучав слідчий:		
	так	145	90,6
	ні	18	11,2
	інше	5	3,1
11.	Які типові сліди Ви виявляли під час участі в освідуванні особи в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	плями та частки від речовин, які використовували під час підпалу	134	83,7
	рослинні мікрочастинки (у вигляді нашарувань або окремих часток)	101	63,1
	опіки й інші сліди дії вогню	26	16,2
	інше	2	1,2
12.	З якими спеціалістами Вам доводилося спільно працювати під час огляду місця події в процесі розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	спеціалістом-криміналістом НПУ	135	84,4
	спеціалістом-екологом (Державної екологічної інспекції)	47	29,4

	спеціалістом – судовим експертом-екологом	34	21,2
	пожежотехніком	105	65,6
	вибухотехніком	59	36,9
	біологом	4	2,5
	працівником лісового господарства	87	54,4
13.	Чи складаєте Ви письмові документи за результатом Вашої участі в огляді місця події:		
	так	148	92,5
	ні	12	7,5
	інше	0	0
14.	Якщо виготовляєте, то чи долучають складені Вами письмові документи слідчі до матеріалів кримінального провадження про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	154	96,25
	ні	6	3,75
	інше	0	0
15.	Чи залучали Вас до участі у встановленні розміру завданої шкоди для довкілля внаслідок знищення та пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	95	59,4
	ні	52	32,5
	інше	13	8,1

16.	Чи доводилося Вам скласти письмові висновки про заподіяні збитки від знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу після попереднього дослідження місця події:		
	так	27	16,9
	ні	124	77,5
	інше	9	5,6

ТАБЛИЦЯ

узагальнених підсумків проведеного анкетування судових експертів з питань проведення експертиз у кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (95 респондентів)

№ з/п	Питання анкети	Кількість відповідей респондентів	%
1.	Ваш стаж експертної роботи:		
	до 3 років	12	12,6
	від 3 до 5 років	32	33,7
	від 5 до 10 років	37	39,0
	понад 10 років	14	14,7
2.	Яка Ваша експертна спеціальність:		
	4.1 «Дослідження слідів людини та слідів тварини»	80	84,2
	4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами»	77	81,0
	4.6 «Дактилоскопічні дослідження»	83	87,4
	5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху»	32	33,7
	5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів»	33	34,7
	8.8 «Дослідження ґрунтів»	22	23,2
	9.1 «Дослідження об'єктів рослинного походження»	43	45,3

	10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки»	65	68,4
	10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля»	71	74,7
	11.1–11.3 «Економічні експертизи»	37	39,0
	інша	2	2,1
3.	Які типові види судових експертиз проводять під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	пожежно-технічна	84	88,4
	інженерно-екологічна	70	73,7
	криміналістичні	48	50,5
	біологічні	46	48,4
	економічні	32	33,7
	грунтознавчі	35	36,8
	інтелектуальної власності щодо сортів рослин	20	21,0
	інші	0	0
4.	Які методики використовують під час визначення питань щодо шкоди довкіллю, спричиненої знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу:		
	методики проведення інженерно-екологічних експертиз	87	91,6
	методики проведення економічних експертиз	36	38,0

	методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (від 05.10.2022 № 414)	27	28,4
	методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (від 13.10.2022 № 424)	17	18,0
	питання вирішують під час проведення комплексних експертиз	32	33,7
	інше	4	4,2
5.	Чи проводять комплексні експертизи в кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	26	27,4
	ні	69	72,6
	інше	0	0
6.	Які види комплексних експертиз доцільно проводити під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	екологічну й біологічну (з дослідження об'єктів рослинності)	65	68,4
	еколого-економічні	81	85,3
	пожежно-технічну й вибухотехнічну	14	14,7
	вибухотехнічну і матеріалознавчу	17	17,9
	пожежно-технічну й екологічну	69	72,6
	трасологічну і ґрунтознавчу	35	36,8

	інші	0	0
7.	Чи є потреба в розробленні додаткових методик проведення судової пожежно-технічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	11	11,6
	ні	80	84,2
	інше	4	4,2
8.	Які об'єкти найчастіше надсилають на пожежно-технічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України:		
	пожежне сміття (зола, попіл, шлак, вугілля, частини обгорілих предметів, речовин і матеріалів)	89	93,7
	певні сліди з ОМП (засоби підпалу або предмети зі слідами горючих рідин і матеріалів)	72	75,8
	окремі породи рослин зі слідами кіптяви та прогарів	48	50,5
	фото- та відеоматеріали із фіксацією пожежі та її наслідків	84	88,4
	документи – матеріали кримінального провадження	75	79,0
	інше	3	3,2
9.	Чи траплялися Вам випадки за наслідками знищення або пошкодження рослинності		

	проведення пожежно-технічної в комплексі з іншими експертизами (комплексної експертизи):		
	з вибухотехнічною експертизою	5	5,3
	з хімічною експертизою	10	10,5
	з експертизою матеріалів, речовин і виробів	9	9,5
	з іншими видами (зазначити якими)	3	3,2
	такі випадки не траплялися	68	71,5
10.	Як часто на інженерно-екологічну експертизу в кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, надходять матеріали попередніх лабораторних досліджень відібраних проб органів з контролю за станом навколишнього середовища:		
	у переважній більшості	86	90,5
	близько половини випадків	6	6,3
	українською мало	2	2,1
	ніколи	1	1,0
11.	Чи ставлять слідчі питання на вирішення інженерно-екологічної експертизи про встановлення того, чи завдано <i>істотної шкоди довкіллю</i> внаслідок знищення та пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	27	28,4
	ні	67	70,6
	інше	1	1,0

12.	Чи траплялися випадки проведення інженерно-екологічної експертизи комплексно з пожежно-технічною (або комплекс цих експертиз):		
	так	59	62,1
	ні	36	37,9
	інше	0	0
13.	Які види трасологічних експертиз проводять у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	експертиза слідів рук людини (дактилоскопічна)	74	78,0
	експертиза слідів ніг людини	16	16,8
	експертиза слідів взуття	65	68,4
	експертиза слідів одягу людини	11	11,6
	експертиза слідів пошкоджень на об'єктах	32	33,7
	експертиза слідів нашарувань на об'єктах	15	15,8
	експертиза слідів транспортних засобів	23	24,2
14.	Чи відомо Вам про проведення комплексних вибухотехнічних і матеріалознавчих експертиз під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	10	10,5
	ні	85	89,5
	інше	0	0
15.	Чи доводилося Вам брати участь у відборі зразків ґрунту з місця знищення або		

	пошкодження об'єктів рослинного світу, коли Вас залучав слідчий:		
	так	18	18,95
	ні	75	78,95
	інше	2	2,1
16.	Чи відомі Вам випадки призначення економічних експертиз у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу:		
	так	31	32,6
	ні	62	65,3
	інше	2	2,1

УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ

за результатами вивчення кримінальних проваджень щодо розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (120 кримінальних проваджень) за період 2019–2025 років

№ з/п	Питання анкети	Кількість, у провадженнях	%
1.	Рівень судової інстанції, де розглядали кримінальне провадження:		
	суд першої інстанції	104	86,7
	апеляційний суд	15	12,5
	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ	1	0,8
	Верховний Суд	0	0
2.	Правова кваліфікація кримінального правопорушення (норма ст. 245 КК України):		
	частина 1	98	81,7
	частина 2	22	18,3
3.	Наявність інших складів злочинів під час вчинення знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (сукупність злочинів):		
	ні	89	74,2
	так	31	25,8
4.	Рішення в кримінальному провадженні:		
	закрито на стадії досудового розслідування	10	8,3

	закрито у зв'язку з невстановленням особи і впливом строків перебігу давності	19	15,8
	закрито в суді у зв'язку з дійовим каяттям	3	2,5
	закрито судом з інших підстав	1	0,8
	вирок із затвердженням угоди про визнання винуватості	24	20,0
	винесення обвинувального вироку	63	52,5
<i>Дані про особу обвинуваченого</i>			
5.	Стать особи, яка вчинила злочин:		
	чоловіча	86	71,7
	жіноча	34	28,4
6.	Вік особи, яка вчинила злочин:		
	18–25 років	25	20,8
	26–35 років	15	12,5
	36–45 років	7	5,8
	46–50 років	10	8,3
	понад 50 років	63	52,5
7.	Освіта підозрюваного:		
	неповна середня	24	20,0
	повна загальна середня освіта	53	44,2
	професійна (професійно-технічна) освіта	38	31,7
	вища освіта	5	4,2
8.	Трудова зайнятість:		
	працює	36	30,0
	не працює	84	70,0

9.	Злочин вчинено:		
	однією особою	115	95,8
	у співучасті	5	4,2
10.	Наявність судимості в підозрюваного:		
	так	38	31,7
	ні	82	68,3
11.	Особливості особи злочинця:		
	перебуває на обліку в нарколога та психіатра	42	35,0
	має особливості стану здоров'я (інвалідність, фізичні вади)	27	22,5
	інше	4	3,3
12.	Місце вчинення кримінального правопорушення:		
	лісовий масив або прилегла територія	41	34,2
	землі сільськогосподарського призначення (пасовища, стерня)	28	23,3
	полезахисна лісосмуга	15	12,5
	територія садового товариства	12	10,0
	присадибна ділянка (город)	19	15,8
	територія вздовж залізничних колій	5	4,2
13.	Предмет злочинного посягання:		
	ліс	41	34,2
	зелені насадження вздовж залізниць	5	4,2
	захисні лісові насадження	18	15,0

	рослинність на землях сільськогосподарського призначення (полях)	56	46,7
14.	Об'єкти рослинного світу, які знищено або пошкоджено внаслідок злочинних дій:		
	суха дикоросла трава та рослинність	94	78,3
	лісова рослинність	72	60,0
	зелені насадження навколо населених пунктів	38	31,7
	стерня, післяжнивні залишки	58	48,3
	підстилки лісового масиву, ґрунтовий покрив	44	36,7
15.	Речові докази в кримінальному провадженні:		
	сірники, запальнички, інші засоби підпалу	48	40,0
	зразки ґрунту	37	30,8
	зразки рослинності	59	49,2
	пожежне сміття	72	60,0
	інше	8	6,7
16.	Спосіб вчинення злочину:		
	умисний підпал сухої рослинності	77	64,2
	умисний підпал стихійного сміттезвалища в лісі	27	22,5
	спалення рослинних решток (гілля, іншого сміття, що спричинило неконтрольоване поширення полум'я)	43	35,8
	необережне поводження з вогнем	14	11,7
	недотримання правил пожежної безпеки (кинутий недопалок цигарки в суху рослинність)	23	19,2

17.	Яких спеціалістів залучали до розслідування злочину:		
	спеціаліста-криміналіста Національної поліції	112	93,3
	працівників ДСНС	84	70,0
	судових експертів	87	72,5
	спеціалістів-екологів	62	51,7
	вибухотехніка НПУ	25	20,8
	кінолога НПУ	9	7,5
	оператора наземних засобів керування БпЛА	6	5,0
18.	Документи спеціалістів й експертів, на які посилався суд у своєму рішенні у справі:		
	висновок експертизи	74	61,7
	акт (довідка) ДСНС про пожежу	97	80,8
	висновок ДСНС про причину виникнення пожежі з фототаблицею	99	82,5
	протокол огляду місця події з фототаблицею	120	100
	документи спеціалістів щодо розрахунку шкоди, завданої довкіллю	114	95,0
19.	Шкоду довкіллю обчислювали на підставі:		
	письмового документа спеціаліста – за таксами Кабінету Міністрів України (постанова КМУ № 665 від 23.07.2008 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»)	58	48,3
	висновку пожежно-технічної експертизи	34	28,3
	висновку інженерно-екологічної експертизи	88	73,3
	висновку іншої експертизи (зокрема комплексної)	9	7,5

20.	Які СРД проводили у справі:		
	огляд	120	100
	допит	120	100
	отримання зразків для експертизи	76	63,3
	обшук	56	46,7
	пред'явлення для впізнання	34	28,3
	освідування особи	37	30,8
	проведення експертиз	82	68,3
	слідчий експеримент	47	39,2
	інші	10	8,3
21.	Які судові експертизи призначали під час досудового розслідування:		
	пожежно-технічні	75	62,5
	екологічні	49	40,8
	криміналістичні (трасологічні, дактилоскопічні, інші)	31	25,8
	біологічні	6	5,0
	грунтознавчі	23	19,2
	економічні	34	28,3
	інші	4	3,3
22.	Чи призначали комплексні судові експертизи:		
	так	18	15,0
	ні	102	85,0

Додаток В

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, д. ю. н., професор, заслужений юрист України
полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

2025 року

АКТ № 124562 - 2025

від 29.11.2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, полковника поліції Ананченка Володимира

членів комісії:

начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Романова Максима

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Крушеницького Андрія

комісія відповідно до наказу Національної поліції України № 692 від 17.06.2025 «Про затвердження Порядку участі працівників слідчих підрозділів Національної поліції України в науковій та освітній діяльності»,

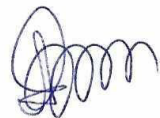
склала цей акт щодо розгляду основних положень і результатів дисертаційного дослідження Губенка Івана Володимировича на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних і практичних аспектів використання спеціальних знань у процесі розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. У роботі аналізуються поняття, види та форми спеціальних знань, що залучаються під час досудового розслідування, а також особливості їх застосування слідчими й спеціалістами. Окрема увага приділяється призначенню та проведенню судових експертиз, оцінці їх результатів і вдосконаленню методичного забезпечення розслідування таких кримінальних правопорушень з метою підвищення ефективності охорони та відновлення рослинного світу.

Комісією встановлено, що висновки, які містяться у дисертаційному дослідженні, можуть використовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять у системі службової підготовки, а також при проведенні нарад, семінарів, а викладені у них пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час розслідування кримінальних правопорушень.

Матеріали, викладені у висновках дисертаційного дослідження, можуть використовуватись під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню їх процесуальної діяльності.

Голова комісії:

Володимир АНАНЧЕНКО

Члени комісії:

Максим РОМАНОВ

Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Тернопільського
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України
доктор філософії в галузі права

Олександр ШРАМКО**А К Т**

про впровадження в практичну діяльність Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України матеріалів дисертаційного дослідження аспіранта Національної академії внутрішніх справ Губенка Івана Володимировича на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань «Право»

Комісія у складі:

голови комісії – заступника директора Тернопільського НДЕКЦ МВС Р. В. Пашковського;

членів комісії – заступника завідувача відділу забезпечення діяльності центру С. А. Поліщука, провідного фахівця відділу забезпечення діяльності центру, кандидата юридичних наук, доцента Ю. О. Пільюкова, склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження аспіранта Національної академії внутрішніх справ Губенка Івана Володимировича на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», які опубліковані у наукових статтях та тезах доповідей на конференціях, можуть бути використані у практичній діяльності Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Голова комісії**Заступник директора центру****Роман ПАШКОВСЬКИЙ****Члени комісії:**

**Заступник завідувача відділу
забезпечення діяльності
Тернопільського НДЕКЦ МВС України**

Сергій ПОЛІЩУК

**Провідний фахівець відділу
забезпечення діяльності
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
кандидат юридичних наук, доцент**

Юрій ПІЛЮКОВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2026 р.

АКТ

02.01. 2026

м. Київ

№ 5-01

Впровадження результатів дисертації
Губенка Івана Володимировича на тему
«Використання спеціальних знань під час
розслідування знищення або пошкодження
об'єктів рослинного світу» в освітній
процес Національної академії внутрішніх справ

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу, кандидата
юридичних наук, с.н.с, полковника поліції Корольчука Віктора Володимировича;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата
юридичних наук, доцента, майора поліції Антощука А.О.;
- т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних
наук, доцента, полковника поліції Заїки С.О.;
- завідувачки загальної бібліотеки Гайдар Л.Г.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття
ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта
науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та
судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного
інституту Національної академії внутрішніх справ Губенка Івана Володимировича
за темою «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або
пошкодження об'єктів рослинного світу».

Проаналізовано основні результати дослідження Губенка І.В., зокрема
наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Губенко І. В. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо
сортів рослин: нормативно-правове забезпечення. *Міжнародний юридичний
вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. № 17. 2023. С. 10–
16. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.10-16>

2. Губенко І. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування
знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 88: частина 3. С. 236–241. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.35>

3. Губенко І. В. Залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 91, частина 4. 2025. С. 267–272. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.37>

4. Yusupov, V., Hubenko, I., Kisil, N., Yusupova, K. and Cherniavska, O. (2025). Forensic Expertise in Determining Damage to Plant Life Caused During Armed Conflicts: Legal Brief on the Case of the Russian-Ukrainian War. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 8(2): 127-149. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080207>

5. Губенко І. В. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сорту рослин у кримінальних провадженнях. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 218–221.

6. Губенко І. В. Судові експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 липня 2024 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 446–451.

7. Губенко І. В. Окремі питання інженерно-екологічної експертизи у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану [Текст]* : матеріали XIV міжвідом. наук.-практ. конференції присвяченій захисникам України (Київ, 28 листоп. 2025 р.) / [редкол.: Р. А. Сербин, О. С. Тарасенко, І. І. Мотиль, А. О. Антощук, В. М. Атаманчук, Ю. М. Чорноус, Л. Л. Патик]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 334–337.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Губенка І.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК
 Андрій АНТОЩУК
 Сергій ЗАЙКА
 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

01 _____ 2026 р.

АКТ

02.01. 2026

м. Київ

№ 6-4

Впровадження результатів дисертації
Губенка І.В. на тему «Використання
спеціальних знань під час розслідування
знищення або пошкодження об'єктів
рослинного світу» у наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи в складі:

– т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата
філософських наук, старшого дослідника майора поліції Антіпової Ольги
Петрівни;

– завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата
юридичних наук, доцента, майора поліції Антощука Андрія Олександровича;

– начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора
юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття
ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта
науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та
судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного
інституту Національної академії внутрішніх справ Губенка Івана Володимировича
на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або
пошкодження об'єктів рослинного світу».

Проаналізовано основні результати дослідження Губенко І.В., зокрема
наукові праці, у яких опубліковано теоретичні положення дисертації:

1. Губенко І. В. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо
сортів рослин: нормативно-правове забезпечення. *Міжнародний юридичний
вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. № 17. 2023. С. 10–
16. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.10-16>

2. Губенко І. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування

знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 88: частина 3. С. 236–241. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.35>

3. Губенко І. В. Залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 91, частина 4. 2025. С. 267–272. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.37>

4. Yusupov, V., Hubenko, I., Kisil, N., Yusupova, K. and Cherniavska, O. (2025). Forensic Expertise in Determining Damage to Plant Life Caused During Armed Conflicts: Legal Brief on the Case of the Russian-Ukrainian War. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 8(2): 127-149. Doi: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080207>

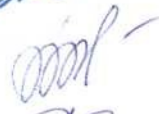

5. Губенко І. В. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сорту рослин у кримінальних провадженнях. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 218–221.

6. Губенко І. В. Судові експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 липня 2024 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 446–451.

7. Губенко І. В. Окремі питання інженерно-екологічної експертизи у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану [Текст]* : матеріали XIV міжвідом. наук.-практ. конференції присвяченій Захисникам України (Київ, 28 листоп. 2025 р.) / [редкол.: Р. А. Сербин, О. С. Тарасенко, І. І. Мотиль, А. О. Антощук, В. М. Атаманчук, Ю. М. Чорноус, Л. Л. Патик]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 334–337.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Губенка І.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в науково-дослідній діяльності Національної академії внутрішніх справ, зокрема при підготовці монографій, наукових статей і тез доповідей на конференціях, плануванні наукових досліджень за напрямом судово-експертного і криміналістичного забезпечення кримінального провадження, методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Члени комісії:

 Ольга АНТІПОВА
 Андрій АНТОЩУК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Губенко І. В. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин: нормативно-правове забезпечення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. № 17. С. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.10-16>

2. Губенко І. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 236–241. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.35>

3. Губенко І. В. Залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 267–272. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.37>

4. Губенко І. В., Юсупов В. В. Тактичні аспекти участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. Вип. 1. С. 240–243. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-1/52>

5. Yusupov V., Hubenko I., Kisil N., Yusupova K., Cherniavska O. Forensic Expertise in Determining Damage to Plant Life Caused During Armed Conflicts: Legal Brief on the Case of the Russian-Ukrainian War. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2025. Vol. 8(2), P. 127–149. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080207>

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Губенко І. В. Сорти рослин як об'єкти судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. *Актуальні питання судової експертології*,

криміналістики та кримінального процесу : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 груд. 2023 р.). Київ, 2023. С. 156–160.

2. Губенко І. В. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сорту рослин у кримінальних провадженнях. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали Круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 218–221.

3. Губенко І. В. Судові експертизи під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 лип. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 446–451.

4. Губенко І. В. Окремі питання інженерно-екологічної експертизи у кримінальному провадженні про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : матеріали XIV Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 345–348.

5. Губенко І. В. Судова експертиза в розмежуванні адміністративної і кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. *Актуальні питання експертного забезпечення правосуддя у справах адміністративної юрисдикції: сучасний стан та перспективи розвитку* (Харків–Київ, 25 лют. 2026 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2026. С. 127–129.